

קונטרס

שם רבותי

קונטרס שם רבותי
קונטרס הרהורי תורה
קונטרס כל ישראל
קונטרס הדלקה כשרה בזר

קונטרס

שם רבותי

עיונים בשמות ותוארים במסכת אבות

הקדמה

כך היא דרכה של תורה, להתעמק בד"ת עצמם, אבל שם בעל המאמר נזכר רק בהעברה בעלמא.

אבל באמת, גם שם ותואר בעל המאמר, חייו ותקופתו, צריכים לימוד, כמו שנבאר בשיא מעלות התורה: 'האומר דבר בשם אומרו', ובפרט באבות, שפותחת בשלשלת המסורה, משה קבל תורה כו'. והרמב"ם בהקדמת המשנה מקדיש י' פרקים לחיי התנאים ותקופותיהם 'שיהא לימוד המשנה שלם'.

וזה שרק רבי מאיר מדייק בשמא, ורבי יהודה ורבי יוסי לא דייקו, זהו רק בשמות סתם בני אדם, אבל כולי עלמא מודו לדייק בשמותיהם הקדושים של התנאים ואמוראים שמפיהם אנו חיים. (ומיושב קושיית מהרש"א על ר"י ור"י שלא דייקו בשם, ממקומות בש"ס שדרשו ודייקו שם האדם והמקום, והאריך רבינו (תשובות וביאורים ס"א) ב'שיטת מדרש השמות'.

ולהעיר שהחיד"א, מח"ס שם הגדולים, כתב שידיעת חיי חז"ל בכלל 'זכור ימות עולם בינו שנות דור ודור', וספרו 'העלם דבר' מציין דברים נעלמים בנוגע לחיי רז"ל, שיש מזה נפקא מינה גם להלכה.

וזה לשון מהר"ם שפירא:

וכהוראת רבינו להוציא קובצי חדושי תורה, וז"ל: "מאשר הנני קבלת ספרו...ת"ח על שימת לבבו לשלוח הספר...הנני לעוררו...על נחיצות הדבר...מקום הניחו למי שיזכה בזה, (אג"ק חט"ז ע' רח).

ויה"ר שתעמוד לנו זכות אבות, שנזכה אני ואשתי שיינא רחל תחי' לגדל בנינו לתומ"צ, ולהצליח בהפצת היהדות, להביא לימות המשיח.

ישראל אליעזר בן הרב משה רובין

לוח התוכן

- א. אם בזיון כשנקרא רק בשם אביו
ב. כשמעלים שמו חסר דבר בשם אומרו?
ג. למה לא נכתרו כמה חכמים בתואר 'רבי'?
- ד. האם מת בן עזאי בצעירותו?
ה. התעלמות שם החכם לכבודו
ו. תואר 'רבי' נתחדש בימי רבן גמליאל
ז. שיטת רב שרירא גאון ושיטת הרמב"ם
ח. בזמן רבן גמליאל התחילו ללמוד בישיבה
ט. הוכחות שתואר 'רבי' נתחדש בימי ר"ג וריב"ז
י. טעם למה מצינו חכמים היוצאים מן הכלל
יא. בן זומא: במקום ענוותנותו מוצא גדולתו
יב. "בן דוד" שמו של משיח
יג. שם חשוב אין צריך תואר
יד. בזמן הש"ס לא נקרא איש בשתי שמות
טו. חכם שלפעמים נקרא 'רבי', ולפעמים לא
טז. חכמים שמתעלמים משמותם
יז. כינויים של שמות החכמים
יח. תנאים הראשונים בזמן חידוש תואר 'רבי'
יט. תואר 'רבי' בנוגע לאביו של בעל המאמר
כ. תלמידי רבי עקיבא שלא נהגו כבוד זה בזה
כא. חידוש ר"ע בכבוד שמם וכבוד חבירים
כב. אם הרב יכבד את תלמידו בתואר 'רבי'
כג. למה נקרא רבי יהודה הנשיא 'רבי'
כד. מחלוקת רמ"א והש"ך אם לומר 'רבי פלוני'
- כה. אם שם 'ישראל' הוא כללי או שם פרטי
כו. מתי התחילו 'בני ישראל' להקרא 'ישראל'
כז. מי נכלל בתואר 'צדיק'
כח. למה נקרא שמם 'אנשי כנסת הגדולה'
כט. מחלוקת שמעון ה'צדיק' עם החכמים
ל. אנטיגנוס- שמות לוועזיות של כמה תנאים
לא. הנקראים 'עבדים', ומעשה צדוק ובייתוס
לב. האשה: אשתו, אשת חברו, או פנויה?
לג. 'האדם' ישראל או גם נכרי?
לד. תואר 'אדם' בניגוד לתואר 'איש'
לה. גדר 'רשע' במסכת אבות
לו. אם 'זכאי' רק שלילת החיוב
לז. 'אבטליון'
לח. שם על שם העתיד
לט. פרקי אבות, לחכם או להדיוט?
מ. לשון יחיד ורבים שבפרקי אבות
מא. בית הלל מקדימים דברי ב"ש לדבריהם
מב. גדר מחלוקת לש"ש שסופה להתקיים
מג. מי כאן הלל
מד. אם תואר קאי על שם ראשון או אחרון
מה. מי הם 'אחרים'
מו. גדר 'בריות'
מז. משניות בלשון לעז
מח. פירוש 'בור'
מט. גדר 'עם הארץ'
נ. 'רבי אליעזר הגדול'
נא. אם ליזהר בשם אדם שלא יהיה כשם השם
נב. חילוק שמות לשון הקודש ולעו"ז
נג. אם יש חילוק בין קו"ף לכ"ף

פד. אם נכון לייחס גם בשם האם
 פה. אם נכון להזכיר בתואר 'גר'
 פו. תואר 'ריע'
 פז. תואר 'ישר'
 פח. תואר 'צדיק חסיד ישר ונאמן'
 פט. בת קול יוצאת מהר חורב
 צ. פירוש 'צנוע'
 צא. דוד 'מלך ישראל'
 צב. אומר דבר בשם אומרו
 צג. רבי דוסתאי ברבי ינאי 'משום' ר"מ
 צד. שני משניות בלי שם אומרם
 צה. גדר 'חכם' וגדר 'סופר'
 צו. 'סיני' כשם כינוי למעלה
 צז. 'שמים'
 צח. 'מקום'
 צט. 'מלך מלכי המלכים'
 ק. 'הקדוש ברוך הוא'
 קא. 'הוא היוצר הוא הבורא'
 קב. 'אביך שבשמים'
 קג. חכמים שנקראו ע"ש מקומם
 קד. איש צרידה
 קה. איש ירושלים
 קו. איש סוכו
 קז. נתאי הארכלי
 קח. איש יבנה
 קט. איש כפר חנניה-איש כפר הבבלי
 קי. חילוק 'סיני' ו'חורב'
 קיא. מקומו של רבי יוסי בן קסמא
 קיב. מקומה של 'רומי'
 קיג. למה נקראת מסכת 'אבות'
 קיד. למה נקראים 'פרקי אבות'

נד. אם צריך לציין שאיש פלוני כהן הוא
 נה. גוף אחד ושתי שמות
 נו. אם שם 'יוסי' 'דמתקרי' או 'המכונה'?
 נז. 'יצר הרע'
 נח. אפיקורס
 נח. מהללאל
 נט. מי היה רבי חנינא סגן הכהנים
 ס. אי גדר סגן כהן מצד כה"ג או שאר
 הכהנים
 סא. מי נכלל בגדר 'רעהו'
 סב. שם אדם בה"א הידיעה
 סג. 'ישמעאל' כשם ישראל
 סד. רבי אלעזר (בן) חסמא
 סה. שמות הנראים כגנאי
 סו. רבי ישמעאל ברבי יוסי
 סז. תואר 'פרקליט'
 סח. רבי יוחנן הסנדלר
 סט. תואר 'ארי' ו'שועל'
 ע. לא רבי נהוראי שמו, אלא ר"א בן ערך
 עא. יש סדר למשנה למה נסמכו משניות
 יחד
 עב. שיטתו של שמואל הקטן
 עג. אם מותר ללמוד מאלישע בן אבויה
 עד. גדר 'ילד' במשנה
 עה. גדר 'קטן' במשנה
 עו. רבי אלעזר הקפר
 עז. אברהם 'אבינו'
 עח. משה 'רבינו'
 עט. 'רבעם בן נבט'
 פ. גדר 'תלמיד'
 פא. אם בלעם נק' 'אנשי דמים ומרמה'
 פב. 'ארי' או 'אריה'?
 פג. שינוי שם אברהם ושרה

קפרא נשותיהם-ירושלמי) וכשנעלם שמו ע"ש אביו אפשר לייחס מאמריו לרוב אחיו? (זולת אם היה החכם היחידי).

ג. למה לא נקראו חכמים אלו 'רבי'

ולמה לא נתכבדו ב"ז ובן עזאי בתואר 'רבי' כשאר תנאים? שהיה חכם גדול, ו'אמר אביו הרני כבן עזאי בשוקי טבריא' 'כגון שמעון בן עזאי ושמעון בן זומא 'מזיד הוא' (הוריות ב:)

ורע"ב פי' שלא נסמכו מפני שלא באו לכלל זקנה. וזה מיישב גם למה נקראו על שם אביהם (תענית ג.).

אבל אם לא 'לא נסמכו', למה מצינו לפעמים שחנניא בן חכנאי, ושמעון בן עזאי, נקראים 'רבי חנניא בן חכנאי' (אבות פ"ג מ"ד) ו'רבי שמעון בן עזאי' (חולין פ"ה מ"ח, שבת קכ, 'יבמות מד. מט. אבל רש"ש מוחקו). ובמס' ידים (פ"ג מ"ה ופ"ד מ"ב) נק' 'רבי שמעון בן עזאי' וגם 'בן עזאי'. וכן 'רבי שמעון התימני' (ב"ק צט:). גם רמב"ם בהקדמתו קוראם רבי שמעון בן עזאי, רבי שמעון בן זומא, רבי שמעון בן ננס.

והיתכן ש'בן ננס' לא נסמך, הרי 'הרוצה להחכים ישמש את שמעון בן ננס' (סוף ב"ב), ואם לא נסמך, הרי 'עצומים הרוגיה, זה תלמיד שלא הגיע להוראה ומורה' (סוטה כב.)? ואפי' אלישע ששנה ופירש נזכר בשמו, לא רק 'בן אבויה'?

(ומרש"א (ב"מ פה: ד"ה רבי לא יתקרי) כ' ששמואל (חבר רב) לא קבל רשות הוראה ומ"מ פסק ד"מ, שהסמיכה רק ליפטר מלשלם אם טעה, ושמואל בטח שלא יטעה.

אבל באמת, הרי שאלו (סנהדרין ה:) 'אי גמיר, רשותא למה ליה? מפני מעשה, אמרו תלמידי אל יורה אא"כ נוטל רשות מרבו'. ואולי יש ליישב המהרש"א כפרש"י שצריך ליטול רשות לברר שלשונו פתוח ולא יטעו תלמידיו, ומסתמא הכיר רבי שדיבר שמואל בשפה ברורה).

ד. בן עזאי האריך ימים

וגם אם בן עזאי צעיר, למה לא נסמך כראב"ע בן י"ח שנה?

ורש"י (קדושין מט:) פי' 'לא נסמכו מפני שהיו בחורים', שלא נתחתנו, כ'לא פריס סודרא...אינו אדם גדול' (קדושין כט:) אבל (סנהדרין יז:) פרש"י 'לא באו לכלל זקנה'.

וקשה, שהרי האריך בן עזאי ימים, שבן עזאי ובן זומא היו יחד (סנהדרין יז: קדושין מט:) ובכל מקום (ורמב"ם בהקדמתו) מקדים בן עזאי לפני בן זומא (חוץ אבות פ"ד), והרי בן זומא לפני החורבן, שיושב על מעלה בהר הבית' (ברכות ו: נח.),

(אבל גם ר"ג 'ישב על מעלה בהר הבית' (סנה' יא:) 'בתר דעברוהו' ולהשאלת יעבץ (ח"א ספ"ז) היה אחר החורבן),

ומצינו את בן עזאי כמה דורות אח"כ, שרבי יהודה תלמיד ר"ע, שאלו: 'עד כאן העזת פניך בר"ע רבך' (ברכות סב.), ואז כבר נפטר ר"ע (שלא יעז בן עזאי לגלות דבר צנוע כזה בחיי ר"ע), ובן עזאי נשא (וגרש) בתו של ר"ע (כתובות סג:),

וארז"ל: 'ג' זקנים: ר"י, ור"ע ובן עזאי' (תמורה כא.) ומפורש בספרי (בדע"ז בעה"ת בראש' כה, כ) שבן עזאי חי קלג שנה!

א. אם בזיון להקרא רק בשם אביו

סעיפים א-כג דנים בעניני תואר 'רבי'. יוכיח שתואר 'רבי' נתחדש בימי ר"ג וריב"ז, ורבי עקיבא חידש תואר 'רבי' גם לחברים. למה מצינו חכמים שנזכרו רק בשם אביהם.

יש לברר למה לא נתפרשו שמות התנאים הגדולים כשמעון בן זומא ושמעון בן עזאי, ו'מי הם הללו שמימיהם אנו שותים ושמותיהם אין אנו מזכירים' (הוריות יד.)?

והרי העלם השם בזוי, ויעב"ץ אוסר כ'קריאת חברו בחניכיתו' (מגילה כז:)? וכן התאונן דוד 'דואג ואחיתופל מחרפין אותי ולא קוראין אותי בשמי, אלא 'מדוע לא בא בן ישי' (במדב"ר פ"ח), 'וכי זו בלבד עשה לנו בן עמרם, סברי בגנותיה קמשנעי' (סוטה לה. תר"ת שלח אות יט). וכן 'בן אמוץ כלה נבואתך וצא' (ברכות י.) ו'טיהר בן יוחי ביה"ק' (שבת לג:), 'ראיתי בן פדת' (יבמות עב:).

(אבל 'אין לנו אלא דברי בן עמרם', ו'אם אתה עושה דין לבן עמרם' (במדב"ר יח, כ) הם למעליותא, מפני ענוותנות משה העניו מכל האדם, וכן: 'לך אצל בן עמרם...הואיל ומיעט עצמך תקרא על שמך' (שבת פט:).

וה' אמר 'בא ונטייל עם בן ישי' (סנהדרין קב.) רק להפיס דעתו של ירבעם. ובעיון יעקב כתב, שזכות ישי גרמה לו.

ו'פנו מקום לבר ליואי' (שבת קנו. כתובות עז:) 'ל שאכן התאונן ע"ז ריב"ל: 'אתא לגבי אליהו...אמר לי שלום עלך בר ליואי, א"ל אבטח לך ולאבוך לעלמא דאתי' (סנהדרין צח:).

(וצ"ע מ'אתא אליהו ואמר מאן לודעיה לבן יוחי' (שבת לג:), ו'קיצץ בן זכאי' (אבל תוס' (חולין טו:) גרס 'בן עזאי'). ו'בר יוחאי' בפזמון ל"ג בעומר? גם צ"ע ש'הושע בן גמלא' נקרא 'בן גמלא' (יומא פ"ג מ"י) לשבח, שבלעדו נשתכחה תורה מישראל (ב"ב כא.), וכן 'בן קטין' (יומא).

ותי"ט ומחזור ויטרי פי' שבן עזאי ובן זומא ע"ש אביהם שלא נחליף ביניהם ששמותיהם שוין: 'שמעון'. וקשה, שגם יוסי בן יעזר ויוסי בן יוחנן שמותיהם שוים, ונקראו בשם הפרטי?

ב. חסר 'אומר דבר בשם אומרו' בהעלם שם?

וביותר קשה ב'בן ננס', שהרי שמעון בן ננס היה לו אח 'אבא שאול בן ננס' (אדר"ג פכ"ח), ואיך נדע מיהו בעל השמועה? ובלי טעם המכריחנו לקרותו 'בן ננס' ה"ז מעכב את הגאולה, ש'דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם'?

ואין לתרץ שנייחס המאמר לגדול האחים, שהרי כשמעון חכמים 'בן הרכינס', טעו ברבי דוסא, ובאמת היה זה אחיו הקטן יונתן (יבמות טז:)?

וכן קשה ב'בן בתירה' (שבת צג:), ש'בתירה' היו לו ג' בנים, ואיך נדע אם הכוונה לרבי יהודה, רבי שמעון או רבי יהושע?

(ואין לומר שסתם 'בן בתירה' רבי יהושע בן בתירה' (תענית ג) שבהליכות עולם (סי' קפז) כ' סתם בן בתירה רבי יהודה, ורק בדוחק אמרו תהא ברבי יהושע בן בתירה').

וכן 'בר קפרא' (ששמו אלעזר, ובס' כל ישראל כ' שזהו ר' אלעזר בן הקפר דכריתות כו.) היו לו י"ג אחים (שייבם בר

כבוד בתואר 'רבי' לחלקם בין התלמידים שישבו עמהם.

אבל להרמב"ם בהקדמתו, אינו תלוי בתקופות שונות, אלא שר"י הנשיא מחבר המשנה חילק החכמים לשלוש מעלות: 'המעלה היותר גדולה הם חכמים כהלל ושמואי שלא נקראו 'רבי', ש'גדול מרבן שמו', שאי אפשר למצוא כינוי ראוי להם לכבדו... אבל חכמים שהיו בעיניו למטה ממעלה זו יכנה 'רבן', ושבעיניו למטה ממעלה זאת יכנה 'רבי'.

אבל שגבו ממני דברי הרמב"ם, שאין תואר 'רבי' כיבוד, אלא אדרבא, העדר הכבוד, שהם למטה במדרגה שלישית.

גם צ"ע ההמשך: 'לפעמים יעביר הכינוי מהם ואינו חושש ... שכל שנזכר בשמו לבד אלה, העביר כנויו משמו ולא הקפיד'.

ולכאורה מנלן להבדיל בין קדש לקדש, מי מכובד ומי לא? שכשאינו מוכנה בתואר, אין זה 'שלא הקפיד', אלא אדרבא, נראה כ'גדול מרבן שמו', ותואר 'רבי' כפגיעה בכבודו. ואיך ייחד הרמב"ם שרק כ"ב חכמים אלו 'גדול מרבן שמו', ומה עם 'נחום המדי', ועוד תנאים?

ח. לימוד בישיבה מצד חולשה בזמן ר"ג

בקהלת יעקב (וחד"ג עין יעקב) מקשר ה'חולשה' בזמן ר"ג ל'סלקוהו לשומר הפתח ונתוספו ספסלי' (ברכות כח). שתלמידים חלשים (בלימודם) שאין תוכם כבדים לא יכלו לעמוד והוכרחו לישב. וצ"ח דייק מהספסלים שהתחילו ללמוד אז בישיבה (ו"מ כן ל' העמידו תלמידים הרבה'.

אבל במחכ"ת מחליף בין ר"ג הזקן לר"ג דיבנה בזמנים שונים. וראה ש"ך י"ד (סי' רמו סעי' יא, ומ"ש ביד אברהם).

ול' לא פרשה ישיבה מאבותינו י"ל ש'ישיבה' קאי על הרב, שהאבות לימדו בישיבה (ראה ש"ך י"ד אברהם י"ד רמ"ו סי"ג וצ"ח ברכות פ"ד איך ישב דוד לפני מפיבושת רבו).

וכן אליעזר 'יושב בישיבה', שגם אליעזר לימד לאחרים, ונקרא 'דמשק' ש'דולה ומשקה מתורת רבו לאחרים' (אבל לשון 'יושב בישיבה' משמע קצת שגם האחרים עמו ישוב).

וזה ש'הלל אומר... מרבה ישיבה' (אבות פ"ב), יש לפרש 'ישיבה' לשון עכבה, כמו 'יושב העם' (בהעלותך).

ע"ל שיושב כשלומד קשות (מגילה כא). וראה עיון יעקב על 'יונתן בן עוזיאל יושב ושונה' (ב"ב צט).

ט. תואר 'רבי' נתחדש בימי ר"ג וריב"ז

ולכן יונתן בן עוזיאל מגדולי תלמידי הלל לא נק' 'רבי', אבל ריב"ז מקטני תלמידיו 'רבי' (ב"ב קלד). ו'אמר ריב"ז יפה אמר חנן' (כתו' קז). ויומתק ל' כי למד קרי ליה בן זכאי, כי לימד קרו ליה 'רבי' (סנהד' מא), שתואר 'רבי' התחיל בריב"ז. וכן אמר הלל 'כך מקובלני משמעיה ואבטליון' (פסחים סו).

(בספר יוחסין כ' ש'רבי זכאי' שהאריך ימים (מגילה כז) היה אבי ריב"ז. והקשה בסדר הדורות: 'צ"ע, שרבי יוחנן נקרא 'בן זכאי', לא 'בן רבי זכאי'. ולפי דברינו, אין תואר 'רבי' לפני ריב"ז. (וראה לקמן (סי' יט) אם אבי החכם נק' 'רבי').

ותואר 'רבי' ב'דוד שלא למד מאחתופל... קראו רבי' (פ"ו מ'ג), ואמר דוד 'מפיבושת רבי' (ברכות ד). י"ל שזהו לפי הנהוג אח"כ, ואכן בתהלים לא נזכר 'רבי', אלא 'אלופי ומיודעי'.

ה. העולם שם חכם אינו ביזוי ח"ו אלא לכבודו

ו"ל שלא נקראו בשם אבותם לבזותם ח"ו, אלא אדרבא, לכבודם, שכיון שלא רצו בן זומא ובן עזאי להסמך (שבן זומא רצה להשאיר 'לומד מכל אדם'), הנה להמנע מאיסור קריאת רבו בשמו, ש'הוא אפיקורס ואין לו חלק לעוה"ב' (סנהד' ק), לכן מוכרח לקרותם בשם אבותם (והעירני ח"א ש"כ מנחת אלעזר (ד"ת ח"ז ג) ב'בן עמרם' ו'בר יוחאי').

שאף שלא נסמכו להוראה, מ"מ 'מימיהם' אנו שותים, ו'כל יומא שמעתתיה בפומין בי מדרשא כפנינו' (מ"ק כה). שכל חכם שבתלמוד הרי אנו כתלמידיו, ועלינו לקרותו 'רבי' והלומד מחבירו... אפי' אות א' צריך לנהוג בו כבוד' (פ"ו מ"ג).

ואף שאינו רבינו ממש, הרינו כתלמידו, כ'הוי מתלמידיו של אהרן' (פ"א), 'תלמידיו של אברהם' (פ"ה), 'תלמידו של עזרא' (סנה' יא), 'אליהו תלמיד משה: לא שלמד מפיו' (סוטה יג). 'מי שיש לו תלמידים קורין אותו רבי' (תוספ' סוף עדיות, לק"ש ח"ז ע' 273).

וזה שאמר בן עזאי על עצמו 'חבל על בן עזאי שלא שימש' (חולין ע:), לא דיבר בן עזאי בכבוד עצמו, אלא שם, בן עזאי מעלים שמו מענוותנותו, ובפרט שקובל על עצמו שלא שימש. אבל המשנה לא תעלים שמו לבזותו, אלא לכבודו. (ולהעיר, ש'בן אדם' ביחזקאל יש דורשין לגנאי וי"ד לשבח).

ו. מתי נתחדש תואר 'רבי'

ויש להקדים בקושיית המפ', מה חידש ר"ג 'עשה לך רב' (פ"א) הרי כבר קדמו יהושע בן פרחיה (מ"ו): 'עשה לך רב'?

ו"ל שרק בזמן ר"ג כשירדה חולשה לעולם, ולא יכלו התלמידים לעמוד אלא ישבו כרבים (מגילה כט). אז 'בטל כבוד התורה' (סוף סוטה) והוצרכו לעשות היכר בין הרב לתלמיד, שיקבל מרות ע"י שמכבדו וקורא לו 'רבי'.

ואף של' 'משמת ר"ג בטל כבוד התורה' (סוטה מט). משמע אחר מיתת ר"ג, לא בחייו, כבר מצינו 'הא יוסי בן יועזר גופיה מפיגל?' ותיריך 'איפגל בסוף שניה דבציר ליבא' (תמורה טז).

וכן לא נזכר 'נחום הבלר' (נזיר נב): 'רבי', שהיה לפני ר"ג הזקן (בזמן 'דייני גזירות אדמון, חנן וחנמאל' (כתובות קה), וסדר הדורות מונה גם אבטליון עמהם (אבל ראה פאה פ"ב מ"ו)), שכולם לפני שהתחילו תואר 'רבי'. וצ"ע לשון 'רבי' שמעון הצדיק' (נזיר ד:). וראה לקמן סימן ט"ז ב'נחום המדי'.

ז. שיטת רב שרירא גאון, ושיטת הרמב"ם

וביאורנו מתאים לרב שרירא גאון: 'ששאלתם...למה מקצת תנאי ואמוראי בשמא גרידא...דורות הראשונים היו גדולים מאד לא היו צריכים לרברבם לא ברבן ולא ברבי ולא ברב'.

שאם הטעם שלא הקפידו לפני' בתואר 'רבי' הוא רק שמחלו, הרי זה תלוי אם 'רב שמחל על כבודו כבודו מחול' (קדושין לב). ולמה רק באותו זמן לא הקפידו, ואח"כ הקפידו?

אלא כ"ל, שבדורות שכיבדו את רבם בעצם עמידתם לא הוצרכו אז לתואר כבוד, אבל בימי ר"ג ואילך הוצרכו לחלוק

ע"ד בן חורין, שהוא טבע ומדריגת דוד כמ"ש אנכי תולעת, ודוד הוא הקטן שענינו של דוד בטול'.

אבל צ"ע א) מה הצרה ב'נזיר ביום שכן דוד בא' (סנה' כב:)?
ב) בפשטות, עיקר יחוס משיח 'איש מבית דוד, הוגה בתורה כדוד אביו, ו'בן דוד' כענין 'חוסר מגזע ישי', ו'צמח דוד'?

ג) לכאורה, אין לדמות 'בן דוד' ל'בן זומא' ו'בן עזאי' ששם 'שמעון' ידוע, ונראה כביזוי להתעלם משם, אבל 'משיח' רק תואר כ'כהן המשיח', ואף ש'שמו של משיח לפני הבריה' (פסחים נד.), עדיין אין שמו ברור, ש'לפני שם' ינון שמו, ויש דעות בחז"ל: 'מנחם שמו', 'חזקיה שמו'?

ואם נאמר שנקראו 'בן עזאי' ו'בן זומא' להורות גדלותם שהקטינו עצמם, לא ח"ו בזיון, מובן השייכות ל'בן דוד', כמ"ש רבינו: 'נקרא כאן 'בן דוד' אף במדריגת 'כולו זכאי', מצד תנועת הביטול דמס"נ וקבלת עול' כמחז"ל: 'משיח בר נפלי קרית ליה? אין, דכתיב אקים את סוכת דוד הנופלת' (סנהדרין) ו'בן דוד' גמטריא 'אדני' (אוה"ת ע' תתקד).

יג. כשהשם עצמו חשוב א"צ תואר 'רבי'

וכן 'אבא שאול' אינו ב' שמות אלא 'אבא' רק תואר כבוד, כ'אבא פלוני' (ברכות טז.) 'אבא אליהו' (סנהדרין קיג.).

ולפעמים נקרא 'שאול אבא' (תוס' הרא"ש (ברכות יח: ד"ה דליה, וראה שו"ת חת"ס אע"ז ח"ב סי"ח)

וכן 'אבא סקרא' (גטין נז.), שהבריונים כיבדוהו בשם 'אבא', כד"ל: 'התם נמי רב קרו לוי, ו'רבן של טרסיים' (ע"ז יז).

ובאמת ליעקב יישוב בזה קו' רעק"א איך הזכיר שם אביו 'בעינא אבא בר אבא' (ברכות יח:) ו'אמר ר"י אבא חלפתא'. ו'אבא סלא רבא' (כתוב' קיא.), ש'אבא' ו'רבא' שמות הכבוד.

ו'אביי' שמו 'נחמני' (שבת לג., רש"י גטין לד: ראה גהש"ס מהערוך ורש"י) ו'אביי' כינוי שהיה יתום, ואינו כקורא רבו בשמו (כמהרש"א (שבת קיח.) ד"ה נטעתי ב'ורדימוס').

ולמ"ד ש'אביי' שמו האמיתי, י"ל ש'אביי' שם כבוד ל' אב' שקרא לו רבה 'אביי' מפני ששמו כשם אביו, כ"אב המון גוים', ו'אבדך' (בראשית מא, מג) פי' 'אבא למלכא' (ב"ב ד, אבל במדרש (מובא ברש"י) נק' פירוש זה 'מעוות את הכתובים') וכן פירוש 'אבטליון' ו'אבטולמוס' (ר"ה טו.), ו'אברם חזאה' (גטין נו.), ו'אבימי' מצינו ב' אופנים: 'רבי אבימי'... ו'אבימי בי רב חסדא תני' (מנחות ז.).

ו'רבא' היה שמו האמיתי 'אבא', ו'רבא' קיצור 'רב אבא' (יעב"ץ פסחים כז:), וכן 'רבינא' שמו 'אבינא'. וכן 'מרתא' (פסחים קג.) לשון 'מר' וחשיבות, וכן י"ל ב'רמי בר חמא' אחי 'מר' עוקבא בר חמא' (ברכות מד.) וכן 'רמי בר יחזקאל', וכעין ש'עולא' לשון כבוד (הגהות יעב"ץ) ומעלה (ב"ב ט:), אף שיש אמורא 'רב עולא'. ואולי י"ל גם בנוגע ל'לוי' שהוא שם המעלה, 'לא שבט לוי בלבד' (רמב"ם סוף שמיטה). וכן בנוגע ל'סביא' (יבמות טז:; פו:).

ובני יעקב שאמרו 'שמע ישראל' (פסחים נו:) איך קראו אביהם בשמו (ויסוף נענש שלא מיהא כשאמרו 'עבדך אבי')? תירץ הש"ה ש'ישראל' לשון 'שר וחשוב'. וראה ת"י (יומא פז. ותוס' חולין לח.) שמותר לקרותו 'אבא' שם כבוד.

וראה מרגליות הים (סנהדרין ק.) 'רב נחמן או' אפיקורס זה הקורא רבו בשמו, והאמר ר"נ: 'שאליתיה לרבה בר אבוא'

(אבל אין לתרץ שרק דוד קרא מפיושת 'רבי' מפני שמלך צריך להקטין עצמו יותר, מלך כשכורע שוב אינו זוקף' (ברכות לד:), או שאינו מצד חובת כבוד לרב, אלא חיבה יתירה של דוד לת"ח (ולכן תואר 'רבי' אחר השם, כדלקמן ב'משה רבינו') כ'מלך יהושפט שקם ומחבקו ומנשקו וקורא לו רבי רבי' (כתובות קג:) שא"כ, בטלה ק"ו מדוד ואחיתופל)

ורש"י (תענית כא: ד"ה פרס, ותוד"ה יבא) מחלק 'רב נחמן ב"י' שלא נזכר אביו בתואר 'רבי', מ'רב נחמן בר ר"ח'. וכן ר"ת (שבת לג:) גרס 'רבי יהודה בן גרים' שהיה בעל צורה, הרי שסתמא, כל חכם א"י בתואר 'רבי', ובבבל 'רב'.

י. חכמים בלי תואר 'רבי'

העולה מכל זה, שכל חכם נכתר בתואר 'רבי' (ובבבל 'רב'), חוץ ממה שנגזר 'שמואל ירחינאה... רבי לא יתקרי' (ב"מ פו.). ולכן עלינו למצוא טעם בכל חכם בש"ס שלא נקרא 'רבי':

'שמעון בנו אומר' (פ"א) לא נזכר 'רבי' להדגיש 'כל ימי גדלתי בין החכמים', שהתנהג כתלמיד בשימוש דוקא, כל' גדלתי אצל רועי בהמה' (סנה' ה:) שגדל מצד היותו תלמיד, לא כרב.

ו'שמואל הקטן' זהו כבודו, שהקטין עצמו אף שהיה כמעט כשמואל הרמתי (סוטה כד.) וראה לקמן (סי' עב)

יא. בן זומא: במקום ענוותנותו גדולתו

וכן 'בן זומא' לא נקרא 'רבי', שהיה נאה דורש ומקיים: 'איזהו חכם הלומד מכל אדם', ולא התחשב בתואר כבוד, ש'איזהו מכובד המכבד את הבריות'. שרצה להשאר לעולם בגדר תלמיד, ושנא את הרבנות מרצונו להיות מקבל, ולא משיע, ד'אידי דטריד לפלוט לא בלע'.

ואולי זהו פירוש 'משמת בן זומא בטלו הדרשנים' (סוף סוטה) לא 'דרשן' 'נואם', אלא ל' לדרוש ה', שצמא ללמוד (כביאורנו בהגדה ב'דרשה'). ואולי נסמך בן זומא אבל לא נתמנה לראש.

וכן 'בן עזאי' הוקיר הפשטות, כמאמרו: 'אל תהי בז לכל אדם, שאין לך אדם שאין לו שעה'. ואולי יש לדחוק בפרש"י 'בחורים שלא באו לכלל זקנה', כפירוש הבעש"ט ב'אל תשליכני לעת זקנה', שלא ירגיש עצמו כזקן (כדלקמן סי' עד ב'לומד ילד'). וראה רש"י (ויקרא ד, ג) 'פר יכול זקן ת"ל בן', וראה דעת זקנים (ויקרא א, ה) 'בן הבקר' משמע בחור וילד).

וכן בהגש"פ: 'אמר ראב"ע הרי אני כבן שבעים שנה ולא זכיתי עד שדרשה בן זומא, ולכאורה, למה שמח ראב"ע, הרי לא מצא לו תנא מסייע נגד חכמים, רק בן זומא שלא נסמך?

אלא זה גופא למד ראב"ע מבן זומא, שסיפור יצ"מ בפסח דוקא כשהאב משפיל עצמו ליישב שאלת בנו קטן, ללמוד מכל אדם', שהיא מדה בן זומא (שו"ר כן בלקוטי בתר לקוטי).

יב. 'בן דוד' שמו של משיח

ורבינו (רשימו' י"א) דייק ל' 'אין בן דוד בא עד כו' (סנה' צח.)

'שם 'בן דוד' הוא הפחות בשמותיו של משיח, שמעלתו אינה מצד עצמו...אלא מצד אבותיו, כמו שמצינו ב'בן זכאי'. ועיין ב'בן זומא' 'בן עזאי', ולכן כל מקום שמדבר בפחיתות וצרות דרי משיחא, נזכר השם הפחות 'בן דוד'... ירמוז 'בן דוד' גם

(ע"ז נא), ש'רבה' שם גדולה כ'משה' (לקמן סי' עח).

יד. לא נקרא איש א' בשתי שמות

אבל אם 'אבא' תואר כבוד, איך קרא אבא חלקיה עצמו 'אבא חלקיה' (תענית כג:)? ו"ל כ"מ"ט קרית לך רב הונא? א"ל בעל השם אנא' (פסחים פו:). שנתרגל בתואר עד שקרא גם לעצמו.

ו'אבא שאול' אינו שם עצם רק תואר כבוד ש'איני זוכר שום מקום בש"ס שום תנא או אמורא ב' שמות' (נוב"י מהדור"ת אור"ח קיג). ו'אבא יודן' נתקצר ל'אבדן' (יבמות קה:). ו'אבא אלעזר' כך שמו' (רש"י חגיגה טז:).

וחנה אריאל (ר"א מהומיל) כ' שגם לראשונים לא היו ב' שמות. ונ"מ לצוואת ר"י החסיד שלא יהא שם החתן כחמיו, שבאמרי אש (י"ד ס) הק' מ'שמואל סבא חמוה דרב שמואל' (סוטה י), אבל 'סבא' רק תואר (שד"ח ע' חתן 2942, וצ"צ (קמג) מקיל כששם חתן שונה).

וכן 'היינו זכריה היינו משולם? מאי משולם-משלם בעובדיה' (מגילה כג). תואר שלימות, שגם בנ"ך אין ב' שמות. וצ"ע 'פדהאל' ו'עשהאל' ח"א באמצע שם, אם הם ב' שמות, וראה משנה הלכות ח"ה רט"ו, ח"ו רנ"ה, ז"ו שמות פ"א 58.

ולכן אין כותבין 'כדר לעומר' בשני שיטין (חולין סה:), וראה מנחת שי 'תובל קין' (בראשית ד, כב) ו'מלכי צדק'. ולכן הוכרחו לפרש 'פוט'י פרע' שנסתרס' (סוטה יג). לא שם עצם אלא תואר, כ'צפנת פענח'. ו'מהר שלל חיש בז' ו'שאר ישוב' (ישעיה) יוצאים מהכלל ע"י נבואה. וראה מס' סופרים (ה, י). וראה בית שמואל (אהע"ז קכט) ב'אביעזרי', ויש לעיין באויל מרודך. והגר"א מוכיח שבתשבע תיבה א' מרש"י (סנה"א כב).

ו"ל שלכן הוכרחו לפרש 'כלבא שבוע הנכנס לביתו רעב ככלב יוצא שבוע' (גיטין נו:), שא"א לאיש א' שתי שמות. וזה שפ' נקדימון 'נקדה לו חמה', ששמו העצמי 'בוני' (תענית כ:). ויובן התוספ' (קדושין פ"ב) 'מקדש ע"מ ששמו יוסף ונמצא שמו יוסף שמעון אינה מקודשת', שהוסיפו לו שמו מחולי.

ו"ל שלכן הוכרח רשב"ם (ב"ב קכו. ד"ה שבחת) לפרש 'שם הבכור', לאו היינו בריה דרבי חנינא דאמר...לא שכיב שבחת ברי', אף שדוחק לומר שלרבי חנינא היו שנים בשם 'שבחת', אחד בנו, וגם אחר שבא לטעון שהוא בכור. ולא רצה לפרש (כרגמ"ה ורש"י ב"ב כו.) 'שבחת ברי כך שמו', שאיש א' נקרא 'שבחת ברי'. (ודן ב'שבחת' בספר תקון הסדר (סוף סדר הדורות אות ש'. אבל ק' איך פרש"י ש'שבחת ברי כך שמו')?

ו'רבי יהושע בן ראש פתר' (נזיר נו:), י"ל ש'ראש' תואר כבוד. ובפתיחת המאירי לאבות כתב, ש'פתר ראש' (נקרא גם 'בתירוס') זהו 'רבי יהושע בן בתירא'. ו'איסי בן גור אריה' (נדה לו:). י"ל ש'גור-אריה' שם אחד, ש'גור' נסמך ל'ארי'. ו'אבא יוסי חלי קופרי' (מכשירין פ"א מ"ג) זהו כנוי (רמב"ם). אבל ב'רבי יהודה גרוגרת' (יומא עח.) כ' תוס' ישנים 'כך שמו'.

ו'טבי רישבא' (שבת יז:), ו'יוסף רישבא' (חולין נד:), פרש"י: 'טבי שם החכם, רישבא-פורס מצודות'. וכן 'אפרים ספרא' (סוף ב"מ) 'ספרא' אינו שם רק תואר כבוד, כ'עזרא הסופר'.

וכן י"ל ב'רבי אלעזר חסמא' (סוף פ"ג) ש'חסמא' תואר כבוד, מל' חוזק. והמלאכת שלמה גרס 'ר"א הסמא' (לקמן סי' סד).

וכן פרש"י ו'תוס' ששם ב' אינו שם עצם אלא תואר, או שם מקומו- 'יוחנן חקוקא' (פסחים ג:), 'יונתן צוציתא' (שבת נט:), 'רבי יוסי החורם' (מנחות לז:). 'רבי יוחנן החורני' יוסף חפני-דמן חיפה' (כתובות קג). ו'אושיעא זעירא' (חולין לא). 'זעירא' קטן', 'שפי חלא' (קדושין עא:) שופה חומץ'.

טו. חכם שלפעמים נקרא 'רבי', ולפעמים לא

'רבי יהודה בן תימא' (פסחים קיב:). בראש טור אורח חיים נקרא רק 'יהודה בן תימא', והט"ז (רמ"ב) קוראו: 'רבי יהודה בן תימא' (ובערוכין יז. חגיגה יד: ב"מ צד. וסנהדרין נט:).

ויש לעיין, אם זהו 'בן תימא' שבפסחים ע., וערוכין סוף פ"א. (והנה חוקרי הדורות רצו להוכיח שר"י בן תימא חי אחר החורבן ממאמרו 'יהי רצון שיבנה בהמ"ק' (אבות פ"ה). אבל י"מ תפלה זו לסיום המסכת, לא דברי ר"י בן תימא.

ואף שאין מסיימים כן שאר מסכתות, הרי מסיימים כן סדר נזיקין (לסדר ש"ס בבלי, אבל ברמב"ם, אבות לפני הוריות), והרי נזיקין יבטל בימות המשיח שלא ירעו ולא ישחיתו, לכן מסיים 'שיבנה בהמ"ק'. גם מצינו 'רבי שמעון בן שטח'.

טז. חכמים שמתעלמים משמותם

אבל יש עילום שם כשפירשו, כ'יהודה בן דורתאי' (פסחים ע:). ו'אמר רבי יוחנן בן דהבאי' (נדרים כ:). ומיד אח"כ 'זו דברי יוחנן ב"ד אבל...אין הלכה כיוחנן ב"ד' לא נק' 'רבי' כשנדחו דבריו. וכן 'בן בוכרי' (שקלים ג:), וכן 'נחום המדי' נשתקע הדבר ולא יאמר' (ע"ז ז:). ושמאי אמר 'הטיח עלי בן עוזיאל' (ב"ב קלד:). כשהשיבו בבזיון. וכעין 'בן סירא' (סנהד ק:). שנעלם לגנותו. ו'חנניה בן אחי ר"י' (ערוכין מו) כמעט נתנדה (ברכות סג:). אבל נק' 'רבי חנניא' (סנה"א לב:). כאלישע בן אבויה שפקר, וכל'אחיתופל שמתחלה קראו רבו כו' (סנה"א).

ובני רבי חייא 'יהודה וחזקיה' נקראו 'רובין' (נערים) (חולין כ:). ו'דרדקי' (סנהד"א לח.) ו'יהודה מת צעיר' (כתובות סב:). וסדר הדורות כ' שלא נסמכו, ואולי מקפידת רבי (כבר קפרא) כשאמרו 'עד שיכלו שתי בתי אבות' (סנהדרין לח.).

וכן יש לתלות 'לוי' ב'לוי נפק' (יבמות קה:). שנכשל כשכיבדוהו (ירושלמי). ורבינו כתב ברשימות (קלג), דלפני שנסמך 'למדים לפני חכמים- לוי מרבי' (סנהדרין יז:), ו'רבי לוי' אחר שנסמך (אבל צ"ע 'נח נפשיה דלוי').

ואולי נקראו 'בני בתירא' (פסחים סו:). לא שם עצמם, כשירדו מגדולתם. וכן ניצח ריב"ז את בני בתירה (ר"ה כט:). ואולי 'בן בתירה מכשיר בסוס' (ע"ז כ:). אמר הלכה זו כשהיה תלמיד לפני שנסמך, כדרז"ל (תענית ג:).

(ובמרש"א (פסחים סו:). משמע שר"ש ר"י ורבי יהושע בני בתירה של הלל (עדינות פ"ח) ו'יהודה בן בתירה' בחברת הלל מנחם ושמאי (רמב"ם), אבל סותר מ"ש שעד ר"ג לא נקראו 'רבי'). ולחוקרי הדורות היו ב' ריב"ב: א' זקן בזמן הבית (פסחים ג:). וא' (תוס' מנחות סה:). בזמן ר"ע (שבת צו:).

ו'מ' בן בתירה' ע"ש עירו, כ'בן עיר' בן כרך. אבל ראב"ע (הושע א) כ' 'אין קורין בלה"ק בן' ע"ש עיר אלא 'שומרוני' (חוץ ממקום כללי כ'בן ציון, 'בנות ירושלים', 'בני גולה', ו'בנימין- בן ימין').

ויש לברר: 'בן פדא' (נזיר ה:), 'תוטאי' (קדוש' טז). 'לודא' (שבת צו:). 'באל' (תענית יח:), 'קנא' (כתובות קיא). 'חנין' (סוטה ד:). 'אהבה' (ר"ה כט:). 'יוסי בן חוני' (זבחים ב:). 'שמעון בן אבטלמוס' (ב"ב סט:). 'איסי בן מנחם' (סוטה טז:). 'שמעון בן טרפון' (שבועות מז:). לפעמים 'רבי שמעון ב"ט'.

ידוע...באיזה דור היה.

יח. תנאים ראשונים כשנתחדש תואר 'רבי'

והנה מצינו תנאים שלפעמים נקראו 'רבי', ופעמים לא: 'יהודה בן טבאי' נקרא 'רבי יהודה בן טבאי' (מכות ה:), 'שמעון בן שטח' נקרא 'רבי שמעון בן שטח' (סנהדרין לז:), 'יהושע בן פרחיה' נק' 'רבי יהושע בן פרחיה' (מנחות קט:).

וכן כה"ג בבית שני: 'שמעאל בן פאבי' (יומא ט). (אחר ר"ג הזקן (סוטה מו.) נקרא 'רבי' (יומא לה:). ומהרש"א כ' ש'שמעאל בן קמחית' (יומא מז.) זהו 'ר"י בן פאבי כה"ג. ושמעון איש המצפה' (פאה פ"ב מ"ו, זבחים ב:), נקרא (יומא יד:) 'ר"ש איש המצפה'. וזכריה בן קבטל' (יומא יח:) נקרא 'רבי' (יומא יט:). וכן 'זכריה בן הקצב' (סוטה ריש פ"ה) נקרא 'רבי' (כתובות כו: ב"ב קיא:).

ואם הגירסאות מדוייקות, י"ל שתואר 'רבי' נתחדש בימיהם, לכן לפעמים נקראו בתואר 'רבי', ולפעמים לא.

אבל א"כ מהו קו' הגמ' (סנהד' מא.) בריב"ז? וי"ל שעיקר קו' הגמרא אינה למה לא נקרא 'רבי', אלא למה לא נקרא בשמו 'יוחנן'. עי"ל שלריב"ז יש תרוץ טוב יותר, או מעשה כך היה, או כן י"ל בכולם, שלפני שנשמכו נקראו בשם אביהם).

ואולי 'אליעזר איש בירתא' (תענית כד.) אינו 'רבי אליעזר איש ברתותא' (פ"ד) ומיושב קו' הענף יוסף ש'תן לו משלו', רק מקצת, נגד פזרנותו לצדקה של אליעזר איש בירתא (אבל רמב"ם בפיה"מ כ' שלפעמים לא הקפידו על תוארו).

וראה מרש"א (שבת קיח.) 'ורדימוס' היינו מנחם שנזכר בשם רבי ונק' ורדימוס שדומה לורד'. אבל נק' 'רבי אורימס' (תר"כ, רש"י ויקרא כג, לב, לקו"ש ח"ז 255 הע' 57-8)

ו'בן אלעשה' כ' מהרש"א (נדרים נא.) שלכן שאלו: 'מאי בן אלעשה?' כלומר למה נקרא על שם אביו? ומתרץ, שנתעשר מירושת אביו, ולכן פיזר מעותיו, 'שהניח לו אביו מעות הרבה ורוצה לאבדן' (ב"מ כט:). וכן י"ל ב'בן ציצית' (גטין נו.) ש'ציצתו נגדרת על כסתות', שפיזר ירושת אביו.

יט. תואר 'רבי' לאבי בעל המאמר

אבל לא נקרא אבי 'ר"א בן יעקב', 'רבי', לתי"ט שרבי יעקב (פ"ג מ"ז) היה אביו, שלא דייקו תמיד לקרוא אבי בעל המאמר 'רבי', כ"ר"ש בן טרפון' (שבועות מז:), 'ר"ש בן גמליאל', אחי 'רבי חנניא ברבי גמליאל' (יבמות מח:).

וכן 'דרו בר פפא' כו', לא 'רב פפא'. וכן 'רב אידי אבוה דרב יעקב בר אידי' (חגיגה ה:), 'רבי אבין נגרא נפיק מינייהו רב אידי בר אבין' (שבת כג:) 'אנא יוסי בר אבין' (שבת קז:).

ומיושב קו' עץ יוסף (מגילה כח:) אם 'רבי זכאי' אבי ריב"ז, כהחיד"א, למה לא נקרא ר"י ברבי זכאי? (אבל בלאו הכי, מצינו 'רבי זכאי בשם ר"ש' (שבת עט:) הרבה אחר ריב"ז).

ואגרות משה (י"ד ע' רעב) מוכיח מחתימת 'אני משה בן מימון' שמותר לקרוא עצמו 'פלוגי בן פלוגי'. ושד"ח (אות כף ע' שח, ויביע אומר (י"ד ס"ב טו) הוכיחו כן מרב נחמן שאמר 'אי לאו נחמן בר אבא' (קדושין לג:),

אבל לפ"ז נדחה ראיית רש"י (תענית כא:) על 'רב נחמן בר רב חסדא' (ויש לדחות, ש'אבא' תואר חשיבות, כדלעיל). וכן מוכח מ'אני ישמעאל ברבי יוסי' (יבמות קה:)

ו'בר נפחא' כ' מהרש"א ד"ה זקוקין (ב"מ פה.) שזהו לשבח.

וראה סה"ד ובאר שבע (הוריות ח.) שאין 'כדי' שם, אלא ל' 'כדי נסבה' שאין שמו ידוע. ולהרב מרגליות ב'שמות וכינויים' 'איו', 'פלימו', 'בר אהינא' ו'לודאה' אינם שם, אלא ע"ש הלכותיהם או מקרה. ו'סמליון' (סוטה יג:) מלאך (תוס')

רק שם מורגל בביהמ"ד

אבל קשה 'אמר לי שמואל בר נחום' (ב"ק נה.), בלי 'רבי'?

ואולי י"ל שנק' 'רבי' רק כש'כל יומא שמעתין מפומייהו מתאמרין בי מדרשא' (מו"ק כה.), אבל לא אם נזכר רק מעט. וכפירוש הצ"צ: 'היינו פירוש 'רבי', כלומר הרב הוא שלי, כמו מורי ורבי והכל ענין אחד' (אוה"ת לך לך ע' 271).

וכן 'נחום איש גז' רבו של ר"ע שדרש כל אתין שבתורה (חגיגה יב.), אבל לא נשאר לנו הלכה ממנו. ודין ט' קבין (ברכות כב.) 'לחשה נחום איש גז' ו'לר"ע', ולמדנוה רק מבן עזאי 'שיצאה ושנאה לתלמידים', לכן לא נקרא 'רבי'.

וכן 'תודוס' (פסח' נג.) לא נק' 'רבי' שדרש נדיר, עד שנסתפקו אם היה חכם או בעל אגרופין. וצ"ע ב'סומכוס' ו'מונבז'.

אבל 'בר קפרא', שדבריו מצויים, פעמיים בכל יום: 'בר קפרא' בפטום הקטורת, למה לא נקרא 'רבי', ושמו נעלם ממנו?

וי"ל לסיים מעין הפתיחה, כבן זומא, שבר קפרא לא נסמך ל'רבי' כשנזף בו רבי: 'איני מכירך זקן' (מו"ק טז.) ובירושלמי שלא יסמך בר קפרא. (ואולי מכעסו אמר ב"ק: 'תנחומים של הבל ניחמך' (ב"ב טז., אבל מהרש"א למד עליו זכות). אבל אנו תלמידיו, אין לקרותו בלי 'רבי', לכן נקרא בשם אביו.

יז. שמות וכינויים

יש לעיין למה לא נקרא 'איסי בן יהודה' 'רבי' (להעיר שנקרא 'מר' (נדרים פא.) ו'רבי איסי' בתוספ' כלאים פ"ד ה"ד)

והנה כ' הרמב"ם (אבות פ"ד): 'רבי יוסי ברבי יהודה איש כפר הבבלי' נזכר רק פעם א', ולא נודע מי הוא, ובאיזה דור היה'.

ואולי 'איסי בן יהודה' (הבבלי', נדה לו.) זהו כינוי לרבי יוסי ברבי יהודה, שאיסי' מתחלף ב'יוסי', כ'איסי בן לקוניא' (ב"מ פ"ה) ששמו 'רבי יוסי', שנקרא בכינויים כ' יוסף', 'בן יהודה', 'הבבלי' (יומא נב.), תלמיד חביב של ר"א בן שמוע (מנח' יח:),

וכן נמנה כסדר הדורות באבות אחרי רבו ר"א בן שמוע, והיה בזמן רבי ישמעאל בר"י (נדרים פא:) לפני ר"י הנשיא. (וגם נזכר לפני רבי אל תסתכל בקנקן'.) שר"ר כע"ז במוסר אבות.

ויומתק ענינו ללמוד מזקנים ש'איסי מונה שבחן של חכמים' (גטין סז.) אבל דחוק שלאיסי 'כל שיבה במשמע' (קדוש' לב:).

ומהרש"א (פסח' קיג:) כ' לא ידוע למה היו לו ולאביו כל שמות הללו. והרב מרגליות (סוף סדה"ר) כ' 'מפני השמד שינו שם אביהם כשברחו ממקום למקום שלא יכירו'. וכ' הרא"ש (גיטין פ"ד) 'בני אדם הגולים מחמת ממון או מרדין משנים שמם פן יחקרו אחריהם', כ'בן בג' בג' מיראת המלכות.

ואולי לכן לא נק' 'רבי' שהוא רק כינוי. אבל 'איסי' בגמ' (נדה לו:) אינו תלמיד רב, אלא אמורא אחר שהתגאה כאילו הוא איסי. ובאדר"נ סוף פ"ח מדבר עם ר"ש, אבל הרמב"ם כ' 'לא

נזהר בכבוד ר"ע גם כשדיבר לאחרים, שאמר: 'כל חכמי ישראל לפני קליפת השום חוץ מן הקרח הזה' (בכורות נח).

והקשו תוס', איך ביזהו לקרותו 'קרח', הרי נענשו כשאמרו לאלישע 'עלה קרח?' וי"ל כשמעון העמסוני.

וכן לא בא שמעון התימני...מצאו יהודה בן בבא' (ביצה כא). בלי 'רבי', אף שנשמך ריב"ב וסמך (סנה' יד), וכן 'בן ננס' (בשנוני נוסחאות סוף ב"ב גרס 'רבי שמעון בן ננס').

ויש לדון תלמידי ר"ע לכף זכות, שאהבו זה את זה בשוה ולא התנשאו א' על חבירו, עד ש'שנים שאין להם אלא קיתון אחד, אמר בן פטורא מוטב שישתנו שניהם וימותו... עד שבא ר"ע ודרש חייך קודמים לחיי חברך' (ב"מ סב:).

וכיון שתלמידי ר"ע אלו מאסו תואר 'רבי' הרי אנו, שמיימיהם שותים, אין לקרותם בשמם, רק בשם אביהם.

ויומתק ל' שמעון השקמוני היה לי חבר מתלמידי ר"ע, וכך היה רבי שמעון השקמוני אומר 'ב"ב קט:), למה מקדים 'היה לי חבר מתלמידי ר"ע? (שו"ת עונג יו"ט (הקדמה אות כב), חת"ס (כי לא פורש' שלח), הדרש והעיון (בלק מ, ס"ט).

ולפ"ז מובן, שכתלמיד ר"ע קוראו 'שמעון השקמוני' בלי תואר 'רבי'. אבל כשאומר תורה משמו, קוראו 'רבי שמעון'.

כא. חידוש רבי עקיבא בכבוד חבירים

ומיוסד על שיטת ר"ע ש'חביב אדם שנברא בצלם' שמייקר חלק האלקי באדם, לא כרבנן שחששו לדמות צורה ליוצרה.

ולכן בא ר"ע ולימד את ה"א תירא לרבות תלמידי חכמים' וכ' רש"א (ב"ק מא: ש'מורא רבך כמורא שמים', שמורא רבך מביא לידי מורא שמים, שהרב אינו ח"ו ממוצע המפסיק, אלא ממוצע המחבר ישראל לאביהם שבשמים.

(בעיון יעקב דייק ל' 'לימד ר"ע' שלא דרשה ברבים, שלא יטעו עמי הארץ לדמות לה' ממש. אבל מצינו ל' 'בא ר"ע ולימד' בשאר מקומות (שבת סג: וראה מגדים חדשים). ובעיון יעקב (סנהדרין לח: כתב שר"ע שגג ונענש).

ור"ע לא חשש לדמות צורה ליוצרה: 'כרסון רמיו' 'א' לו וא' לדוד דברי ר"ע א"ל ריה"ג עקיבא עד מתי אתה עושה קדש חול' (חגיגה יד). שלא אכפת לר"ע שאדם נראה כשוה לה'.

(אבל בירושלמי (סוכה פ"ד) וסנהדרין 'אמר לו ר"ע, ח"ו שאם אתה אומר כן נמצאת עושה את הקודש חול', זהו רק לענין ע"ז, אבל סתם אדם לר"ע נברא בצלם אלקים).

וכעין זה בשאלת: כתיב 'אשר לא ישא פנים', וכתוב 'שא ה' פניו אליך'? ענה ר"י 'כאן בעבירות בין אדם למקום, כאן בבין אדם לחברו, עד שבא ר"ע ולימד, כאן קודם גזר דין כאן אחר גזר דין' (ר"ה יז:). ודייק בקרבן ראשית מהו ל' 'עד שבא ר"ע', כאילו חיכו לפתרון, שכבר ענה לה ר"י הכהן?

אלא שתירוצו ר"י הכהן נתקבל רק עד אותו זמן, אבל אח"כ סירב ר"ע לחלק עבירות בין אדם למקום מבין אדם לחבירו, שגם בבין אדם יש 'בין אדם למקום', ש'חביב שנברא בצלם'. וכן (יומא פה: 'מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו, ראב"ע מחלק בין עבירות בין אדם למקום לבין אדם לחבירו. ואמר ר"ע אשריכם ישראל, כתב מהרש"א שנחלקו ר"ע וראב"ע.

(לא כר"פ ועיון יעקב דפליגי בעבר לחבירו ולא ריצהו שלראב"ע מעכב כפרת חטא למקום, ולר"ע כיפר, וכבר

ויש שלמה (קדושין פ"א ס"ה) מחלק שכותב שאני, ורש"י ורמב"ם כתבו שם אביהם. וי"א שמותר רק בחתימה.

וזה שנקרא 'ר"ג בנו של רבי יהודה', 'רבי ישמעאל ברבי יוסי', 'רבי יהודה ברבי יוסי', ו'רבי דוסתאי ברבי ינאי'? י"ל שהורי תנאים אלו היו בדור לפני ר"י הנשיא, רבותיהם של כותבי המשנה, ולכן נזכרו בתואר 'רבי', כ'אמוריה (דמר בר רב אשי) אמר הכי אמר ר"א' (קדושין לא:).

כ. תלמידי רבי עקיבא שלא נהגו כבוד

אבל אם תואר 'רבי' מדויק, ק' מ'שמעון העמסוני' ו'נחמיה העמסוני' (פסח' כב:) שדרשו כל את שבתורה ולא נק' 'רבי'?

ונלע"ד טעם א' ל'נחום איש גסזו' (תענית כא:), 'בן זומא' 'בן עזאי', 'בן ננס', 'שמעון התימני', 'חנן המצרי', 'חנן בן פנחס' (סוטה ד: 'מונבז' (שבת סח: 'שמעון השקמוני' (ב"ב קט:). 'נחמיה איש בית דלי' (יבמות קכב:). 'בן שלקות' (נדה נב:). 'נחמיה בן אפיקסון' 'מתאי בן שמואל' (יומא כח:).

שהצד השווה שבהם, שהם בתקופת תלמידי ר"ע, שאולי הם מאותם שלא נהגו כבוד זל"ז (יבמות סב:).

שלכאורה, היתכן שנכשלו תלמידי ר"ע ביסוד תורת רבם 'ואהבת לרעך כמוך זה כלל גדול בתורה'?

אלא חוסר הכבוד היה שלא קראו לחבריהם 'רבי', שלכן מדגיש "ב אלף זוגות תלמידים. וטעמם ונימוקם עמם, כ'שמעון העמסוני כשהגיע לאת ה"א תירא פירש' (פסח' כב:), שחששו שיראת אדם ממעט מיראת ה', ו'כשיש חלול ה' אין חולקין כבוד' (ברכות יט:). וכן בן עזאי לא דרש 'את' שלכן 'בעל השור נקי, מנכסיו' (קדו' נו:).

ויהי אחרי המגיפה, כשראו שאין שיטתם נוחה לפני המקום, 'בא ר"ע אצל רבותינו שבדרום' ושנאה להם' (יבמות סב:), שזהו אותו זמן 'שבא ר"ע ולימד את ה"א תירא לרבות ת"ח'.

שלכאור' מהו 'בא ר"ע', מהיכן בא? (אבל שד"ח (מע' ע' כלל יב) מסתפק בדיוק 'שבא'). אלא אחר שמתו תלמידיו שלא נהגו כבוד אז חידש ר"ע לרבות ת"ח, ש'כבוד חברך כמורא רבך' מאמר העיקרי של ר"א בן שמוע מתלמידי ר"ע החדשים. (תוס' (ב"ק מא: קשרו 'מורא רבך כמורא שמים' לר"ע 'לרבות ת"ח', רק רבו מובהק. אבל ר"ף (עין יעקב כתו' קיא: כ' שגם לשמעון העמסוני חייב לירא רבו, ור"ע מרבה רב לא מובהק).

ויומתק ל' 'א"ל תלמידיו 'רבי' כל אתין שדרשת', שודאי כיבדו רבם דין תורה, אבל לא נהגו כבוד בחבריהם, שגם הם לומדים מהם, ש'ת"ח בבבל עומדים זמ"ז וקורעים זע"ז' (ב"מ לג:). ופרד"י (ויקרא ע' דש) דייק ל' 'לרבות תלמידי חכמים', רבים לא ל' יחיד. ויש לדייק גם ל' 'אצל רבותינו שבדרום'.

ואבוי לא קרא רבא חבירו 'רבי' (תוס' ערכין ה:). רק בנוכחותו, אבל שלא בפניו לאחרים, מסתמא כיבדו 'מר' או 'רב' (אבל בחגיגה יט: א"ר יהודה: 'מאיר אומר', (ואמר ר"א (גיטין יא) 'אמרנו לו למאיר'. ואמר ר"נ 'הונא חברין' (קד' מח: ב"מ טו) ולקמן (סכ"א) נברר אם ראוי שהרב יקרא תלמידו 'רבי'.

וכן הוכיחו שרבי ירמיה בר אבא תלמיד חבר לרב, מזה שאמר בנוכחותו 'מי בדלת' (ברכות כז:), אבל לאחר, אמר רבי ירמיה בר אבא: 'משום רבינו, ומנו רב' (פסחים לז:).

וכן הוכיחו ש'בן עזאי תלמיד חבר לר"ע מאמרו לו בנוכחותו 'שבאת לחלק', ולא 'שבא רבינו' (ב"ב קנח:). ובן עזאי לא

ומרש"א דייק בבב קול 'קורין אותו רבי'. ולא רק ב"ק, הרי ה' עצמו אמר 'רבי אליעזר או' עגלה בת שנתה' (תנחומא חקת).

אבל מצינו 'מאיר בני' (חגיגה טו.) 'אביתר בני' (גטין ו: בלי 'רבי'. ואלהו קרא ר"י 'רבי ומורי' ואח"כ 'בני' (ברכות ג.).

והנה שד"ח (ערך 'מר' כלל רכה) כ' שלא יקרא לתלמידו 'רבי', ומקשה מר"פ: 'כגון אדא מר ברי' (כתובות פה.) ומיישב ש'מר' אינו תואר כבוד אלא שם עצם, ונקרא בב' שמות, 'אדא מר'.

אבל כבר הוכחנו, שבש"ס לא נקראו ב' שמות, וה"ז ראייה שנכון לקרות 'רבי' או 'מר' לתלמידו ובנו שלא בפניו.

ומאמר ר"י (בפני) בנו 'שמעתא מפומיה דמר' (פסחים קה. גהש"ס מר"י ברונא) תי' שד"ח שאמר בעצב ולעג. ואמר רב לתלמידו: 'לא לצטער מר דלא יכיל מר' (חגיגה ה:), ראה מראית עין (ערכין ה:).

ו'אמר רבי חנינא בא וראה שאלת הראשונים' (יומא מט.) פרש"י שאין לקרוא לתלמיד רבי, ור"ץ חיות הניח בצ"ע.

וכן אמר ר"י לתלמידו: 'למה אין אתם יודעים לפייס כבן אידי חברינו' (יבמות צו:), ולא קראו בשמו 'יעקב' וודאי אינו לגנותו, שהרי שיבחו?

אלא שמצד אחד, רצה ר"י לכבדו על שלמד ממנו דבר חדש בענין 'הושע יושב דורש, כו' ובפרט שפייסו והניח את דעתו, אבל מצד שני לא רצה לקרותו 'רבי', בפרט שהיה מדבר לתלמידיו, ולכן סתם וקראו 'בן אידי' מפני הכבוד.

כג. רבי היינו רבי יהודא הנשיא

י"מ שר"י הנשיא נקרא 'רבי' סתם, שהיה רבן של ישראל. אבל א"כ עלינו לקרותו 'רבינו' לשון רבים, שרב נקרא 'רבינו שבבבל' (וראה (שבת קיח:)) 'מאי טעמא קראי לך רבינו הקדוש'. ולמה לקמן (משנה ב) נקרא 'רבי יהודה הנשיא'?

וה"ל ש'רבי' סתם אינו מיוחד רק לר"י הנשיא, אלא 'שאסור לקרות רבו בשמו' בפניו כהש"ך. ותלמידיו בזמן המשנה קראוהו 'רבי', ונקבע כן לדורות (גם בנו ר"ש קראו 'רבי' (ב"מ מד.).

ולכן רגיל במשנה: 'רבי אומר אומר אני', שרבי עצמו כתב 'אומר אני', ואח"כ הוסיפו לתלמידיו 'רבי אומר' (ראה ר"ע). אבל 'שלא בפניו', אחר שנפטר רבי הקדוש, אז מותר לקרותו 'רבי פלוני', כ'אמר רבא: רב יוסף' (פסחים עא.).

שתואר 'רבי' משתנה להרב שבכל דור, כ'אמר רב ירמיה בר אבא שאילת את רבי ומנו רב, א"ד אמר רב ירמיה בר אבא אמר רב שאילת את רבי, ומנו רבינו הקדוש' (פסחים לז:).

ולשון 'בימי רבי נשנית משנה זו' בדור אחריו זהו רק משגרת דור רבי.

ולהעיר שר"י בר אבדימי בדור רבי (תוס' יבמות ג.) קראו לרבי, אבל בברייתא שם: 'רבי יהודה הנשיא' (יבמות מה.). (אבל מצינו להיפך (קדושין סג:) דקרי לי' אביי 'רבי', ובברייתא שם נקרא 'ר"י הנשיא').

הקשה ע"ז רבינו (לקו"ש ח"ז ע' 177 הע' 40 ובשו"ה ג), שפשטות לשון ראב"ע שאין תלוי זה בזה.

אלא כוונת ר"ע להיפך, שלא כיפר גם חלק גבוה עד שיפייס חבריו, ואף שר"י הכהן מחלק, 'עלבוני מחול לך, עכשו צא ופייס חברך', אבל ר"ע חולק (ר"ה יז:)) שגם לה' אינו מחול. (וק"ו מדין שפטור בדיני אדם וחייב בדיני שמים (ב"ק נה:))

וכ"כ משבצות זהב (תר"ו) שהלכה כר"ע מחבירו, שאינו מתכפר גם על בינו לחבירו שיש בהם צד בין אדם למקום (כחקירת מנ"ח אי מצות כאו"א בין אדם למקום או לחבירו).

וה"מ (ר"ה יז:)) שר"ע חזר בו, ו'קבלה מר"א בן עזריה', אבל לשון 'עד מתין' משמע שכן דרך ר"ע.

ומיושב קו' הטו"א, שלא נדחו דברי ר"ע, אלא זהו לשיטתו.

וה"ל ששרשו כשנכנסו לפרדס (חגיגה טו.) וראו מטטרון ששמו כשם רבו (כמרש"א), הנה: אחר קיצץ בנטיעות כשתי רשויות, בן זומא נפגע, בן עזאי מת, אבל ר"ע נכנס בשלום ויצא בשלום, והסכים ה' 'הניחו לזקן זה להשתמש בכבודו'.

וכן אמר רבי ישמעאל ב'לחם אבירים אכל איש': 'עקיבא אחי טעית' (יומא עה.) שר"ע שייך ענין אכ"ש למעלה, אף שהזהיר ר"ע 'דובר שקרים לא יכון' (חגיגה), ו'שיר השירים קדש קדשים' (ידים פ"ג).

(גם ראב"ד ורמב"ם נחלקו בזה (תשובה פ"ג) ש'גדולים וטובים ממנו' טעו בדמות הגוף ותוארים גשמיים למעלה).

וכן: 'ומעלה מעל בה' (ויקרא ד), ר"ע אומר... שאינו יודע אלא שלישי שביניהם, הקב"ה-משוה כבוד עבד לכבוד קונו.

כב. אם רב יכבד תלמידו לקרותו 'רבי פלוני'

ויש להוסיף, שגם תלמיד יש לכבד בתואר 'רבי' שלא בפניו, ש'יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך' (פ"ד). ובשד"ח (מערכת כף כלל קנז ס"ה) דייק מ'מונה שבחם', שריב"ז קרא תלמידיו 'רבי': 'רבי אלעזר... רבי יהושע בן חנינא' (לגירסת סדור הרב אבות פ"ב) אבל אברבנאל מוחק תואר 'רבי'.

ושו"ת ר"י ברונא קלט) מתיר אב לקרוא בנו 'מר' (פסחי קד.).

ומצאתי מקור: 'שמא רבי יהודה בן נקוסא תלמיד' (ב"ק פא.). וכן 'אמר ר"ע... הייתי מהלך בספינה... והייתי מצטער על ת"ח שבתוכה ומנו רבי מאיר, כשעליתי א"ל בני מי העלך'. ו'אמר ר"ז הא מלתא הוי בידן ואתא רבי ירמיה' (סוכה יב.).

וכן: ר"ע אומר: 'ישמעאל אחי' (סנהדרין נא:), אבל כשמדבר לאחר אומר: 'היה רבי ישמעאל דן כנגדי' (מקואות פ"ז מ"א).

וכן אמר ר"י: 'הלא יהושע בן הורקנוס תלמיד תלמידך' (סוטה), משמע קצת בפניו.

ורק שלא בפניו יקרא תלמידו 'רבי' כריב"ז שאמר 'צאו וראו' אבל בפניו לא יקראו 'רבי', ש'מורא רבן כמורא שמים'. ולכן תמהו תוס' (ערכין ה.) שקרא ר"י לאביי 'מר' בפני אביי.

וכן מצינו לשון בת קול: 'רבי חנינא ב"ת מזומן לעוה"ב' (ע"ז יח.), 'מה לכם אצל רבי אליעזר שהלכה כמותו' (ב"מ נ:).

כד. מחלוקת רמ"א וש"ך פ"א

תוארים ושמות באבות שיש בהם חידוש:

למהותו, כמחז"ל 'חזי מאי סליק ביה' (יומא לח:): לקר"ש ח"ו ע' 63 הערה 9). וכקו' גליון הש"ס (פרד"י קרח ס"ה) ב'רבי חייא בר טיטוס ור"י בר טיטוס' (ירושלמי ברכות פ"ג ה"ד).

אבל אולי אין להקפיד כ"כ אחר שנק' שמו בישראל בשם לפני אברהם. (גם ר"מ דדייק בשמא, זהו רק ל'חששא, אחזוקי מי אמרי' (יומא פג:): וק'אלכסנדר' ע"ש אלכסנדר מוקדון.

ובאג"מ אר"ח ח"ד סס"ו מביא שמות אמוראים ששמותיהם ארמית 'רב פפא', 'רב זביד' כו', ומסיק לקולא כשנשתקע שם לועזי בישראל, וראה אג"מ (אהע"ז ח"ג) ומשנה הלכות (ח"ד סק"ד), שאנוסי פרטוגל הותרו בשמות עכו"ם אחר השמד.

וזה ששמואל חברו של רב נקרא 'אריוך' (מנחות לח:), ופרש"י כ'אריוך מלך אלסר', אולי קפידא רק בשם, לא בכנוי. ואולי לכן הוכרח תוס' לפרש 'אריוך' לשון 'ארי', ו'ריכא' מלך.

ובזיו השמות בשמות גוים (פכ"ג ע' 28) מביא מילה"ג ומעינה של תורה ששפרה ופועה שמות מצריות שנשתקעו בישראל.

ל. מי הם 'עבדים' פ"א לא. האשה: אשתו, אשת חבירו, או גם פנויה?

אל תרבה שיחה עם האשה - לכאורה, מנלן ש'באשתו אמרו', אולי הכוונה רק אשת חבירו, שבא לידי איסור?

וי"ל כתוד"ה האשה (קדושין ב.) ש'האשה' בה"א במשנה הכוונה ל'אשה המבוררת בקרא', ורוב שיחות עם אשה בקרא 'באשתו': אברהם לשרה, יצחק לרבקה, ויעקב לרחל ולאה.

אבל זהו בזוגות נשואים, וביוסף עם אשת חבירו (פוטפר), ומנלן לאסור שיחה 'אפי' עם פנויה' (המאירי)?

וי"מ ש'האשה' בה"א הידיעה, הידועה לו, היא אשתו. אבל א"כ יקצר 'שיחה עם אשה' והכל בכלל, מהו 'האשה'?

עוד קשה, ש'במילי דעלמא-אתתך גוצא גחין ולחיש לה' (ב"מ נט.). ואם נפרש שזהו השפלה לאשה שאינה ראויה לשוחח עמה, הרי דוקא ברוריה אמרה כן לר"י (עירובין נג:)? וברוריא עצמה עברה כשהרבתה דברים: 'גלילאה שוטה'? ולמה רק באשה, הרי גם באיש 'כל המרבה דברים מביא חטא' (מ"ז)?

ואולי כוונת משנתינו 'האשה' שמרבה לדבר מפני שהיא אשה, שלאיש לא היה מדבר בריבוי כזה (כ'מרצה מעות מיד ליד לא ינקה מדינה של גהנום' (ברכות סא.) ש'מגיד לאדם מה שיחו אפי' שיחה יתרה בין איש לאשתו' (חגיגה ה:).

וכיון שאפי' באשתו אסור הרי אינו מצד גרם חטא (כפנויה או נשואה), שהרי אשתו מותרת לו, אלא גרם בטול תורה,

כד. 'ישראל' קונטרס

כה. בני ישראל פ"א

כו. מי נקרא 'צדיק' פ"א.

כז. למה נקראו 'אנשי כנסת הגדולה' פ"א

כח. שיטת שמעון 'הצדיק' פ"א.

כט. שמות לועזות של תנאים ואמוראים

בפתחי תשובה (יר"ד רסה סק"ו) אוסר שם שלפני אברהם, כאדם, נח, שם ועבר, ש'יקרא בהם שמי ושם אבותי' כתיב. והק' שר"ת תשובה מאהבה, מ'עקביא בן מהללאל' ו'בנימין בר יפת'. וכן קשה מ'אלעזר בן חנוך' (עדות פ"ה מ"ו).

ולענ"ד יש להקדים בתנאים ששמותיהם יוני, כ'אנטיגנוס', 'נתאי', 'דוסא', 'פפייס' (תמורה פ"ג מ"א) והרי נגאלו ישראל בזכות 'שלא שינו שמם, ראובן ושמעון נחתו וסלקו'?

אלא הורי התנא שקראו שמו כשנולד לא היו חכמים (התקן עצמן ללמוד תורה שאינה ירושה', והורקנוס הדיר בנו שלמד תורה) ואבי 'פת' לא נזהר כהמב"ט, ונקבע שמם מילדותם.

וז"ל מהר"ם שיק (יר"ד קסט): 'בנ"א שמכנים עצמם בשמות גוים אסור דאורייתא מקרא 'ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי', ואינו רשאי להדמות להם בשו"ע. וכמו שאסור לדמות במלבוש ומנהגיהם כ"ש אסור לדמות בשמם, ומביא ר"ת (גטין לד:): שחלילה להזכיר שם עכו"ם בתורת משה וישראל.

אבל ק' 'רוב ישראל בחו"ל שמותם כשמות עכו"ם' (גטין יא:)? (ונבאר שאנטיגנוס נק' איש סוכו ע"ש מקומו, ששמו לועזי). ואולי יש לחלק בין נותן שם נכרי לתינוק כשנימול, לשם שגדול מאמץ לו להעלים יהדותו להטמע בגוים.

ואולי י"ל שאחר שנזכר שם לעז בתורה מותר להשתמש בו, כעין ע"ז שנכתב שמה בתורה מותר לקרותה' (סנהד' סג:), וכ'אליעזר' אף שהיה עבד, מותר כבנו של משה שנק' כן. ומסופר שהרמב"ם הראה לשליח חכמי אשכנז ששם משמשו 'פטרוס' בירושלמי (מו"ק פ"ג ה"ה, וראה 'הרב פטר' תוד"ה דהוה, ע"ז עד:): וכן 'אסתר' שם פרסי, ושמה היהודי 'הדסה'.

וכן 'רבי דוסתאי ברבי ינאי' (אבות פ"ג), איך קרא רבי ינאי התנא, שם יוני דוסתאי לבנו? אלא קראו ע"ש אביו, כר"א שקרא בנו 'הורקנוס' ע"ש אביו אחר שנשתקע השם בישראל.

ואף שתוס' הגיהו 'חנו בן אבשלום' ל'אבישלום' (כתובות קב:) ו'שבנא' (שבת יב:) צריך להיות 'שכנא', ו'רבה בר עופרין' (מגילה י.) לא 'עפרון', הרי שאין לתרץ שכן קראום אבותם?

י"ל שזהו רק לענין 'שם רשעים ירקב', שצריכים לשנות שמם ושם אבותם, אף אם קבלוהו בילדותם, ש'שם רשע גורם

אך צ"ע ב'צאו וראו איזוהי דרך טובה שידבק בה האדם, ששם לשבח, ולרבינו משולם היה לו לומר 'ישראל'?

ובתשובה וביאור (יב) דן ב'שפל רוח בפני כל (ה)אדם' (פ"ד מ"י).

וי"מ דן כל האדם לכך זכות' שהיחיד נידון אחר רובו והעולם נידון אחר רובו' (קדושין מ:), שנטיה לזכות מכריע כל אדם לזכות. 'כשם שדנתני לזכות כן המקום ידין אותך' (שבת קכז:)

לד. אם בעלי דינים 'רשעים' פ"א
לה. פירוש תואר 'זכאי' פ"א
לו. אבטליון' שמו מעריסה, או אחר
שנתגדל?

התשובה"ץ, רע"ב ומד"ש תמהו ש'אבטליון' ל' בטול וגנאי, ולכן דרשו לשבח: 'טליא בארמית' קטן, שחש על הקטנים שלא ישתו ממים הרעים, מזהיר גדולים על הקטנים'.

וא"כ אין 'אבטליון' שם ילדות, אלא כשגדל וחס על קטנים. שב'ראובן אמרה לאה 'ראו בין בני לבן חמי, והק' מהרש"א איך ידעה לאה כשנולד? וכ' 'שלא מדעת שם השם ית' פירוש עתידות זה' (ברכות ז:), לקו"ש ח"י ע' 49.

אבל באבטליון לא היתה נביאה, שלא היה אמו מישראל.

וצ"ע אם זהו שם גיות, שלא שינה לשם יהודי כחבירו שמעיה, שהיה גר (הקדמת הרמב"ם).

וביוסיפון שמו 'פוליון'. ובלק"ש (חכ"ג 210) דן איך דרשו שמות החדשים שעלו מבבל. ובבית שאול פסחים פ"י 'חז"ל רצו לפרש כל מלה יונית ע"פ לשון הקודש אם יכלו'.

לז. שם ע"ש העתיד

בענין שם ע"ש מאורע בעתיד מצינו 'זיקרא' לו (למך) נח לאמר זה ינחמנו ממעשינו ומעצבון ידינו' (אבל במדרש אי' שכשראו אצבעות ידיו ידעו שיוכשר לכלי מחרישה).

אבל באמת זה פלא, ש'שהיה עבר נביא שקרא שם בנו פלג ע"ש העתיד' (בראשית י', כה) ורש"י טרח ליישב מנין שהיה נביא, וספורנו: 'הודיע מעלת עבר, שכוון ברוה"ק מה שעתיד להיות'. ומהרש"א (ב"ב יב: הק' על טעמי היוחסין ב'טביומי'.

וזה 'מאי רות, שריותהו להקב"ה', וממשיך: 'מנול דשמא גרים' (ברכות ז:): פ"י בעץ יוסף וענף יוסף, שהדרש למה לא נקראה 'רוית'. ובזהר חדש כ' שרות נק' בגיותה 'גילית'. וב'הכל צפוי' (פ"ג) נבאר 'המן מן התורה מנין' (חולין קלט:).

ומובן לדרוש שם בתורה שבכתב שבכל קוץ תילי תילין, אבל חידוש הוא לדרוש שם 'אבטליון' שאינו בנ"ך, רק בתושבע"פ, ובפרט לרבי יהודה ורבי יוסי דלא דייקי בשמא.

וזה שדרשו 'מה שמך? א"ל שלמן, א"ל שלום אתה ומשנתך שלמה ששמת שלום בין התלמידים' (ברכות לט:): הוא רק ליופי המליצה, כמו 'חסדא שמך וחסדאין מילך' (גיטין ז:).

ולפעמים הוא רק סימן, כמאמר רב אדא לנכרית: 'שמך מתון, מתון ד' מאה זוזי שויא' (ברכות כ:). (וראה תשו"ב (ס"א) על 'עקביא בן מהללאל', ו'מרגלים ע"ש מעשיהם נקראו' (סוטה)).

כ'לא יהיו ת"ח מצויים אצל נשותיהם' (ברכות כב:).

ויובן שאלת ריה"ג 'באיזו דרך נלך ללוד? וענתה ברוריה 'גלילאה שוטה...אל תרבה שיחה עם האשה' (ערובין נג:): שלא שכח ריה"ג משנה מפורשת, אלא שהולך משם ולא יומשך בינו לבינה. אבל ברוריה חידשה, שה"ז מבטלו עכשיו מתורה.

אבל באמת לא ביטל ר"י הגלילי מלימוד, שבזה למד פירוש חדש במשנתנו, ונתוסף על ידו כמה שורות בגמרא ערובין.

(שוב ראיתי שבהערות למאירי על אבות מהרח"פ) דייק קצת מגמ' ערובין. ומהרש"א כ' (ברכ' סא:): שמשנתנו רק ברגיל. אבל ק' שריה"ג לא היה רגיל, והוכיחתו כשהוסיף תיבת א'.

לב. תואר 'אדם' בניגוד לתואר 'איש'

אף ש'אדם' למעוטי נכרי, אבל כולל עם הארץ, כחז"ל בטבעי בני אדם, 'אין אדם מעיז פניו', 'אל תהי בז לכל אדם' (פ"ד), 'פגע בי אדם' (פ"ו מ"ט) שלא ידע ערך תורה, 'אדם מכווער' (תענית כד:), וכן פרש"י (שבת פט:): 'בשכר שקראוך אדם לשון שפלות', חוץ כשמפרש 'אדם גדול' (ברכות לח:), קדושין כט:).

אבל 'איש' תואר חשיבות, 'אנטיגנוס איש סוכו' היה 'מחשובי המקום', וכן 'השתדל להיות איש' (פ"ב מ"ה).

אבל בהיום יום (ד' אלול) כ' שדרגת 'אדם' למעלה מ'איש'. וכן בעוללות אפרים (בענף יוסף יבמות ס:). 'שמות' איש גבר אנוש' מצינו גם ב' רבים, זולת שם אדם..יורה על האחדות הפשוט, ולכן ישראל קרויים אדם'. וראה תנ"ת (ויקרא א)

לג. 'האדם' רק ישראל או גם נכרי?

דן את כל האדם - י"מ 'כל האדם' גם נכרי ר"מ אומר...האדם ... לרבות עכו"ם, ולקמן פ"ד 'מקדים בשלום כל אדם', ור"י הקדים שלום לנכרי (ובעה"ט) (נשא) כ' 'שלום' גמטריא עשו).

ובשבועות ל. למדוה מ'בצדק תשפוט עמיתך' (קדושים) כפרש"י, אבל גרס 'הוי דן חבדך לכך זכות', ו'הדן חבירו לכך זכות' (שבת קכז:).

והנה לר"צ יש לחלק, שלשון תורה לחוד, ולשון חכמים לחוד. ולהעיר ש'אדם' יש בו מהעליונים ומהתחתונים (חגיגה): 'אדם' לשון 'אדמה' (בעה"ט), או לשון 'דמות' 'אדמה לעליון'. ב'אדם אשר לקורח' (במדבר טז, לב), י"מ עבדים, וי"א אנשים חשובים. ו'כל האדם כוזב' הכוונה לשמואל הנביא.

וי"ל לשי' רבינו משולם (תוד"ה ואין יבמות סא). שרק במקום פורענות קרי לישראל 'אדם' לא לדבר בגנותו, וכן 'אני אמרתי בחפזי כל האדם כוזב' זהו שמואל הנביא. אבל כשאין פורענות אז 'אדם' כולל גם נכרי. ובמשנתנו, אם לא ידונו לכך זכות שייך חשדא ופורענות, ואז 'אדם' הוא רק ישראל.

והנה כתירוף רבי משולם מוכח מ'חביב אדם שנברא בצלם' (פ"ג מ"ד), שכולל גם נכרי, שאינו כ'חביבין ישראל' דסיפא.

ובמד"ש מסתפק אם שייך 'צלם אלקים' בנכרי. וזהו פסוק מפורש: 'סר צלם מעליהם' (שלח) וראה בית האוצר כלל ח).

וכן משמע 'מוציאין האדם מן העולם' (פ"ב מ"א) ו'ונפרעין מן האדם' (פ"ג ט"ז) זהו דוקא ישראל, דשם מיידי ב'פורענות',

אבל 'הוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות' (סוף מ"י) שייך גם בנכרי, כבג' גרים שבאו לפני שמאי (שבת לא:).

מא. הלכה.. שמקדימים דברי ב"ש לדבריהם

'מחלוקת לש"ש סופה להתקיים' משמע יפה גם לכתחילה. ולמה האשימו 'תלמידי הלל' ושמאי שלא שמשו כל צרכן' (סוטה מז.)? ורמב"ם בהקדמתו כ' 'תלמידי שמאי והלל שלא שמשו כל צרכם... דברים כאלה הם חי נפשי מגונים ומכוערים מאד, דברי מי שאין לו ידיעה ואין בידו העיקרים, ופוגם באנשים אשר נתקבלו מהם המצוות, וכל זה שוא ובטל'.

וז"ל מהרש"א (סוטה מז: ד"ה משרבו) 'שגם שכוונתם לש"ש, נעשה תורה כשתי תורות ע"ז שלא שמשו כל צרכן'.

והבית יוסף (כללי הגמרא הליכות עולם שער ה פ"א) תמה, וכי קבעו הלכה כמותם רק מפני נימוס?

ויש לבאר כ'אל יחסר המזג' שהרכב חברי סנהדרין כמיוזג היין (סנהד' לז.) ומבאר החת"ס שב"ש דחריפי כיון חי, ורוב ב"ה כרוב המים, 'חמרא דלא דרי על חד תלת מיא לאו חמרא', שבלי מיוזג אינו ראוי לשתיה, שגם ב"ה צריכים ב"ש.

וכן מצינו שסמך הלל על חומרת שמאי ב'גר שבא לפני שמאי... גער בו בנזיפה... בא לפני הלל גייריה', והקשו איך קבלו הלל, הרי צריך לדחות הגר? אלא שהלל סמך על גערת שמאי.

וחסרון 'לא שמשו כל צרכן' אינו חסרון ידיעה 'שלא למדו כל צרכן' שטעו בקבלתם, שהרי היו מגדולי התנאים ולש"ש, אלא 'לא שמשו כל צרכן', כר"מ ששימש את ר"י וגם שימש את ר"ע (ערובין יג.), שנחוץ לשמש ולכבד גם שאינו רב.

ומדגיש 'קבלו מהם' בפרקים ראשונים באבות, גם ביוסי בן יועזר ויוסי בן יוחנן שקיבלו רק מאנטגנוס נאמר 'קבלו מהם', כהמפרשים, שכולל שמעון הצדיק, שכל תלמיד קבל משנים.

וכן ריב"ז קיבל מגדולי החולקים 'הלל ושמאי' (פ"ב) אף שבעיקר היה ריב"ז תלמיד הלל, ש'שמונים תלמידים היו לו להלל... קטן שביניהם ריב"ז, מ"מ קיבל ריב"ז משיניהם, אף שקשה להכניס ראשו בין הרים גדולים, לתווך בין הקצוות.

ואף ש'בני יהודה שלמדו מרב א' נתקיימה תורתם, בני גליל שלא למדו מרב א' לא נתקיימה תורתם' (ערובין נג.), כבר כ' 'תוס' (ד"ה דגמרי) 'למגרס מחד רב עדיף שלא יתבלבל, אבל למסבר 'הלומד לפני רב א' אינו רואה סימן ברכה' (ע"ז יט.).

אבל תלמידים שלא שמשו כל צרכן לא הבינו פ"י החת"ס שהמחלוקת מיוסדת על אחדות, ההכרה שצריכים זה לזה, ואז אין תורה נראית כשתיים גם כשמחולקים. וכפירוש רבינו בתלמידי ר"ע שלא נהגו כבוד זה בזה, וכמ"ש ב'הוי מתלמידיו של אהרן', לא לחשוב שהוא תלמידו היחיד של אהרן, שיש לאהרן עוד תלמידים בלעדו, וכמה דרכים למקום. ולכן ב"ה שונים דבריהם ודברי ב"ש' (ערובין יד:) שהרגישו שהדין יוצא לאמיתו רק מק"מ דיעות נגדיים, וכן הלכה.

וכן א' הלל 'כשאני לעצמי מה אני, ו'נגד שמיא', מעמיד על מדותיו וממשיך שיטתו בלי יוצא מהכלל, 'אבד שמיא'.

מב. גדר מחלוקת לש"ש שסופה להתקיים

וי"ל שעיקר מחלוקת לש"ש הוא אם סופה להתקיים (פ"ה), שלכאורה, וכי מבשרנו שיתקיים המחלוקת לעולם, הרי 'גדול השלום', ואין אליהו בא אלא להשוות המחלוקת? ו'והב

לח. 'חכמים': פרקי אבות לחכם או להדיוט?

יש לחקור אם מס' אבות מיוחד רק לחכמים, דיינים, בני עליה שהם מועטים, או מכוונים לכל ישראל ועמא דבר?

ולרמב"ם סמכו אבות לסנהדרין שענינו לדיינים. אבל הרי רוב מס' אבות אינו לדיין אלא לכל אדם, ש"יהי ביתך ועד לחכמים', 'הוי מתאבק בעפר רגליהם ושותה בצמא דבריהם' 'הוי מתחמם כנגד אורן של חכמים' אינו שייך לדיין עצמו, אלא לתלמידיו? ורק אבטליון אמר 'חכמים הזהרו' לחכמים?

ואולי זהו רק טעם סמיכות המסכתות, אבל לא לתוכן מס' אבות. והחכמים לקחו מנסינוס בדיינות, לדוגמא ומשל כדי ללמד דעת את כל העם בחיי היום יומיים.

או י"ל, שיש ב' אופני 'מילי דחסידותא': (א) שהוא חסיד ממש, (ב) או שרוצה להתחסד, ומשנתינו גווני קתני: לחכם הם כצוואה, כ'אדם חשוב שאני', אבל לכל 'בור לו האדם', או שמדבר לדרגת 'חכם' בכל אדם, כעין פרש"י 'וארא- אל האבות', והקשו, מה מוסיף רש"י ל'אל אברהם אל יצחק ואל יעקב', אלא 'אבות' ל' אבה, הרוצה שיתגלה לו ה'.

כלומר, שפרקי אבות מכוונים לבחי' ה'דיין' שבכל אדם, לדון עצות בנפשו בנוגע לזולתו, כ'הוי דן את האדם לכף זכות' (ובגמ' (שבועות ל.) למדוה מ'בצדק תשפוט עמיתך'. וכן ל': 'אל תדין חברך עד שתגיע' מושאל מדיינות, אבל שייך לכל.

ומיושב בזה 'אמור רבנן הוו מתונים בדין' (סנה' ז:). והק' ה"ז משנה באבות? שכוונת המשנה אינה לב"ד, אלא לכל, כ'מתון מתון ד' מאות זוזי שויא' (ברכות כ.) כפרש"י ב'.

לט. לשון יחיד ורבים בפרקי אבות פ"א מ. בית הלל מקדימים דברי ב"ש לדבריהם

הלל אומר: (פ"א י"ב) בתוספות חדשים (חגיגה פ"ב מ"ב) תמה על סדר משנתנו, ו'ריב"ז קבל מההלל ושמאי' 'מחלוקת הלל ושמאי' (פ"ה מ"ז), הרי תמיד שמאי לפני הלל (ערובין יג:)? (ובשד"ח סוף ע' הלכה (קיג) י"א שכשנחלקו הלל ושמאי עצמם אין הלכה כהלל, ושם הרי לא הקדים)

וי"ל ששמאי נזכר לפני הלל רק כשב"ה עצמם הם המדברים, אבל מסדר המשניות יכול להזכיר הלל לפני שמאי. וכן משמע ל' 'בית הלל מקדימים דברי ב"ש לדבריהם' 'כאותה ששינו'.

וא"כ אדרבא משנתנו ראינו לעניות ב"ה, שאף שראוי שהלל יקדים לשמאי (שתחילה היה הלל עם מנחם, לפני שמאי), אבל ב"ה הפכו הסדר (אבל לפעמים נזכר שמאי לפני הלל גם כשדברו בעצמם) (סוטה מז: סנהדרין פח:).

ולפ"ז מיושב 'אלו דברי ב"ש, וב"ש אומרים' (נדה סוף פ"ה) ...כדברי בית הלל, בית שמאי אומרים' (נדה פ"י מ"ו).

אבל ב"ש אחר ב"ה בנענועים (סוכה לז:) שב"ש מוסיפים אף בהצליחה נא' המאוחר בתפלה. ומ"ש ריטב"א (ערובין יג.) 'בדרך זה הלך רבינו הקדוש, מזרע ב"ה, שהקדים בב"מ דברי ב"ש לב"ה', שנראה נגד משנתנו באבות? ניישב לקמן (וראה לק"ש ח"ז ע' 114 הע' 73).

וי"ל 'בריות' מרבה רשע ומעליב תורה 'אוי להם לבריות' (פ"ו מ"ב) וגנב 'חס המקום על כבודם של בריות' (ב"ק ע"ט): 'בריוני' (גטין נו) 'שאינו עמך בתומ' צ' אהבו רק מדת חסידות. וכן לקמן (פ"ב מ"א): 'שנאת הבריות מוציא אדם מן העולם', שהרי 'לא תשנא את אחיך בלבבך' איסור תורה, ולמה מזהיר ע"ז באבות מילי חסידותא? וע"כ ש'בריות' רשעים, שאינם בכלל איסור תורה, ומ"מ מדת חסידות לאהבם.

(אבל מצינו 'בריה' גם בת"ח 'מרגלא בפומי' רבנן דיבנה 'אני בריה' (ברכות ז. מהרש"א), 'מניחים כבודו של מקום ועוסקים בכבוד הבריות' (קדושין לב:) בנוגע לאברהם אבינו ור"ג).

ולפ"ז יובן דעת ר"מ (ברכות י.) שהתפלל שימותו בריוני, שמעיקר הדין אין חיוב אהבת ישראל לרשע. אבל אשתו ברוריא 'קרבן לתורה' לפניו משוה"ד שיחזרו בתשובה.

וכן בתניא (ל"ב) 'הבריות..מצוה לשנאותם ומצוה לאהבם ג"כ, ולק"ש (ח"ז קדושים הע' 71) תולה במחלוקת סמ"ג, רמב"ם ויראים אי 'חמור שונאך' כולל רשע. ויש שיטות תוס' (פסחים קיג: ד"ה שראה, ותוד"ה לכוף ב"מ לב; ב"ח חו"מ סרע"ב ד"ה הפוגע).

וצריך למזג שני השיטות יחד, כ"ר"ז..והווי קפדי רבנן' (עיון יעקב סנהדר' לז:) ש'לעולם תהא שמאל דוחה וימין מקרבת'.

אבל מהר"ם שיק הקשה ממר"ל 'ואהבת לרעך כמוך- ברור לו מיתה פה' (סנהדרין מה.), וכן הרמ"ה מוכיח מזה שמצוה לאהוב גם רשע ומפרש 'ואהבת לרעך' מלשון 'רע' (אבל יש לחלק, שבגמרא דינו, כשיוצאים מלפניך' (פ"א) מצוה לאהבו).

ואולי יש לפרש כן לקמן (פ"ד) 'כל שרוח הבריות נוחה הימנו', שנוהג כאהרן לאהוב גם בריות הרשעים.

(ובספר חרדים ח"א סוף פ"א כולל ב'בריות' גם הנכרי, ולפ"ז מתאים מאמר הלל, לגרים שקירב תחת כנפי השכינה).

אבל יש 'בריות' בהמה וחייה בניגוד לאדם: 'אימת דם חי על הבריות' (שבת קנא:), וברכת 'שברא אילנות ובריות טובות להנות בהן בני אדם' (ברכות מג:).

מה. משניות בלעז קונטרס הלל מו. ר"ג בנו של רבי יהודה הנשיא

ב"י, ש"ך וחת"ס (חו"מ סמ"ט סקט"ו) דנו אי תואר בסוף שייך לשם ראשון או שני. ור"ת דייק שחותמים 'פלוגי בן פלוגי עד', לא 'פלוגי עד בן פלוגי' מ'שאל בן קיש מלך ישראל' (ריטב"א יומא כב; פרד"י בהעלותך ח, ס"ג),

ורמב"ן (נח) מביא מ'שעיהו בן אמוץ הנביא', ודוחה, שגם אמוץ נביא. וראה מלכים (ב, יט, ב) 'שעיהו הנביא בן אמוץ'.

ויש לכתוב אברהם בן יצחק הכהן, כמו: 'והקריבו בני אהרן הכהנים' (ויקרא א, ה, אבל שם נקרא גם 'בני אהרן הכהן').

(להעיר בל' 'בנו של' ולא 'בן', שלרד"ל (מד"ר כי תבוא פכ"ז) הכינוי לסוף רק על האב ואינו חוזר אל הבן, וצ"ע כאן).

וא"כ, למה נתכבד רק ר"ג זה (השלישי) מאחרוני הנשיאים בתואר 'נשיא', לא כל הנשיאים לפניו, ש'הלל ושמעון גמליאל ושמעון נהגו נשיאותם', והזוגות: 'ראשונים נשיאים' (חגיגה טו.), וריב"ז וראב"ע נשיאים, בלי תוארים?

בסופה אפי' אב ובנו הרב ותלמידו שנעשו אויבים לסוף נעשים אוהבים' (קדושין ל:)? והכת"ס פי' שיקויים הסוף.

וי"ל ש'סופה להתקיים' אינו רק מסובב מהמחלוקת, אלא זהו סיבת מחלוקת לש"ש, ובה נבחון טיבת המחלוקת, שאם חולקים לש"ש אז כל צד אינו רוצה שיתבטל הצד שכנגד (ש"אל תאמר קבלו דעתי). ואדרבא, רוצה שיתקיים שכנגדו, וגם 'מקדים דברי חבירו לדבריו' (ערובין יד.), שבין שניהם יתלבנו ויתבררו כל השיטות שבדבר, כמחז"ל (נדרים פא.) 'הזהרו בחבורה' ש'אין אדם מתפלפל אלא מתוך דברי חבירו'.

ולכן ב"ש וב"ה נהגו אהבה וריעות זה בזה' (יבמות יד:), לא שאהבו למרות מחלוקתם, אלא אדרבא, מחלוקתם גרמה אהבתם, שהשק"ט היא שאיחדם, ד'אטו אנא לא ידענא דשפיר קאמינא' (ב"מ פח), משא"כ במחלוקת שאינה לש"ש.

מג. מי כאן הלל

הלל אומר (פ"ב ז) סותר סדר דורות להלל שכבר נזכר פ"א?

וי"ל שמשניות מפ"א מט"ז עד פ"ב מ"ז נתוספו ונתחבו אח"כ באמצע דברי הלל מזה ומזה ע"י נכדו ר"י הנשיא מסדר המשנה, ששינה מסדר אדר"נ ישר מהלל ושמאי לריב"ז, לכב' בית אבא שושלת ר"ג (ש'אביו חכם אביו קודם' (ב"מ לג.).

וכן השמיט רבי שמות ר"מ ור"נ לכבוד בית אביו ושנאם 'אחרים אומרים' (הור' יג:) (שהמשניות היו גם לפני רבי, והוא סידרם והוסיף בהם, כדלעיל: 'מכאן אמרו חכמים כל כו').

ע"ל שר"ג הוסיף משניות אלו אחר חתימת המשנה, כתוד"ה אשר (ע"ז לו.) שחכמי דורו הוסיפו וכדלקמן פ"ו: 'כולם נתקיימו ברבי ובבניו', ו'כשמת רבי' (סוף סוטה).

ובתפא"י (בועז כלים סוף פ"ל) מביא מירושלמי (שבת רפט"ז הלכה א) ששיקע רבי כמה משניות בין הקודמין.

ומג"א (או"ח סוף נג) מדייק מרבי שאמר 'שמעון בני נשיא', שמימות הלל, תקנו שבנו קודם לכל אדם גם למינוי תורה, שמלפנים 'כל הרוצה ליטול כתר תורה יבוא ויטול'.

וזהו לשון 'רבי אומר, אומר אני' (וראה בית האוצר לר"ע), שמקודם כתב רבי על עצמו 'אומר אני' (כלשון הרמב"ם 'יראה ל'), ולאחר פטירתו הוסיפו 'רבי אומר'.

וי"ל שר"ג עשה כן לכבוד אביו, אף שמשנה סדר הדורות בפרקים אלו, ש'אם אביו חכם, אביו קודם לכל' (ב"מ לג.).

ולא כתפא"י, שהלל באבות פ"ב אינו הלל הזקן אלא הלל השני שסידר הלוח, שא"כ היה לו להתחיל משנה חדשה, ולא להבליעו באמצע משנת ר"ג. (אבל בשנויי נוסחאות גרס שזהו משנה ד', ושבתעות נתחלק ר' במקום ד' וכתבו ר' הלל).

ולפ"ז אין לקשר דברי הלל לדברי ר"ג (כת"ט), שמשניות אלו 'נתחבו' כאן אח"כ. ואכן דברי הלל בפ"א וב' עולים בקנה א': 'שמא לא תפנה- כ'אם לא עכשו אימתי'. 'קנה שם טוב' כ'נגד שמיא אבד'. ולפ"ז ר"י הנשיא ענוותן (הור' יד.) 'במקום גדולתו ענוותנותו', שבהוספת משניות אלו לפני הלל בפ"ב, הקדימו נכדי הלל דברי ב"ש לדבריהם (ומיושב הריטב"א).

מד. גדר 'בריות'

אוהב את הבריות- וכי זו מדת חסידות, הרי 'ואהבת לרעך כמוך' מ"ע מן התורה על כל אדם, וכלל גדול בתורה?

דלא נחא ליה בתק"ח. וכן כ' תוד"ה בבא (ב"מ צא). שצריך
כוונה לצאת ידי שמים, היינו לפני משורת הדין.

ופרקי משה כ' לא יקרא חסיד אם לא שידע מה ראוי לעשות
בדין ועושה לפני משוה"ד, ואם לא ידע מה שראוי בדין לא
יצדק בו שעושה לפשוט"ד אף אם יתן כל הון ביתו.

אבל אם ע"ה שייך ליראת חטא, למה 'שיבת בתכ"נ של ע"ה
מוציא מן העולם', למה לא יזכו לפחות לשכר הליכה כ'הולך
ולא עושה' (פ"ה)? והרי עם הארצות ובורות חסרון ללימוד
תורה, ובתי כנסיות עיקרם לתפלה שבלב? והגור"א ציין
'ל'מושב לצים לא ישב', אבל הרי 'בתי כנסיות' קטני?

וי"ל שע"ה זה אינו מתבייש, אלא מתפאר ב'בית כנסת עמי
הארץ', שמתנגד לתורה, ו'מסיר אזנו משמוע תורה גם תפלתו
תועבה' (שבת י). ו'קורין לבהכ"נ בית עם' (שבת לב), שלעם
הארץ בהכ"נ רק לאסיפות (עץ יוסף).

וגם לרבי יוסי שע"ה נאמן (חגיגה כב): שלא יעשה במה
לעצמו, הרי בהכ"נ ע"ה בונים במה לעצמם. 'האומרים נעשה
לנו שם ובונים בתכ"נ ומדרשות ושויין בהם ס"ת ולא לשמה'
זוהר (ח"א כה): 'רוח טומאה שורה שם' (תהלים אהל י"י 220)

נ. למה נקרא 'רבי אליעזר הגדול'

תולדות תנאים ואמוראים כ' שנק' ר"א 'הגדול' שהתחיל
ללמוד בגדלותו, ודוחה. או ל' 'אך גדול אותו היום' (ב"מ נט):
ודוחק, שאין לקרוא ע"ש פורעניות, 'בנפול..אל תשמח' (פ"ד).

ובני יששכר (סנהד' דף כז) כ' שר"א גלגול ראובן בן יעקב ע"כ
נקרא ר"א הגדול להיותו גדול שבאחים, הוא הבכור.

ובפשטות י"ל שנקרא 'גדול' ש'רבי אליעזר מכריע כל חכמי
ישראל בכף מאזנים', גדול החכמים.

שם האחד אליעזר

ויומתק דר"ל על 'שם האחד אליעזר' (שמות יח, ד), שהקשו
ראב"ע ואוה"ח מהו 'אחד', שאחר 'שם האחד גרשום' יאמר
'שם השני אליעזר', כ'את הכבש האחד...ואת הכבש השני',
'שם האחת שפרה ושם השנית פועה' (שמות א)?

וי"מ שמרמז לתנא רבי אליעזר ע"פ המדרש (ילקוט ופסיקתא)
שכשעלה משה למרום, שמע הקב"ה יושב ודורש 'ויקחו לי
פרה אדומה, אליעזר בני אומר פרה בת שנים, אמר לפניו,
מיהו זה...ביקש משה מהקב"ה: 'ה"ר שיהא מחלציי'.

ומתאים תואר 'האחד' לרבי אליעזר כ'אחד, המיוחד בעדרו'
(מגילה כח). שר"א מובדל לעצמו, הגדול ומובחר מחכמי דורו.

ומיושב שאלת הרד"ל בספרו עמק הברכה, למה התפלא רבי
אליעזר לסוף ימיו: 'עד עכשיו למה לא באתם?' (סנהד' סח).

שלכאו' אין תמיהתו מובן, הרי פשוט ומפורסם למה לא באו,
ומיד כששאלו: 'עקיבא מה יום מיומים', ענהו: 'כמדומה אני
שחברירך בדילים ממך', שכבר הודיעו שנמנעים מפני הנידוי?

אלא י"ל שמצדו שאל ר"א כן, למחות שמעולם לא קיבל עליו
נידוי זה. (וחלץ מנעליו וישב על הקרקע משום צער, כתוס').

ומיושב קו' ערל"נ למה לא פשטו (מו"ק טו. וראה תוס' ות"י
נדה ז) אי מנודה מניח תפלין מר"א שהניח תפלין (סנה' סח).?
שלא קיבל עליו ר"א הנידוי, לפי קבלת דברי רבו ריב"ז כנ"ל.

ויומתק לשונו של ר"ע: 'כמדומה לי', שלכאורה אינו מובן,
מהו פירוש 'מדומה'? וכי מפני שאנו מדמין נעשה מעשה?

ומהו קשר 'יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ' לעסקני צבור?
ומהו ענין 'זכות אבות', ומהו פירוש 'מעלה אני עליכם'?

וי"ל שתואר 'נשיא' כאן כהתנצלות ר"ג, שלא נחשדהו שלא
קיים 'תורה עם ד"א', שנשיא אסור במלאכה? לזה מתרץ,
שזכות אבותיו (תולה בכבוד אביו (קדושין לב:)) מסייעתו
להשמר מעון, ואתם העוסקים בצ"צ בלי זכות אבות..כאילו
עשיתם (מלאכה), שלא יגרור עון.

ויתיישב קושיית תוד"ה ר"ג (חולין ה:), וראה מגיני שלמה.

וראה מהרש"א ב'חסידים...מתפללים ט' שעות, מלאכתן מתי
נעשית?' (ברכות לב): שאין דואג רק לפרנסתם הגשמי, אלא
חסרון יגיעת תורה ומלאכה שמשכחת עון? ומתרץ (כ"רמ"א
כל העוסק בתורה לשמה') שזכות לימוד לשמה מצילו מחטא.

מז. מי הם 'אחרים'

שיבטל רצון אחרים - רע"ב פי' 'אחרים' כינוי כבוד לה'. וי"מ
'אחרים' נכרים כציון הגר"א 'השכם... והם כלים' (גיטין ו:),

וכן: 'אשת אחרים' (סנהדרין נב.), ו'אחרים' עשו לו' (ע"ז מג):
ו'מלאכתם נעשית ע"י אחרים שנא' ועמדו זרים' (ברכות לה:).

ולפ"ז 'אחרים' אינו בהמשך, אלא להיפך, הזרים שכנגד.
ורש"י בפירוש 'אלהים אחרים' (שמות) 'שהם אחרים
לעובדיהם', או ש'אחרים' עשאו אלהות, וכן אלישע נקרא
'אחר' (חגיגה טז.), שאמרה הזונה, אין זה אותו האיש.
ור"מ שנק' 'אחרים' לגרועותא נבאר (ס"ס) באלישע בן אבויה.

אבל 'יתן ויתנו אחרים' (פ"ה), וכן 'אם אפשר למצוה
שתיעשה ע"י אחרים' (קדושין לא). 'אחרים' היינו ישראל.

והנה 'והיתה לאיש אחר, 'בם לא איקרי אחר' (קדושין יג):
ובשב"ד (מער' אל"ף ע' 90) למד מזה ש'אח לא נקרא אחר'.

וק' מ'יוסף ה' לי בן אחר, ו'את אחיכם אחר' (בראשית), וע"כ
ש'יבם לא אקרי אחר' לא מצד קרבת אחים, אלא לדין 'יצאה
והיתה' שאינם קדושין אחרים, שנשואים ראשונים מפילים.

ע"ל כמחז"ל בגרופה: 'אינו בן זוגו של ראשון, שזה הוציא
רשעה מביתו וזה הכניסה', אבל יבמה, הרי הקנו לו משמים.

מח. פירוש 'בור' פ"א

מט. גדר 'עם הארץ' (פ"ב מ"ה)

גם כשע"ה נזהר לפני משורת הדין, ואף שדוקא פשוטי העם
הולכים בתמימותם באמונה פשוטה, אבל לא ממדת חסידות
שאינ ע"ה מכוון להוסיף על הדין, אלא מחמיר מחוסר ידיעה,
שחושב שהכל מן התורה, ואינו יודע עד היכן שורת הדין, לכן
חסר בהוספותיו מעלת 'חביבין דברי סופרים מדברי תורה'.

וכן חטא עה"ד מהוספת 'לא תגעו בו שכל המוסיף גורע'
(סנה' כט.), והתנן 'עשו סיג לתורה? תירצו שחיה חטאה
שאמרה ש'אלקים אמר אל תגעו', בלי הבדל בין סיג לדבר ה'.

וכן כתב הרמב"ן (סהמ"צ שרש א'), שלכן חילקו חכמים לענין
ספק כו' בין אורייתא לדרבנן, להזכירנו שזוהי מצוה דרבנן,

שמצוה דרבנן א"א לקיים כמתעסק בעלמא, אלא צריך כוונה.
וכעין 'נפל על המציאה לא קנה' (ב"מ י). שאבד קנין ד' אמות,

נג. חילוק קו"ף וכ"ף

יש לעיין בחילוק 'הורקנוס' ('ר"א בן הורקנוס' (פ"ב מ"ט) ל'הרכינס' ('רבי דוסא בן הרכינס-פ"ג מ"י). (בשינויי נוסח' (כתובות פ"א מ"א) 'דוסא בן הורקנוס', ובסדה"ר י"א שהוא אחי ר"א בן הורקנוס (צ"ע), ובפרק"א נקרא אביו 'הורכינס').

ונחלקו רש"י ותוס' (סנה' פז:): אם 'כחה' בכ"ף או קו"ף. ראה רמב"ן (ויקרא כג, כט) 'בכתוב כובע וקובע שוין, וישתמשן חכמים בלשון עכבה מולא יעקבם, ויתקשט מן תכשיט, וקרסמוה נמלים מן יכרסמנה חזיר מיער'. רד"ק (ש"א יז, לח) 'קובע נחשת', 'קפשה זקן' (חלה פ"ב מ"ה).

וראה קב נקי שמות גטין כלל ה. ויביע אומר (ח"ג אהע"ז סכ"ג) בהחליף שם 'פליכס' ל'פליקס', ששמות לועזיות בקו"ף (אולי שקשה לנכרים מבטא אות ח"ת וכו'). אבל 'אלכסנדר' בכ"ף שתורה לאלכסנדר מוקדון קבעו שמו כלה"ק. וענבים קהות' (אבות ד, כ) בשינויי נוסחאות גרס 'כהות'.

וג"מ אי לימוד קטן גדר תורה או רק חינוך, שענבים חמוצים (כתפא"י) 'כחומץ לשינים' 'פריצי-רשעי זיתים' (ב"מ קה). אבל יש שרק לא נתבשלו כל צרכן 'כאלכלו בושר.. תכהניה'.

נד. אם צריך לציין פלוני כהן

למה נזכר רק רבי יוסי כ'כהן', ולא רבי יהושע כ'לוי', ומי לנו גדול מאהרן 'מתלמידיו של אהרן' בלי תואר 'כהן'? ובתורה נזכר אהרן הרבה פעמים בלי 'כהן', ובמקום שנאמר 'אהרן הכהן' לדרשה (זבחים יג. יח), שצריך לציין 'כהן' רק כששני יוסף בן שמעון בעיר אחת ששם אבותיהם שוה? (ב"ב קעב).

ולרמב"ם בהקדמתו 'ר"י הכהן' מיחוסו. אבל הרי שמעון הצדיק כה"ג, ויוסי בן יועזר (חגיגה כ.). ולירוש' סוטה פ"ג ה"ד) ר"א בן הורקנוס כהן, וחבירו ר"ש בן נתנאל (תוספתא ע"ז פ"ג, ור"ט, ורבי ישמעאל (פ"ג) (ולרש"י (חולין מט.) כה"ג, וריב"ז כהן (שבת לד., לא לתוס' (מנחות כא:) ולא נקראו 'כהן'? ואם 'גדולה תורה מכהונה' (פ"ו) למה נק' ר"י 'כהן'?

וי"ל שכהונתו מוסיף חידוש ב'הי ממון חברך חביב'. שלכא"ו ה"ז דין לא מדת חסידות? וכבר אמר ר"א 'הי כבוד חברך חביב כשלך'? ולמה רק ר"י 'חסיד', הלא כל אבות מילי חסידותא? (ויש 'ר"ש החסיד' (חגיגה יג:).

וי"ל שדוקא רבי יוסי 'חסיד', שלא שגשג רק במעלות עצמו כ'כהנא מסייע כהני' (ערובין קא:) אלא העביר על מדותיו וויתר על שלו כחסיד (תוד"ה שורפן (נדה יז.) שחסיד דורש טובת זולתו גם כשגורם לו חסרון, 'שלי שלך-חסיד'.

וקמ"ל שאף שהיה רבי יוסי כהן, שפרנסתו תלויה באחרים, ואולי יורה לעצמו היתר בממון אחרים, אלא גם כשהישראל תורם בעין רעה, לא יחשבהו הכהן בעין רעה, אלא יכבד ממון חבירו כשלו. ואמר 'התקן עצמך ללמוד תורה שאינה ירושה לך', שאף שירש כהונתו מאהרן, אבל לתורה 'התקן עצמך'.

ומוסיף 'כל מעשיך לש"ש', אף שאין לכהן חלק בארץ, ומובדל ממשא ומתן בבהמ"ק, מ"מ מדגיש ר"י החסיד 'מעשיך לש"ש', לא כראב"ש שהתלונן 'מניחים חיי עולם ועוסקים בחיי שעה', אלא כרשב"י 'די לעולם אני ואתה' (שבת לג:) לעבור על מדותיו לפניך משוה"ד. וצ"ע 'רבי אבין הלוי' (ברכות סד.).

(זהו רק לרווחא דמלתא, שמצינו 'רבי יוסי הכהן' (עדות פ"ח מ"ב) עם זכריה בן הקצב, בלי כהן, והיה כהן (כתובות כז:)) ו'רבי יוסי קטנותן של חסידים' (סוטה פ"ט ט"ו) הנמנה עם

(אבל מהרש"א כתב, שלא אמר רבי עקיבא כן אלא לדבר באופן נימוסי בלשון נקיה, ושינה דבריו מפני הכבוד, כאילו, אדרבא, חבירו ומנגדיו הם שנתנדו, ולכן לבש ר"ע שחורים).

ולפי ביאורנו מיושב, שלא שינה ר"ע דיבורו מפני הכבוד, שכן 'חרם' זה היה רק דרך דמיון, מצד החכמים אבל לא מצד ר"א. כלומר, שהתבדלות חבריו לא היה כחרם המזיק את המנוחה, אלא כן נדמה להם, וגם הם ידעו שנראה כן רק מצידם.

וסופו מוכיח: לא לקה ר"א מהנידוי, גם אחר שהסכים ה' לרבנן 'נצחוני בני נצחוני', אלא אדרבא, שאר העולם לקה, ואף ר"ג עמד עליו נחשול'.

ולכן נזהרו: 'מי ילך ויודיעו', שלא ילך אדם שלא יבינו כראוי, ויחשוב כפשוטו כאילו ריחוק זה כשאר נידוים ח"ו.

ולכן הלך ר"ע בשליחות גורלית זו (לא לבשר רעה כהכחשי (שמואל ב, יח), שרק ר"ע (ה'מכריע' במחלוקות ר"א ור"י לקיים דברי שניהם) הבין ענין 'חברים בדלים ממך'.

נא. אם ליזהר בשם אדם שלא ככתיבת השם

'ר"י בן חנניא', 'חנניא בן עקשיא', 'עקביא', 'רבי נחוניא' ו'מנסיא', הרי נקראים על שם ה', ולמה לא יסתיים בה"א?

ואי שלא יתבה (כשני יוד"ן בסוד (רמ"א יו"ד רעו, ט"ז) אע"ז קכט י"ד יז) מה ב'שמעיה', 'עזריה', אבוייה', 'כפר חנניה'?

ורמב"ם גרס בה"א. ומלאכת שלמה הגיה כל שמות חנניה. 'כסיה רחביה חול שם אדם ע"ש ה' (מרש"א פסחים קיז).

ורבינו כ' שהתחלת הטור 'יהודא בן תימא' כהרמב"ם ב'סוד היסודות ועמוד החכמות' ר"ת הוי"ה, ש'יהודה נק' כולו ע"ש ה' ואין גורסים באל"ף? ובשועה"ר 'יהודה בן תימא' (לקו"ש חכ"ו ע' 92, חט"ו 256).

ולמה נזהרים רק בכינוי שבסוף, לא בתחלתו, כ'הושע' (שו"ת צ"צ אהע"ז קצט)? ו'אליהו' שתי שמות?

ולתשב"ץ אין לחוש לזה. ובזיו השמות ע' 50 ציין לאוצר כל מנהגי ישרון ע' 343 אות ט, וטעמי המנהגים הערה ע' תקד.

נב. חילוק שמות לה"ק ולע"ז

בכלל, שמות לה"ק מסתיימות בה"א, ושמות לע"ז באל"ף, וסימנך 'רב אדא בר אהבה' (אע"ז קכט סל"ד, קב נקי כלל ב' ס"ז, וראה 'חנניא ס"קו) ו'מתא בן חרש' מקוצר מ'מתתיהו' (תוס' מנחות ק.) ו'עזרא' עלה מבבל (ב"ש מהט"ז). (להעיר, שאבי ר"א עשירי לעזרא (ברכות כז:) נקרא 'עזריה'. ובשו"ת חת"ס אהע"ז דן אי 'עקביא' באל"ף או ה"א, ויש"ש כ' שלא דקדק הש"ס בכתיבת שמות (לקו"ש ח"ז 943).

וצ"ע 'גודגודה' (דברים יז, ו'ר"י בן גודגודה' (קדושין י:) באל"ף. ולהעיר שם 'גודא' לחוד ושם 'גודע' לחוד' (ע"ז לב.). ובה"י 'תיריא' (פ"ד), 'רציא' (פ"ז), 'עזיא' (פ"א), ו'צביא' (פ"ב) באל"ף, ונ"מ לשם 'דינא' בגט (שו"ת צ"צ רלז). וכן 'ירושא' (מלכים ב, טו לג) ו'ירושא' (דה"י ב, כז, א). וגוי נק' 'דמא בן נתינה' (קדושין ל.) לא כ'דמה' בן אחות ר"י (ע"ז כז:).

ריב"ז, משמע כר' הכהן 'חסיד', אבל שם לא נזכר ככהן.

נה. גוף אחד ושתי שמות

רבי יוסי הכהן חסיד - 'יוסי הכהן, ואמרי לה יוסי החסיד' (שבת יט:) משמע אנשים נפרדים. אבל תוארי 'כהן' ו'חסיד' משמע כרבי יוסי במשנתו. והרגיש בזה באור זרוע (ערב שבת ס"ב). (אבל אולי זהו רבי יוסי הכהן האמורא (ר"ה טו.)).

שאפשר שאיש א' נקרא בא' מב' שמות או תוארים, קרי למרדכי 'הודי', ו'בן ימיני', ו'כל דברך א', ואנו יודעין לדורשן (מגילה יב:), כפוטאל שהיו לו ז' שמות (סוטה מג). וכ'פחת מואב בן יהודה' שלר"מ בני דוד ולר"י בני יואב (תענ' כו). ולא נחלקו במציאות, ששניהם א' (לקר"ש ח"ד 1103).

נו. 'המכונה' או ד'מתקרי'?

האם 'יוסי', 'מיישא', 'סימון', 'לויטס' שם עריסה, או כינוי ושם געגוע (קב נקי שמות גטין ג). ולהעיר שרוב תנאים נקראו 'יוסי', ואמוראים 'יוסף'.

ו'יוסי בן יוחנן' באבות נק' 'יוסף בן יוחנן' באדר"נ (פ"ז). ו'יא ש"י' בן יעזר' (עדות פ"ח מ"ד, פסחים פ"א) הוא 'יוסף שריא', וגם נק' 'יוסף בן יעזר' (ב"ב קלג:), ויש מחלקים.

נז. 'יצר הרע'

למה נק' 'יצר הרע' בה"א הידיעה, שאין אומרים 'יצר הטוב?' ובברכות השחר 'שתצילני...מאדם רע מחבר רע מיצר הרע', לא יצר רע כבמקור (ברכות ז: סא: וכן ברמב"ם הל' תפלה)?

ו'ל שבאדם, חבר, ושכן, האדם הוא העיקר, והרע אינו עצם עיקר מציאותו, אלא תואר טפל לבד, ש'תמו חטאים ולא חוטאים', כדברי ברוריה לרבי מאיר. אבל 'עין הרע, לשון הרע ויצר הרע' רעים בעצם, ש'קשה יצה"ר שאפילו יוצרו קראו רע' (קדושין ל: שזהו מהותם, ופירושו 'יצר השייך לרע'.

אבל באמת, גם היצה"ר יתקן כשיעביר רוח הטומאה מן הארץ, כדיוק הרגצובי (וישב לט) ב' הקב"ה שוחטו ליצה"ר בפני הצדיקים' (סוכה נב), לא 'הורגו', ששחיטה מתיר היצה"ר לטוב, ש'שטן ופנינה לשם שמים נתכוונו' (ב"ב טז:). וכן בתו"י (קדושין): 'שחיטת יצה"ר שמוציא ממנו הרע'.

נח. אפיקורס פ"ב

נט. מהללאל

אדם מתייחס אחר אביו בשם מצוי כ'יוסי' 'יוחנן', 'אלעזר', 'שמעון', 'יהושע בן פרחיה', להבחין ביניהם כשני יוסף בן שמעון (ב"ב פ"י מ"ז). אבל אין מייחס תנא בשם נדיר כ'נתאי', 'שמעיה', 'אבטליון', 'הלל', 'שמאי', 'עקיבא' ו'טרפון'.

ולמה מייחס 'עקיבא' אחר אביו? ובשו"ת תשובה מאהבה למד מכאן ששם לפני אברהם מותר (לעיל סי' כט).

ס. מי היה רבי חנינא סגן הכהנים

'אמר ר"ח סגן הכהנים' (סוטה מב: יומא לט: ובגמ' (נזיר מז:)) בשם 'ר"ח בן אנטיגנוס' (ורע"ב פרה פ"ג מ"א) ולא ראיתי שמעיר בזה. וראה ת"ט זבחים (פ"ט מ"ג) 'ר"ח סגן הכהנים'. ואולי שניהם א' (אבל לא לרמב"ם ומאירי) שאנטיגנוס כהן בזמן הבית 'ארחסגה"כ מימי לא ראיתי עור' (עדות פ"ב)

'מכירן הייתי' (תוספ' ערכין סוף פ"א (רש"י בכורות ל: ד"ה סלסול, וסדה"ר העיר שברמב"ם אינו עם הכהנים).

ומיושב הק' איך חולק רחסגה"כ עם ר"מ ור"י (יומא ח). שהיו אחריו, שרק סידרו דבריו אחר ר"מ, כמו שסידרו ר"ח בן אנטיגנוס אחר ר"מ (ערכין פ"ב מ"א, תוס' מנחות סה:).

והנה הק' על פסק הרמב"ם (כלי המקדש פ"ז) כרחסגה"כ, הלכה כר"ע מחבירו? ו'ל שרק סידרו דבריו אח"כ, אבל קדם לר"ע, בעדיות פ"ב 'אר"ע מדבריו למדנו' (ראה תוד"ה עם (פסחים יד:)) וכן קדם בבאבות (ראה ת"ט נגעים פ"א מ"ד, שיירי כנה"ג כלל יא אי 'הלכה כר"ע מחבירו' בקודמיו).

סא. מעלת 'סגן כהן' מכה"ג או שאר כהנים פ"א סב. גדר 'רעהו'

איש את רעהו חיים בלעו (פ"ג מ"ב). לכאור' משמע שלולי מורא מלכות עכו"ם היו העכו"ם הורגים את ישראל. אבל בכלל הרי 'רעהו' למעוטי עכו"ם (ב"ק לז:). וכן להלכה (רמב"ם גניבה רפ"ב), וכן 'אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו'. (ונחלקו מהרש"א מהר"ם ומהרש"ל בכוונת תוס' (ב"ק לח:), אם גם למסקנא 'רעהו' למעוטי עכו"ם, או לא.

ו'יא שלא תעמוד על דם רעך' כולל עכו"ם. ובשו"ת כללים מע' ג' אות ט דן אם בן נח בכלל 'לא תחמד כל אשר לרעך'. וא"כ, הכוונה, שגם ישראל יבלעו איש את רעהו בלי מלכות.

אבל לפני מ"ת 'רעהו עדולמי' (וישב) ולפני מצות 'וישאלו איש מאת רעהו ואשה מאת רעותה' (שמות יא, ב, ולגרא' ומלבי"ם גם בני' השאלו זה לזה) אבל אחר שמשכו מע"ז 'שכנתה ומגרת ביתה'. ו'כ"כ בחי' פ' בא ופ' יתרו, ומאז 'רעהו' ממעט מצרי. וראה תרגום יונתן 'וישאלו איש לרעהו' (שמות יז, ח), ואולי זהו אי יתרו אחר מ"ת בא.

סג. שם בה"א הידיעה

היעב"ץ תמה על 'רבי יוסי בן המשולם' (חולין נז:), שלא מצינו שם עצם בה"א הידיעה (אבל בבכורות פ"ג מ"ג נק' 'בן משולם') וראה מלאכת שלמה כלאים ספ"ג מהרד"ק.

וכן 'הא-ל הנאמן' שם התואר, אבל 'ה' שלום' שם העצם (שבת י:). וראה תוס' ותירוצי הגר"א. ושמות 'השכמי' (במדבר) אינם השם עצמו, אלא כפרש"י להטיל עליהם שם ה'.

ולפלא שלא דייקו ב'רבי נחוניא בן הקנה' (אבות פ"ג) 'זכריה בן הקצב', ו'הלוי...דלמא איתרמי אינש דשמיא לוי' (ב"ב קט:), ומצינו 'הצלפוני' (ד"ה א, ד, ג), וראה בית שמואל (קכט) 'באבי העזרי' (וארז"ל גמטריא של 'השטן' (נדר' לב:), ו'אלקים' גמטריא 'הטבע'. וראה מגדים חדשים ברכות ו).

סד. רבי ישמעאל אומר הוי קל לראש

מדה זו לכבד גדול שייך לרבי ישמעאל, שאחז"ל (יומא לח:)) 'שם רשעים ירקב, לא לקרות שם רשעים'. והקשו תוס' מ'ישמעאל'? ותי' 'ויקברו אותו יצחק וישמעאל, שעשה ישמעאל תשובה בהקדימו ליצחק' (ב"ב טז:)) הרי שהותר שם 'ישמעאל' לתנא זה, שישמעאל בן אברהם הקל 'לראש' לכבד את יצחק. ויפה דורש ויפה מקיים, ש'רבי ישמעאל משים עצמו על ד"ת כהדיוט' (שבת יב:). (אבל גהש"ס (סנהדרין קד) הק' ממ"ד שלא עשה ישמעאל תשובה? ותי' שה' קראו כן)

המצוה בגופו ובממונו מאושר וראוי לקבל שכר על תשוקתו... וקנאה זו לשבח. ואין קושיא ממס' אבות יתן ולא יתנו אחרים עינו רעה בשל אחרים כי הבדל מבואר מעצמו ואכ"מ.

ובפשטות י"ל כ'משלשין בממון ולא במכות' (מכות ג.) בצדקה מחלק להניח לאחר להשתתף, אבל בנימין הצדיק רצה המזבח בחלקו.

וכן 'קנאת סופרים תרבה חכמה' (ב"ב כא.) 'ותקנא רחל באחותה' שקנאה במעשיה הטובים, ו'רצים ועולים בכבש לזכות בקטורת' (יומא כב.) (כטעם הרא"ש (ריש ב"מ) כל דאליים גבר, שההתאמצות מוכיחה), והבעש"ט פי' 'שנים אוהזין בטלית', שמתקוטטים בזכות המצוה, ו'כל צדיק נכוה מחופת חבירו', וכן נהגו בבהל"נ להתחרות לקנות עליות.

זז. רבי ישמעאל ברבי יוסי

מדת ללמוד ע"מ לעשות - לשיטתו (ב"מ ל:) שהתעסק ר"י בר"י במצוות טעונה, אף שאינו לפי כבודו.

אבל קשה, הרי רבי ישמעאל ברבי יוסי נזכר לקמן? (מ"ז, ורש"י שם גרס 'רבי שמעון'). ואולי נפתרו ראשי תיבות בטעות, וצריך לומר ר"י בנו של רבי יוחנן בן ברוקה שבמשנה לפני זה, ואולי זהו רבי ישמעאל בנו של רבי יוסי הגלילי,

אבל א"א שהיו שני רבי ישמעאל ברבי יוסי (כתוס' יבמות קד.), שבמגילה י: לא תרצה כן הגמרא. ובסידור רבינו הזקן מביא שהאריך בזה בקונטרס מנחת תמים.

וכן לקמן ר"י בר"י או' אל תהי דן יחיד' כשיטת רבי ישמעאל 'בית אבא מבע"ב שבגליל, וחברו על שדנו ד"מ ביחיד' (ב"ק פ.), אבל דוחק לגרוס שם 'רבי ישמעאל', שסתם רבי ישמעאל (בן אלישע) כהן, לא בעה"ב בגליל (אף שר"א בן הורקנוס, שהיה כהן או לוי, חרש בשדה אביו, ותמחו 'כהן וחריש' (סנהדרין כו.)), ויפה הגיהו רש"ל והיפה עינים 'שמעון שזורי'.

סח. תואר לועזי - פרקליט עורכי הדיינים (פ"א)

סט. ר"י הסנדלר תנאים שעסקו במלאכה
למה השתדל רמב"ם (ת"ת פ"א ה"ט, אבות פ"ד מ"ה) להוכיח שחכמי ישראל עסקו במלאכה, ה"ז מפורש בר"י הסנדלר?

וי"מ 'סנדלר' ע"ש עיר אלכסנדריא. ובכהאריז"ל שרש נשמתו מעקב אדם הראשון.

וכשומר ר"ג לר"י 'ניכר שפחמי אתה' (ברכות כז.) מסתמא כוון לשבח (כרמב"ם), שיפה ת"ת עם ד"א. אבל ר"י התאונן: 'אוי לו לדור... בצערן של ת"ח במה הם מתפרנסים'.

ע. תואר 'ארי' ו'שועל' פ"ד עא. לא רבי נהוראי שמו אלא ראב"ע פ"ב עב. סמיכת משניות אלו

לא רבי נהוראי שמו אלא ראב"ע, וקשה, הרי יש סדר למשנה, ולמה נמנה באחרוני התנאים (סוף פ"ד), שראב"ע קדם הרבה וגם ר"ע לא ראהו (תוספתא נדרים פ"ו)? ואיך נמנה כאן שמואל הקטן, דור ר"ג דיבנה, או קודם לו?

וי"ל שמשניות אלו לתרץ קו' 'רשע וטוב לו, צדיק ורע לו?' (ברכות ו:). לרבי ינאי 'אין בידנו משלות הרשעים ולא מיסורי

וצ"ע למה מקדים תמיד ר' ישמעאל לר"ע, ובפרט באבות, שר"י תינוק שפדאו רבי יהושע משבי אחר החורבן (גיטין נח:) כשר"ע בן נ' או ס'? ולסדר הדורות היו ג' רבי ישמעאל, אבל זה שפדאו ר' יהושע הוא חבר ר"ע (תוס' מנחות סד:).

סה. שם האב המשמש גם כתואר של הבן

ר"א (בן) חסמא-פ"ג (ג) תיר"ט לא גרס 'בן', ובמנחת סולת (ב"מ פ"ה מ"ה) מעיר מ'ר"א חסמא' (נגעים פ"ז מ"ב). ופסחים לב. ונקרא כן מפני 'שלא ידע לפרוס על שמע, ביישוהו... אמרו אתחסם רבי אלעזר' (מדרש אחרי) וראה ר"ץ חיות חגיגה ג.

וק' שאסור לכנות גנאי אף שהורגל (ב"מ נח:) כקו' תוס' (מנחות לז.). ו'שמואל הקטן' (פ"ד מ"ט) כ' תיר"ט 'קטן' לתהלה ולתפארת. ו'בן החוטף' (מלאכת שלמה כלאים ספ"ג) 'שהיה חוטף מצות'.

ואולי י"ל 'חסמא' לשבח, כ'צריך לחסמן' (ביצה לד.) 'לחזקם', ש"א"א עומד על ד"ת אא"כ נכשל בהם' (יבמות מה.) שנתחזק ר"א ע"י שנחסם. (וס' מרכבת המשנה פי' 'חסמא' 'חסון כאלונים' ו'ליוחסין' 'חסמא' שאמר הלכה בחסימה (ב"מ צב:).

אבל סידור הרב גרס (בן) בסוגריים. ויש לפרש כ'בן מאה מנה', או 'בן חמש למקרא', שם האדם עצמו ולא שם אביו, כ'קורין אותו בן חמצן' (קדושין ג.) ו'ר"י בן של קדושים' (פסחים קה.) ו'יוחנן בן תורתא' (יומא ט.) שכתבו תר"י וריטב"א, ע"ש שנתגייר ממעשה הפרה ששמרה בשבת.

ואולי שניהם נקראו חסמא בכינוי, שבזמן הש"ס לא היה לא שני שמות. ובימינו, שם אבי הרב שמשון בן רפאל הירש נשתקע בשמו, כתוד"ה בן (פסחים קד.) 'קדושים' תואר הבן, רק 'תלה קדושתו באביו שגם הוא היה קדוש'. וראה פרד"י (בהעל"י י' כט קנה) בשם אב ובן וחותן כשיש לו גם שם אחר.

ואף שקשה מ'דלמא בשמא דאבוה חתם? לא חציף אינש למשווי שמא דאבוה סימנא' (גיטין פז:) י"ל שזהו רק לסימנא. וכן שמות אבותיו יאיר שמעי וקיש, ע"ש מרדכי, שהאיר עיני ישראל, הקיש על דלתי שמים ושמע א-ל תפלתו (מגילה יב:) ודרז"ל קרח בן יצהר בן קהת בן לוי (סנה' קט) וראה אוה"ח.

סו. שם הנראה כגנאי

'כתר שם טוב עולה ע"ג', ואסור לקרוא אדם בשם גנאי (תוס' פסחים קיב. ש"א"א 'קרח' שם ר"ע לגנאי) ולכן עלינו לדרוש 'חסמא' לשבח, כעין 'ר"י בן החוטף' (כלאים פ"ג מלאכת שלמה וברכ"י י"ד רמז) 'קראוהו החוטף שהיה חוטף מצות' (כפרש"י 'בנימין... יטרף' (בראשית) ע"ש שבני בנימין חוטפין).

ואולי זהו 'א' שחטף חלקו וחלק חבירו והיו קוראים אותו 'בן חמצן' (קיד' נג.) לדרשו לשבח שהתאמץ במצוות, שאם לא, הרי ה'קורא לחבירו בחניכתו, אין לו חלק לעוה"ב'? ו'אין לכתוב בגט שום כינוי גנאי' (רמ"א אע"ז קכ"ט סט"ז), ו'אפילו בגנות בהמה טמאה לא דבר'?

(ואף שאב"י למד מברייתא זו 'כהן דחטיף מתנתא זלזולי הוא' (חולין קלג.) י"ל שזהו רק לבקש ממון, אבל לא לענין אחר, שבמצות 'לא מיחזי כרעבתנותא' (שבת קיג. וקיש:).

וראה הכותב בעין יעקב: 'בנימין הצדיק היה מצטער לבלעה... לפיכך זכה ונעשה אושפזיכנא לשכינה' (מגילה כו.) למדנו מכאן... המקנא בדבר שיש בו עבודת ה'.. לגמור הוא עצמו כל

והיבה. ומשנתנו לפי סדר היום, שנה של שחרית, יין צהרים, ושיחת הילדים בלילה כמדר'ל (מגילה יג): 'בערב היא באה'.

ויומק שרבי דוסא קרא למבוגרים 'לדים', שרבי דוסא היה זקן מופלג, ואמר 'מעיד אני שעל מדוכה זו יושב חגי הנביא' (יבמות יז), וכן אמר לר"ע 'שמעתי עליך', שחי מזמן שמעון הצדיק עד ר"ע, ורבי דוסא נזכר לפני עקביא בן מהללאל (זבחים פב): שחי בזמן הלל, ולכן היו אצלו הצעירים כילדים.

(וראה יעב"ץ (גטין פא). למה נק' רבי דוסא 'דורות אחרונים').

ורבי דוסא עוסק בדבר שטוב מצד עצמו, אלא פסול חוץ לזמנו ומקומו. שינה ושתית היין טובים בזמנם הראוי, כמו שפירשנו, אבל חוץ לזמנם, מוציאים האדם מן העולם.

וכן 'שיחת הילדים' נכון בזמנו (ברכ' סב). אבל לא בזמן אחר, ש'הכל יודעים כלה למה נכנסת לחופה אלא כל המנבל פיו' (שבת לא). וישיבה בבהכ"נ פסול חוץ למקומו, במקום ע"ה.

ורעק"א (ריש תמיד) הק' ש'פרחי כהונה' כ' שנה שראוי לעבוד (חולין כד). אבל רגמ"ה פי' שני (תמיד א מ"ד) 'מטו למעבד'. ו'פרחי כהונה' (תמיד ג) פרש"י בחורים שלא באו לכלל זקנה - שנק' 'בחור' עד 'ס' לזקנה', ובאידיש נשוי מבוגר 'ונגערמאן'.

עז. רבי אלעזר הקפר

ניקוד 'הקפר' ור"ש בסוף משמע מלאכה כ'סנדלר' ו'נגר'. ולעיל (סי' נז) דייקנו מלאכות תנאים. ואולי היה טבח, 'קופר' 'בשר' (יר' שקלים פ"ה). או ע"ש עירו כ"ר' יהודה הסבר' (תוס' ערובין עב): ו'לוי הסדר לא פורש לי' (רש"י יומא פה).

עח. אברהם 'אבינו'

למה אברהם 'אבינו' יותר משאר אבות, גם ל'זרעו של יצחק' (פסח' קט:)? וכן בזכרונות ר"ה וסליחות מי שענה רק אברהם נק' 'אבינו', לא יצחק ויעקב. הרי אדרבא, יעקב 'אבינו' (מכות כד). שאברהם יצא ממנו ישמעאל?

ות"ט כתב ש'אברהם אבינו' מזכיר זכות אבות. ובפל"א כ' שנלמד הוראות ממנו. אבל א"כ למה נק' 'אילו של א"א'? ולמה לא נק' 'אבינו' 'מנח עד אברהם', 'אברהם קנין א'?

ו"ל ב' תקופות בחיי אברהם: (א) לפני שנימול, (ב) רק אחר שנימול נקרא 'אבינו' במשנה (לא בגמרא), שאז הוליד יצחק, שאין אנו מתייחסים לאברהם כשהיה בן נח, רק אחר הברית.

(ובמשנה 'עד שמל' (נדרים לא): נק' 'אברהם אבינו', ו'עשה אאע"ה כל התורה' (קדושין) אחר שמל (מרש"א ב"ב טו: ד"ה עפרא). שיצא מכלל בן נח אחר שמל (רמב"ן אחרי, ביהא"צ 'אבות', ובפרשת דרכים: 'אשא עיני בחקירה שעמדו עליה כל המפרשים אי אחר שנימול אברהם...אם יצא מכלל ב"נ',

ו'קונה שמים וארץ' (פ"ו) לפני שנכנס לברית אינו 'אבינו'. וצ"ע מהגדת פסח 'אברהם אבינו בברית בין הבתרים'. וראה תוס' נדרים י.

עט. משה 'רבינו'

קברו של משה רבינו ב'משה קבל תורה' לא נק' 'רבינו', ולא לקמן 'משה זכה', ולא בפרד"א (פ"ט)? ואם א"צ תואר ש'גדול מרבן שמו' (לעיל סכ"ד נחלקו רמ"א ושא"י) אי ללמוד מ'אדוני משה' (ושד"ח (כפ' כלל קד ע' שח) כ' ש'משה' נחשב גדולה בלי תואר, למה נק' כאן 'רבינו'? ולחם שמים פי' שקיבל תורה מענותנותו, ואורח חיים כ' שלגבי ה' לא יתגדל.

הצדיקים, ורבי מתיא תי' שקדמוניו האריות האמיתיים. ורבי יעקב תי' שעוה"ז רק פרוזדור ומעבר, ריק בלי רהיטם, ו'למען יאריכון ימך ליום שכולו ארוך' בעוה"ב, לשיטתו 'שכר מצוה בהאי עלמא ליכא' (קדושין מ.). וממשיך: 'אל תרצה חברך בשעת כעסו', שקשה ליישב קושית 'שלות הרשעים ויסורי הצדיקים' בגלות.

עג. שמואל הקטן אומר: פ"ד

עד. איך לומדים מאלישע בן אבויה

רמב"ם השמיט אלישע בן אבויה מרשימת התנאים, שאסור ללמוד מרב בלתי הגון (ת"ת פ"ד א) ורק 'אם רבך דומה למלאך ה' יבקשו תורה מפי' (חגיגה טו: חוץ גדול כ"מ), ו'לא תשתעו מיניה דאייבו' (ע"ז לה:). ואיך משנתנו מלמדת דבריו גם ל'בן עשר למשנה' וראה פקיעות השדה (ס"ו סוף ח"ט בשד"ח) ותשב"ץ השמיט משנתנו ד'שם רשעים ירקב'. וראה תוד"ה אמר יעקב (ע"זכג), 'אם היה מין לא היה מזכירו יעקב דהא כתיב שר' (וראה ניצוצי אור להר"א מרגליות).

ומחזור ויטרי כ' שמשנתנו לפני שנתפקר, ולא זזה ממקומה. אבל א"כ, היה לו להקדימו לפני ר"מ תלמידו?

ו"ל ש'אלישע מתוודה כאן כשחזר בתשובה (תוס' חגיגה טו). שתורתו כלומד ילד' נתעצמה בו, 'תוכו אכל' (כמאמר ר"מ 'זכור תורתו'), אבל הרע שלמד בגדלותו 'לומד זקן' כקליפה שאפשר לזרוק. ומשנתנו כ'כתב ידו' כ'אנן סהדי' שחזר בתשובה, כ'שטר על הניר ועדיו על המחק, שאי כתבי סהדי אנחנו כתיבן על מחקא ושטרא על ניירא כשר' (ב"ב קסד:). ע"ל שנחלקו תנאים בזה אם ללמוד מ'אחר', כמו שנבאר:

עה. גדר 'קטן'

הלומד מן הקטנים - והרי 'חכם לומד מכל אדם', ואם שמעת מקטן בישראל לא יהא בעיניך כשומע מן הקטן' (יר' סנהד' יא) ו'אפי' גרדיים משער האשפות הכריעו כל חכמי ישראל' (עדיות פ"א מ"ג) ו'אמר ר"י מעולם לא נצחני אלא...תינוק' (ערובין נג:). ור"א למד כבוד אב מנכרי? ומהו לשון 'קטנים', הרי היפך 'זקנים' הם 'זקנים' או 'צעירים'?

ו"ל שרבי יוסי ברי' מזהירנו לא נלמוד מאלישע כדלעיל, ד'מאי קטנים, קטני אמנה' (סוטה מו:). והא דאבא דקטנותא' (גטין כט: שודאי אינו מקטנותו ממש לפני יג כפלא ה'נוקא'), אלא קטנות המוחין לפני מ' לבינה (שערים מצויינים בהלכה), שאלישע מקטני אמנה לא נזכר במשנה בזכות עצמו אלא בזכות תלמידו ר"מ ו'גדול וסמוך על אחרים קטן' (ב"מ ב.).

אבל ר"מ ש'תוכו אכל קליפתו זרק' מחה: 'יש קנקן חדש מלא ישן' (אלישע בן אבויה), 'ישן' (מאמר ריב"י) שאפי' חדש אין בו. ור"מ כבן זומא הלומד מכל אדם. ודוד למד גם מאחתופל.

ואי גרס 'רבי אומר יש קנקן', לשיטתו כשהתחננה בתו של אחר 'זכור תורתו... ירדה אש וסכסכה ספסלו של רבי, בכה רבי' (חגיגה טו). ולסוף התחרט רבי מ'אחרים' (הוריות יג:).

עו. גדר 'ילד'

שיחת הילדים - כפשוטו 'ילד' צעיר המדבר בענינים פחותים. אבל למה לא אמר 'דברים בטלים', כ'מפנה לבו לבטלה'? וקטן לאו בר עונש, ואי גדול, בשופטני עסקין לדבר כתינוק?

ואולי 'שיחת הילדים' כ'ילדים ונשותיהם עמהם' (סוכה כו:). וכן ביר' (תוס' סוטה יט). היינו דברים שבינו לבינה כ'הרבה ילדות עושה' (סוטה ז). לא כפשוטו, שאין משקין קטנה (ולכן דחק רש"י שהיא נערה ילדה), אלא 'ילדות' עניני אישות

(סנהד"ר) ו'אליהו תלמידו של משה' (סוטה יג, ראה עיון יעקב).
שעין רעה כו' לא רק נגע חצוני, אלא 'תלמיד', סימן
וסימפטום דבר גדול בלב, מקור חסד, או רע, שרש פרה ראש.

פב. אם 'אנשי דמים ומרמה' זהו בלעם

אנשי דמים ומרמה לא יחצו ימיהם-לרבי חנינא בלעם מיועצי
פרעה וחי יותר מל'ו שנה, חצי שנות אדם רגיל (רש"י
סנהדרין קו:). ואיך יתרח' ר"ח משנתו, שפסוק זה על בלעם?

(להעיר שרע"ב (סנהדרין) למד שבלעם אבד עוה"ב מ'תמות
נפשי מות ישרים', והמקור שאחיתופל אבד עוה"ב למד
מהיקש לדואג 'אנשי דמים ומרמה', הרי שאין זה בלעם).

ואולי רבי חנינא לא יפרש 'יחצו' גיל ע' שנה, אלא ידרוש
ש'יום דומה לעוה"ב ועוה"ז דומה ללילה' (פסחים ג:). ולא
יחצו ימיהם, לא רק שלא יזכו עוה"ב, אלא לא יהנו גם חצי
יומם בעוה"ז, שאין אדם מת וחצי תאוותו בידו, שתלמידי
אברהם נהנין גם עוה"ז, לא תלמידי בלעם, כפי' המד"ש. ולב
אבות פ' 'לא יחצו', שרשע אינו 'חציו לה', אלא 'כולו לכם'.

פג. 'ארי' ו'אריה'

ב' אופני ארי: 'שכב כארי' (בלק) 'את הארי והדוב', 'כשבה מן
הארי' (יומא) 'גבור כארי' (פ"ה) 'הארי והנמר' (ב"ק טז:).

אבל יהודה 'גור אריה', 'אריה כבקר' (ישעיה י, נביא אכלו
'אריה' (מ"א, יג, כד), שם איש 'אריה' (יבמות), 'מזל אריה'.

ואמת ליעקב כ' ש'ארי' ו'אריה' ב' מינים. אבל הרי שניהם
יחד 'ארי נהם- נבוכדנצר שכתוב בו עלה אריה' (מגילה יא),
'אריה' ו'ארי' (חולין נט:). כתיב 'אריה' וקרי 'ארי' (איכה ג, כה).

ובלק"ת (ואתחנן) ואוה"ת (הושע יא) 'אריה' גמטריא 'גבורה',
וב' פעמים 'אריה' גמטריא 'תבל', ו'אריה'='ראה' (עקב).
והקדמונים נתנו סימן על אריה שאג מי לא יירא: 'אריה'
ר"ת: אלול, ר"ה, י"כ, הושע"ר (של"ה ריש ר"ה ר"ג).

ואולי 'ארי' בסוף פסוק, או כשנקראת לעצמה, לא בנסמך.
אבל קשה 'ארי נהם', ו'ארי זכר' ואוה"ל דוד (ח"ה), מלכים א'
(י) כ' 'אריה' גדול, ו'ארי' קטן. אבל קשה מהנ"ל, ומ'אין
משיבין את הארי' (גיטין פג). שודאי נחשב ר"א 'אריה' גדול?
'ארי בן ארי' (ב"מ פ:). הרי צ"ל 'ארי בן אריה'?

פד. שינוי שם אברהם ושרה

בן בג ובן הא' נקראו ע"ש אברהם ושרה שנוסף 'הא'
בשמים. ויש לעיין אם: (א) הוספת האות לעצמה גורם הברכה,
(ב) או נתוסף בהם כח משינוי משמעות כל השם?

ושינוי השם' (ר"ה טז:). משמע כולו 'תחלה אב לארם ועכשיו
אב המון לכל העולם' (ברכות טז). ו'אברהם גמטריא רמ"ח
כנגד רמ"ח אברים' (נדרים לב:). אבל מרש"א מחלק שינוי שם
אבות בלי חטא לשינוי שם חולה 'איני אותו האיש שחטא'.

אבל מזה שדוקא אות ה' לאברהם וגם לשרה, משמע שהאות
עיקר, עד שמזה נק' 'הא הא', וכן 'בג בג' גמטריא 'הא הא'.

(בשו"ת תורה לשמה (בן איש חי ס"ה) מוכיח מ'בן הא הא'
לא' שרצה ליתן שם לבנו אות מהאל"ף ב"ה).

וי"ל ש'ביד' נברא עוה"ב' (מנחות כט:). הרוחני. וכן אברהם
ושרי, תחלה 'הנפש אשר עשו בחרן' רוחני בלי זרע גשמי.

וסמיכת חכמים כ' שריש אבות לפני מ"ת, אבל קשה כאן?

וי"ל שאכן שם 'משה' חשיבות, כל' 'משה שפיר קאמרת' (לא
כמשה ממש, שהרי שום אדם אינו כמשה (רמב"ם יסוה"ת),
וא"צ תואר נוסף לכבוד, ו'רבינו' אינו תואר כבוד (שא"כ היה
'רבינו' לפני השם, לא אחריו (רק ב'מפיבושת רבי' (ברכות ד)),

ורק ב'קברו של משה' קמ"ל שהוא 'רבינו' גם אחר מותו 'מה
להלן עומד ומשמש, אף כאן עומד ומשמש' (סוטה יג).

ומדויק ל' הגמרא (שבת ל:). 'עמד משה לפני הקב"הואילו
משה רבינו תיקן כמה תקנות וקיימות הן לעולם'.

ובס' ויוצא פרח מביא הספד הגרש"ז על המגיד ממזריץ: 'לא
ידע איש קבורתו', עליונים נדמה להם למטה ותחתונים נדמה
להם למעלה' (סוטה יג:). שה'עליונים' בדרגה יודעים ד'צדיקא
דאתפטר אשתכח בהאי עלמא יתיר מבחיוהי', אבל
'תחתונים' בדרגה חושבים שנשמתו רק למעלה.

פ. ירבעם בן נבט

אין לייחס אדם מפורסם ע"ש אביו כ'משה בן עמרם', 'הושע
בן נון', 'אברהם בן תרח' 'בלעם בן בעור', וכן בפרק חלק נזכר
'ירבעם', לא 'בן נבט'. ולמה מייחס ירבעם כאן ע"ש אביו?

ואולי מדגיש ירבעם בן נבט למעט ירבעם בן יואש, וכן 'ג'
מלכים' (סנהדרין פ"י) הוא ירבעם בן נבט, שנזכר לפני אחאב.

אבל הא גופא טעמא בעי, מה נשתנה, הרי ירבעם השני חטא
והחטיא בדרכי ירבעם בן נבט (מלכים ב, יד, כד), וכל מלכי
ישראל שהרשיעו, לא חיים ולא נדונים' (סנה' קג:)?

והנה ירבעם השני זכה להמנות עם מלכי יהודה (פסחים פז:)
(ולרש"י קו' 'למה נמנה' שכבר נכלל בימי עוזיהו, אבל מצו"ד
כ' שניא גם במלכות ישראל, שהושע מראובן) שאף שהיה
רשע 'היה מכבד הנביאים' (תדב"א זוטא ז'), כאחז 'שהיה לו
בשת פנים מישעיה' (סנהדרין קד:).

ואולי נמנה עם מלכי יהודה, מפני שיש לו חלק לעוה"ב, ולכן
לא שאלו עליו כאחז ויהויקים, 'מפני מה לא מנו'.

פא. גדר 'תלמיד'

תלמידיו של אברהם- למה מייחס המדות לאברהם ובלעם,
הרי גם 'ביתך פתוח לרוחה', ו'אמור מעט ועשה הרבה' (פ"א)
למדנו מאברהם 'קח נא מעט מים', ולא הזכיר אברהם?
ובשלמא שנלמוד מאהרן (פ"א), אבל כאן להיפך, גם מי שיש
לו המדות מעצמו, מייחס מדותיו לאברהם ולבלעם אף שאינו
מכירם? ו'מזלזל בברכות חבר לאיש משחית' (ברכות לה:),
אבל לא נחשב 'תלמידו'?

ואם משנתינו מגדילה זכות אברהם, שיקבל שכר כנגד כולם,
הרי במשנה לפני' אמר רק משה זכה וזיכה הרבים, אבל מנלן
שכל א' בכל הדורות שיש לו מדות אלו תלוי באברהם? ואין
להשען על זכות אבות ש'התקן עצמך..שאינה ירושה לך'?

ובפסוק אין ראיה, שמי שיש לו עין רעה, הוא תלמיד בלעם?
והרי מדות רעות אלו אין ראויים לעונש גהנום ובאר שחת,
וודאי לא ירש בלעם גהנום רק מעין רעה, אלא מחטאים
חמורים? ורק בביטול תורה אמרו ש'סופו יורש גהנום' (פ"א).

וי"ל ש'תלמיד' זה אינו לשבח, לומד מרבו, אלא כ'דברי הרב
ודברי התלמיד דברי מי שומעין', קטן ביחס לגדול, כ'אבות'
ותולדות'-עיקר והסתעפות, כ'אי אהרן נצח, את תלמידא'

והוספת ה' שבו נברא עוה"ז, נתן להם זרע גשמי.

ומעייני החכמה הק' על שאמר ר"י לר"ל: 'לסטא בלסטאותא ידע' (ב"מ פד); וכי עבר רבי יוחנן באונאת בעל תשובה?

ולפ"ז נתכוון ר"י למעליותא, שכיון שזדונות נעשים כזכויות, הרי זה הזדמנות לריש לקיש להפוך לסטאותו ללימוד התורה, כ'באותו מקום ובאותה אשה', כיתרון האור מן החושך.

וכן דברי בן הא הא: 'לפום צערא אגרא' מצד היותו גר שהם מעונים ביסורים וצרות באים עליהם (יבמות מו:) ולשיטתו שקיבל מהלל: 'אשר לא עבדו' - זה שאינו שונה ק' פעמים וא' (חגיגה יב:) וכן 'אמר אליהו לבר חי הי, יאה עניותא לישראל'.

פז. גדר 'ריע'

"ג 'ריע אהוב' בלי הפסק, ופי' יעב"ץ 'ריע' תחלת ההיכרות, כשנזדמנים ארעי (ש'בתחילה' ילמוד אדם שלא לשמה), אבל 'אהוב' (תורה לשמה) חבר ותיק, כיונתן ודוד.

אבל ק' נוסח נשואין: 'רעים האהובים', שבכלל נתוודעו חתן וכלה רק לאחרונה, י"ב חדש לבתולה (כתוב"פ"ה)? ומה יקרו רעין אל-ל, 'למען אחי ורעי' משמע 'רע' מעלה גדולה? ומהו 'נקרא רע אהוב', שאין בנ"ך פסוק 'רע אהוב', אלא כפרש"י 'קרו רעין', ו'אהבת ה' אתכם', אבל לא שניהם יחד בפסוק?

אבל י"ג 'ריע', פסיק, 'אהוב'. ומילי מילי קתני, 'רע' לחוד, ו'אהוב לחוד', שהן תי מעלות באהבה, זו למעלה זו. אבל אם כן, למה לי שניהם, הרי בכלל מאתים מנה?

וי"ל שזו אף זו קתני, ש'רע' פחות מ'אהוב', כ'אחוזת מרעהו' באבמלך, ו'רעי איוב' (אף שהפליגו רז"ל במעלתם (ב"ב טז:)), ו'לשמים מרעים' בשמשון (שופטים יד, יא), שהאהבה רק לא (וחידוש מצות אהבת ישראל לאהוב כל א' כגופו, 'כמוך').

אבל גם כאן ק' כנ"ל, ש'רע' למע' גם מ'אח' ו'דוד' 'למען אחי ורעי', 'אחותי רעייתי' (שה"ש ה) 'זה דודי וזה רעי'?

וי"ל ש'רע' אינו 'אהבה' אלא כשותפים העובדים יחד 'איש אל רעהו' במגדל בבל, ויהודה ו'רעהו העדולמי' (בראשית),

וכן 'ושאלו איש מאת רעהו' שלא אהבו ישראל המצריים. ו'איש רעהו חיים בלעו' (פ"ג), ושאלו ששנא דוד: 'כרת... ממלכות...ונתנה לרעך', 'לרעותה הטובה ממנה' בושתי ואסתר אינה אהבה שבלב, אלא ששניהם צריכים זל"ז בפועל, שזה אינו יכול וזה אינו יכול.

ש'רע' אינו 'אהבה', אבל עובד בפועל, ולא ראי זה כראי זה. ולכן הלומד שלא לשמה זהו דרגת 'רע', שבפועל לומד, אבל בלי אהבה ויראה, אבל הלומד לשמה מגיע למעלת אוהב. אבל א"א להסתפק רק באהבת הלב, וצריך ללמוד בפועל.

וכן בנשואי 'רעים האהובים' חתן וכלה צריך שניהם: (א) 'רעים' שעבודי כתובה ומזונות גשמיים, 'אל יבירחו ואל יעלימו', ומלאכות שאשה עושה לבעלה כו'. (ב) צריך אהבה בלב בין איש לאשתו, כשיר השירים.

וזהו ענין 'אהבת לרעך', שלכאו' 'רע' כבר אוהבו? ומצוה לאהוב גם שאינו מכיר, ולרוב שיטות מצוה לאהוב גם רשע? וי"ל 'לרעך' נתינת טעם, אהוב כל א' שכבר כולנו ערבים זב"ז.

ומשנתנו מחדשת שנק' הקב"ה 'רע', דהא קי"ל 'רעהו' למעוטי הקדש' (ב"ק לז.) ו'חברותא כלפי שמיא' (ברכות לד.)?

ואולי רק לנגיחת שורים כו' אין להשוות ה' לאדם בבחי' רעו. אבל העוסק לשמה, 'הקב"ה קורא ושונה כנגדו', ש'נדברו

פה. אם לייחס גם בשם אמו

בן בג.בן הא הא ע"ש אברהם ושרה שנוסף להם ה"א. והרי רק לחש וסגולה 'בשמה דאמא' (שבת סו.)?

והנה 'יואב בן צרויה' נק' ע"ש אמו, וכן 'מרי בר רחל' (בר' טז.) שאביו איסור גיורא. ותוד"ה רב מרי (ב"ב קמט) ר"ש בן פזי אמו (לא כזוהר לך לך פח). 'ורבי יעקב ברה דבת יעקב' (ערובין פ.) פרש"י שאביו לא היה הגון לפיכך לא הזכירו.

ומשה נק' 'בר בתיה' (סנהד) לשבח. ו'שמעון בן קמחית' (למרש"א הוא 'שמעאל בן פאביל') ה' כה"ג בזכות צניעות אמו (יומא מז.). ומרש"א נק' 'איידליש' ע"ש חמותו שתמכתו, כ'שמעון אחי עזריה' (סוטה כא.).

וי"מ 'אבא בר מרתא' (אמו) דהוא אבא בר מניומי' (אביו) (מו"ק כו.). וארז"ל: 'קרי ליה יהודי וקרי ליה ימני, אביו מבנימין ואמו מיהודה' (מגילה יב:).

אבל ביערות דבש (ח"ב דרוש יז ד"ה והנה): 'לא מצינו בשום מקום יחוס מצד אביו ואמו, רק 'משפחת אב', אם מאי בעי הכא? ומקדים איש יהודי מצד אם.. וזה לכאו' אין לו שחר'.

פו. אם לייחס פלוני גר

"מ בן בג.בן והא הא גרים, בני אברהם ושרה שנוסף ה"א בשמם. וי"מ 'בג' נוטריקון 'בן גר וכן גיורת', אבל א"כ למה כופל 'בן' (אבל ברמב"ם לא נמנו עם תנאים גרים).

והרי אסור להזכיר לגר ייחוסו 'אונאה...בן גרים לא יאמר לו זכור' (ב"מ נח:)? וגם אם אין מכוון לגנאי, למה 'זכרים כך' (שאינו נוגע לייחוס כבכתובה וגט)?

ולא נזכרו שמעיה ואבטליון (שאמר עקביא 'דוגמא השקוה' (עדיות, ת"ט פ"א מ"ג, כנה"ג ח"מ ס"ב כ'בן הא הא') וכן ר"מ בן גר צדק' (רמב"ם) לא נזכר כן במשנה?

והנה 'אונקלוס הגר' (ב"ב צט:) נוגע לתרגומו, ו'יהודה בן גרים' (שבת לג:) מסביר 'סיפר דברים ונשמעו למלכות', שבני משפחתו נכרים (לא כעיון יעקב שהיו ב' 'יהודה בן גרים', שלמה נק' השני 'בן גרים')? ו'רבי אברהם הגר' (תוד"ה קשים קדושין ע:) נוגע לפירושו בענין גר,

וי"ל שהזכרתם כגרים מסביר לנו יותר מאמריהם: שהקשה פנ"י (ב"מ נח:), למה מחלקם במשנה לשתיים, ולא אמר בגר עצמו 'זכור מעשי אבותיך וזכור מעשיך הראשונים'?

ומהו ל' 'אונאת הגר', איך מרמהו, רק מצער? (רק להמתיק הלשון, שבאמת 'אונאה' ל' צער כ'אונאת אשתו', ופרש"י 'גר לא תונה' כ'את מוניך', ו'אוה"ע מונין את ישראל' רש"י חקת).

וי"ל שמעלת בע"ת וגר יש בזה שאין בזה: המזכיר לבע"ת מעשיו הראשונים מאנה אותו וגונב ממנו מעלת 'זדונות נעשים לו זכויות'. אבל גר שכקטן שגולד, שאין לו חטא.

ולאידך גיסא, כשאומר לגר: 'זכור מעשי אבותיך', 'גונב' ממנו המעלה שנעשה בריה חדשה 'כקטן שגולד', שאין שייך בבע"ת (וענין 'גר כו' פה שאכל נבלות וטרפות', משום מאיסותא).

משום רבי אבא בר פפא משום רבי אדא בר פפא (ב"ק פ:).

ואף שלא שמע ר"י הנשיא ישר מתנאים הראשונים אלא מאחרים, לא הזכיר האמצעיים, חוץ מכאן (ואף שרבי אמר 'משום ר"מ אמרו' (הוריות יד.) אבל בפ"ד אמר 'ר"מ אמר'?)

ואדרבא גרע לומר 'שוכח דבר א' בשם ר"מ, שהצטיין בזכרונו היוצא מהכלל, 'שאני ר"מ שהתירו לו לכתוב שלא מן הכתב' (מגילה יח:), ואיך נלמוד מר"מ לכל א' ש'כל השוכח דבר א'?

ולרווחא דמילתא י"ל, שמשנה זו המדייקת שלא נשכח דבר אחד, מדגישה לזכור מקור אומרה, וגם תלמידו שאמרה משמו, ד'חמרא למריה וטיבותא לשקיינא' (ב"ק צב.).

צד. שתי משניות באבות בלי שם אומרם

'הו זיהירין' (פ"ב) למה לא הקדים 'הוא היה אומר' כדלקמן? "מ מיראת המלכות. ולהעיר שלא פי' 'הו זיהירין במלכות' אלא אמר 'רשות' רמז לשררה שבידו ליתן רשות למי שירצה (רע"ב), 'רשות' ל'ראשות' כ'ראשיכם שבטיכם' (רד"ק).

וכן (לעיל פ"א): 'אל תתודע לרשות', נזהר מלומר 'מלכות', כ'מתפלל בשלומה של מלכות'. (אבל 'חללה של רשות' (שבת יא.) לשבח? ויד יוסף פי' שאינו ל' שררה, אלא חלל העולם).

ע"ל שאין 'הו זיהירין ברשות' דיבור חדש לעצמו, אלא המשך 'כל העוסקים עם הציבור', כרע"ב: 'אתם העוסקין בצ"צ תהיו זהירין ברשות' (ומאירי גרס משנה זו בר"י הנשיא).

הכל צפוי (פ"ג) למה לא הקדים 'הוא היה אומר', בשם אומריו ר"ע כמשנה לאחריו? (י"ג ר"א בר"י במשנה זו ושל אחריה). ופרקי משה תמה איך עורר ר"ע ספק באמונה, כקו' ראב"ד איך עורר רמב"ם (תשובה ה) סתירת ידיעת ה' לבחירה התנן 'אל תאמר דבר שא"א לשמוע' (פ"ב)? שגם משנתנו מעוררת קו' בלי תירוץ להניח דעת חוקר המתלבט שכבר הרגישו בזה.

ולשיטתם: לרמב"ם 'שגה באהבתה' (תשובה) וראב"ד השיג 'איני יודע שגיון זה מהו, אם ענין שיר או שישגה בענינים אחרים מגודל אהבתו לתורה', שהראב"ד לא השיג שגיון תורה, אבל לרמב"ם שגיון למע' מט"ד 'אחכמה והיא רחוקה'. ובלק"ש (חל"ד נצבים 177) הראב"ד בתמימות בלמע' משכל, אבל לרמב"ם ישתדל להבין קצת. וז"ל רש"א (חגיגה טו:): 'ר"ע היה שלם בכל מיני שלימות, וכשהגיע לגבול ששכל האנושי א"א להגיע אליו, עמד ולא הרס לעלות אל ה' (כעין תוד"ה טל לא מעצר (תענית ג)).

ולכן לא אמר כאן 'הוא היה אומר', ש'אם ברור לך כאחותך אמרה, ואם לאו אל תאמרה' (קדושין לא:). כרש"י 'פרשה זו סתומה, שנסתמו עיניהם ולבם', ובפרט ר"ע שנזהר לחזור ד' פעמים עד שיתיישב בשכלו, ומשנתנו 'אין ביכולת האדם לעמוד על בוריו' (רמב"ם) וכ'אמר רב ש"מ ארבע ונקיט בידיה תלת' (קדושין נב.) וכביאורינו ב'שלא שמע אומר לא שמעתי'.

צה. 'חכם' ו'סופר'

עיר. של חכמים ושל סופרים. מה מוסיף 'סופרים' על 'חכמים', ומוסיף 'של', לא רק 'חכמים וסופרים'? ומרש"א הק' (קדושין ל.) וכי 'סופרי המלך'? ואברבנאל פי' 'חכמים בע"פ, סופרים בכתב'. 'סופר' חכם הכותב חדושו (מרש"א ב"ב י.).

ו'ר"מ חכם וסופר' (גיטין סז.) פרש"י לבלר (סוטה כ.), אבל למה לי 'לבלר' במשנתנו? ואם 'עיר שאין בה לבלר אין ת"ח רשאי לדור בה' (סנהד' יז:), או 'סופרים' מלמדי תינוקות

יראי ה' איש אל רעהו ויקשב ה' וישמע', וה' ריע הלומד עמו.

ו'כל האומר ויכולו (רק) כאילו נעשה שותף להקב"ה במעשה בראשית', אבל כאן באמת ה' יושב ושונה כנגדו. ושפ"א דייק 'נקרא' 'נכתב דרך כבוד על ר'ע', שאלמלא כתוב א"א לאומרו.

פח. תואר 'ישר'

נחלקו רש"י ורשב"א אי 'צדיק' למעלה מ'ישר' או איפכא (מהרש"א תענית טו.) והרי במשנתנו 'ישר' למע' גם מחסיד, שלמע' מצדיק? ולמרש"א (ע"ז כה.) 'ישר' 'לפנים משוה' ד' אבל במשנתנו 'חסיד' 'לפנים משוה' ד', לסוף.

ובהיום יום (י"ד כסלו) פי' דרגות אלו, ויש לעיין אי 'תמים' היינו 'נאמן' שבמשנתנו. וראה פרד"י (במדבר ג, אות עא)

פט. מעלות 'צדיק' ו'חסיד' ישר ונאמן

מחזור ויטרי כ' 'נאמן...שלא נמצא בפיו לשון תרמית'. וקשה, אטו ברשיעי עסקינן? וכי הנזהר מלשקר נעלה מצדיק וחסיד?

ואולי יש לפרש 'נאמנות' זו כ'אל תאמין בעצמך עד יום מותך' (פ"ב) שאפילו יוחנן כה"ג ששימש שמונים שנה נעשה צדיק, וכן באברהם 'לבבו נאמן לפניך' (שלא יסטה לעולם).

אבל נחלקו אב"י ור"בא (ברכות כט.) אי צדיק מעיקרו 'נאמן', או שמא יסטה. ואולי זהו 'לב טוב' (פ"ב), שאמר ריב"ז 'בכלל דבריו דבריכם'. ובתניא (פ"ד) יש מתעבר נשמת צדיק בבינוני

צ. פירוש 'צנוע'

מהרש"א פי' 'כ'אין צנוע אלא בבית הכסא' (ברכות סב.) אבל ק' לפרש כן במעלת תורה לשמה, וכן ביר' 'היגע למודו בצנוע לא במהרה משכח...את צנועים חכמה' (ברכות פ"ה)?

גם קשה 'ברתיה...חזייה לר"ע דהוי צנוע' (כתובות נ.), וכי 'את עיילת בהדיה לבה"כ וידעת אי צנוע' (ברכות סב.)? ו'הצנועין מושכין ידיהם' (קדושין נג.)? ובצניעות רחל שאול ואסתר (מגילה יג:) אין הכוונה ששאל צנוע ב'יוסף רגליו'.

צא. תואר 'מלך'

יש שאין חולק כבוד למלכות, ונק' דוד בלי 'מלך': 'בדוד הוא אומר' (פ"ג מ"ז), 'אהבת דוד ויונתן' (פ"ה מט"ז). 'מצינו בדוד שנשא...מצינו בדוד שיצא' (סנהדרין פ"ב).

אבל במשנתנו נק' 'דוד מלך ישראל' להגדיל הק"ו, וכן לקמן 'תהלים ע"י דוד מלך ישראל', אף שמלך יש לו הרבה זהב. וכן ר"נ הוצרך להדגיש 'נעניתי לכם עצמות שאול בן קיש מלך ישראל' (יומא כב.) אחר שזלזל: 'אלמא מלוכלך בטיט וצואה'.

צב. מעלת 'אומר דבר בשם אומריו' פ"ו

צג. 'רבי דוסתאי בר"י אומר משום ר"מ'

היחידי באבות 'רבי...אומר משום רבי פלוני' (חוץ 'אבא שאול או' משמו' (פ"ב) שחולק, ו'ר'ש בן יהודה משום רשב"י' (פ"ו),

שלא שמע רבי דוסתאי עצמו מר"מ, כפרש"י ד"ה הא דרביה 'כל היכא דקתני 'משום' לא שמע מפיו' (חולין קיג:). ומיושב קושיית ר"ץ חיות (סוכה מה.) אבל צ"ע מ'אמר ר"א בר פפא

וזהו רק כש'חכמים וסופרים' יחד, אבל כש'סופר' לחוד: 'דברי סופרים', 'א' בור וא' סופר' (ברכות מה:), 'הסופרים עתידים לחדש' (מגילה יט:), 'פליטת סופריהם', אז סופר היינו חכם.

ור"מ 'חכם וסופר' בשניהם: בקי כסיני 'לגמר מרבי ישמעאל, ועוקר הרים' 'לסבר' מר"ע (ערובין יג.). ולכן הוזהר: 'הוי זהיר במלאכתך שאם אתה מוסיף אות א' או מחסר אות א'.. והתירו לר"מ 'לכתוב שלא מן הכתב' (מגילה יח:), 'והרואה ר"מ בביהמ"ד כאילו עוקר הרים וטוחנן' (סנהדרין כד.) ולא יכלו חכמים לירד לסוף דעתו, שמראה פנים לאיסור ולהיתר. ומעלת עזרא הסופר שתיקן כתב אשורי, ובירור' שקלים פ"ה : עזרא הסופר סופר מהיר, סופר בד"ת, וסופר בדברי חכמים'

כ'לא תלמד אשה סופרים' ו'חכימא למהוי ספריא' (סוטה מט.) פרש"י מלמדי תינוקות, הרי צריך גם מוהל ואומן כו'?

ו'שרו חכימא למהוי ספריא' פרש"י 'מלמדי תנוקות קטנים מחכמים', ורש"א (ב"ב כא.) כ' 'לא אמר קנאת חכמים תרבה חכמה כי המגיע למעלת חכם לא יתקנא בחבירו'. וכי משנתינו זו וא"צ לומר זו? ומהו ר"מ חכם וסופר?

יש לדחוק ש'חכמים וסופרים' ענין עניות, ש'לא לחכמים לחם', וגזרו כנה"ג שלא יתעשרו סופרים (פסחי נ:). שאולי יתרצה ריב"ק לבוא מדוחק עניותו).

או: 'חכם' 'מעין המתגבר' חריפות כראב"ע, 'שומע ומוסיף'. אבל 'סופרים' אותיות שבתורה (קדושין ל.) לימוד בכתב סיני, לא לחסר וליתר אות א' כראב"ה 'לא מאבד טפה'. ו'סופר' שסופר כל אותיות שבתורה (בקיאות) 'שוקל ששוקל ק"ו' (חריפות) (סנה' קו.) וכוונתי לבן יהודע (גטין סז.).

כינויי השם בפרקי אבות

ואולי זהו ההבדלה ביום ב': 'ויקרא לרקיע שמים', הבדלה זו למעלה משכל אנושי, שכן זומא נפגע בה כשנכנס לפרדס. ואולי 'שמים' שם המחיצה והקו המבדיל בין עולמות רוחניים עליונים לגשמיים תחתונים, ושני האופנים, רוחניים וגשמיים נקראים 'שמים', כשני צדי המחיצה שנקראים 'מעבר למחיצה', ותלוי באיזה צד המחיצה האדם עומד.

צח. מקום

'כלוה מן המקום', 'רחמים ותחנונים לפני המקום' (פ"ב), 'משלחנו של מקום' (פ"ג), 'נקראו בנים למקום' 'רוח המקום נוחה' (פ"ד) 'אוהב את המקום...משמח את המקום' (פ"ו), ואולי 'מקום' 'ממלא כל עלמין' ו'שמים' 'סובב כל עלמין'.

ורע"ב ותפא"י פי' 'בלי מקום' (פ"ג) 'זהו הקב"ה. וצ"ע, ש'מקום' פירושו ה' רק במשנה, ולשון תורה לחוד, שלא מצינו 'מקום' בתורה ככינוי למעלה (ראב"ע בראש' כח, יא)?

אבל במדב"ר (סח י') 'ויפגע במקום', ורא"ם, פי' כינוי, אבל מהרש"א (חולין צא.) פי' 'ויפגע במקום' המקדש. ואולי פסוק 'בלי מקום' רק אסמכתא וזכר לדבר.

ובאמ"ח על 'המקום אשר יבחר ה' פי' 'אין לך דבר שאין לו מקום' על ה'. וראה רש"י 'הנה מקום אתי' (שמות לג, כא).

הגדה: ברוך המקום, כל המרבה...כל זמן, כל נפש, כל מקום, התחלה אחר שהתחיל? ברה"ת. ד' פרושים: חזן וקהל, כנגד ד' שצריכים להודות, כנגד ד' בנים ברוכים, כנגד פרד"ס סד"ר. ד"פ הוי', כל המקום אשר אזכיר שמי, לא רק מקום מקדש.

צו. סיני- פ"א

צז. שמים

מצינו כינוי 'מורא שמים עליכם', ש"ש מתחלל', 'לש"ש' (פ"ב מ"ב), 'מעשיך לש"ש', ש"ש שגור בפי כל', 'אין תורה מן השמים' (סנה' פ"י) וכותבים 'בסייעתא דשמיא'.

אבל 'שמים' (סוף פ"ו) חול, מקניני הקב"ה בעולמו, שמביא שם פסוק: 'השמים כסאי והארץ הדום רגלי' רק כמעלת כסא לשרפרף, וכן בפסוק ב' נכלל שמים ב'מלאה הארץ קנייך'. ולב"ה 'ארץ נבראת תחלה ואח"כ שמים', 'והייתי אומר שמים שם' (חגיגה יב) שבועה 'בשמים ובארץ' אינו כינוי (שבו' לה.).

ובמקרא מצינו כמה מובנים ב'שמים':

א) מקום גשמי גבוה מהלך ת"ק שנה מהארץ שבו חמה ולבנה, ונזכר יחד עם הארץ, כ'אלהי השמים ואלהי הארץ' 'ישמחו השמים ותגל הארץ', 'בשמים ממעל ועל הארץ מתחת', 'המשפיל לראות בשמים ובארץ' 'השמים ושמם השמים לא יכלכלוך' (מלכים) ומשמש משל 'כגבוה שמים מן הארץ, כן גבהו דרכי', וברד"ל: 'שמים וארץ בקשו עלי..אמרו..נבקש על עצמנו שנא' שמים כעשן נמלחו'.

ב) משכן ה', 'רוכב שמים', 'יושב בשמים', 'השמים שמים לה'. 'אלקים בשמים ואתה על הארץ' (קהלת) 'אביך שבשמים'.

ג) 'שמים' ענין רוחני אלהי, כינוי לה', כ'אין זה כי אם בית אלקים וזה שער השמים' (ויצא), 'יראת שמים', 'הפגינו בלילה אי שמים' (תענית) 'השמים ביני לבינך' (תפא"י נדרים יא י"ב).

וארז"ל 'לא תעשון פסל..בשמים-לרבות חמה ולבנה כו"מ', ממעל לרבות אופנים שרפים חיות הקודש ומלה"ש' (ר"ה כד:)

צט. מלך מלכי המלכים:

מי 'מלכי המלכים'? מספיק 'מלך המלכים', שמלך 'אין עליו' אלא ה' (הוריות יא.)? ול' 'מלך מלכי המלכים' מרחיק ה' כ'שראל בחו"ל קרו ליה אלקא דאלקיא' (מנחות קי.)

ורבינו (הגש"פ) כ': 'שרים העליונים של צבא המרום'. בעיון תפלה כ' 'הוא ית' מלך על שבעים שרים שלמעלה, שהם מלכים ומושלים על מלכי האדמה שלמטה'. וקדושת לוי כ' 'מאן מלכי רבנן', אבל אינו פשט משנתינו. ומילי דאבות: 'מלכים' צבא שמים, 'מלכי' שכלים נבדלים השולטים בהם.

ואולי י"ל שהורדוס שבימי עקביא היה כפוף לרומי (ב"ב ד.) שהרומיים היו מלכי המלכים, ונקט לדוגמא כמו שהרומיים גדולים ממלך הורדוס, כן להבדיל, ה' מולך עליהם.

ובפיוט י"ה רבון: 'אנת הוא מלכא, מלך מלכיא' (ל' יחיד) המיוסד על פסוק (דניאל ב, לו), מחולק לשנים, ופרושי קא מפרש. (ונחלקו (שבועות לה:) אי 'מלך' זה קודש או חול). אבל 'שלוש עליכם' בליל שבת 'מלך מלכי המלכים' (ל' רבים) כמשנתינו, וכן לקמן (סוף פ"ד) 'מלך מלכי המלכים'.

ק. 'הקדוש ברוך הוא'

ברוך הוא: צ"ע כינוי 'ברוך' למעלה, ומהו ענין ברכת הדיוט בק' ברכות (מנחות מג:)? ואברהם נתברך 'היה ברכה' (רש"י ר"פ לך) שלא יצטרך לברכת אחרים? ורבינו בחיי (ושבעת וברכת) הק' איך אדם יברך ה', וכי ה' מקבל מאדם ח"ו? ותי' 'גם הקדש צריך ברכה', וצ"ע.

ורשב"א (עין יעקב ברכות מ.) הק' למה ברכה משתנה מל' נוכח: 'ברוך אתה', לשון נסתר: 'שהכל נהיה בדברו'?

וי"ל שברכה אינה רק תודה והכרת הטוב על ההנאה, אלא מבואר ש'ברכה' ל' המשכה כ'המברך את הגפן' (כלאים רפ"ז) להמשיך מרוממות עצמותו למע', שאף ש'איזה בית אשר תבנו לי' (ישעי' ר"פ סו)? אבל 'המשפילי לראות בשמים ובארץ'. ש'ברוך' נאמר בלשון נוכח, ו'קדוש' נסתר.

וכ"כ הגר"א (הגדה) 'הקדוש' מדת גבורה ו'ברוך' מדת חסד הנמשכת למטה. ו'קדוש וברוך' הפכים כיום ולילה שביללה אומרים 'קדוש' וביום 'ברוך' (ילקו"ש תשא רמז רו.)

וי"ל שזהו שאלת: 'איה מקום כבודו'? איך נגיע לה' המתנשא מימות עולם? ועונה: 'לעומתם', כנגדם, 'משבחים ואומרים: ברוך כבוד ממקומו', ש'ממקומו יפן לעמו' (תוד"ה שניות (ע"ז ג:) תמהו מהו 'ממקומו' מ'מגביהי לשבת' ל'משפילי... בשמים וארץ' ש'לעולם יראה כאלו קדוש בתוך מעיו' (תענית יא:)

לפני ממ"ה הקב"ה (ריש פ"ג) 'ה' קנינים קנה הקב"ה בעולמו' (סוף פ"ו) צירוף ב' שמות בניגוד 'קדוש' ו'ברוך', 'קראו חז"ל בשם הקב"ה שהוא ית' סוכ"ע וממכ"ע' (לקו"ת תזריע כב, ג. שה"ש כא, ב). אבל צ"ע לשון 'מן השמים ירחמו' (ע"ז יז.).

קא. הוא היוצר הוא הבורא

להלן (סוף פ"ו) הפוך: 'כל הנקרא בשמי...בראתיו יצרתיו, וכן נכון כמ"ש הרמב"ן (בראשית), ש'יצירה' יותר גשמיית, למטה ממדריגת 'בריאה' שקודמת לה. וכן במהרש"א (כתו"ז) בסדר ז' ברכות 'שהכל ברא לכבודו' ואח"כ 'יוצר האדם'.

ולפ"ז קשה סדר משנתינו? ולרע"ב 'מה טעם קאמר', שהקב"ה היוצר מפני שהוא הבורא. ואולי י"ל ש'בראתיו יצרתיו' ה' אומר מלמע' למטה, אבל משנתינו מונה מעלת ה' מהשקפת האדם, מלמטה למע'. וכן בשבע ברכות האדם מונה שבח ה'.

קב. 'אביך שבשמים'

'אביך קנך' (דברים) כינוי בפסוק, אבל במשנה אין ה' קרוי 'אב' שיצטרך לפרש שאינו אביו ממש, אלא 'אביו שבשמים'? ולעיל (פ"ג) כשנק' ישראל בנים לא אמר 'לאביהם שבשמים' אלא 'בנים למקום'? ובמשנתינו יקצר: 'לעשות רצון שמים' כדלעיל פ"א: 'ויהי מורא שמים עליכם'? ואדרבא למדו כאו"א ש'הוקש לכבוד המקום' (יבמות ו) ובא ללמד ונמצא ללמד?

ותואר 'אין לנו להשען אלא על אבינו שבשמים' (סוף סוטה) 'כרחם אב על בנים'. (ומרש"א כ' דקדק 'אבינו שבשמים' שזכות אבותינו תמו ואין לנו להשען רק על אבינו שבשמים). וכן מ' מטהר אתכם אביכם שבשמים' (סוף יומא), לענין רחמנות. אבל מה נוגע תואר 'אב' כאן במשנתינו באבות?

ולמה למד יהודה בן תימא הוראות רק מד' חיות, ולא 'צניעות מחתול, גזל מנמלה' (ערובין ק:)?

ואולי 'אביך' במשנתינו מזרזנו לעבוד במדות הפכיות ש'לכל עת...עת לבכות ועת לשחוק' (קהלת ג:) לפעמים 'עז' כנמר, לפעמים 'קל' כנשר. לפעמים ירוץ ויברח מאויב כצבי, ויש שישאר ולא לוותר ללחום בגבורה כארי.

ומתחלקת לב' סוגים: נשר ונמר, וצבי וארי, שלא נקט 'רץ' כצבי, אלא 'רץ' בלי וא"ו (אבל בכלל, 'רץ' במשנה אינו 'בורח', כלעיל פ"ד מ"ב).

ו'אביך' רמז להרגשות הפכיות: 'אמו משדלתו... לפיכך הקדים כיבוד אב...לפיכך הקדים יראת אם' (קדושין ל.)

לשמותם במקומותיהם

האדם. וס' דוד ושלמה פי' שאף שהי' ראש יבנה, מ"מ היה ענו.

ק. איש כפר חנניה - איש כפר הבבלי

אבל ק' רבי חלפתא ב"ד איש כפר חנניה' (פ"ג) וריב"ר איש כפר הבבלי' (פ"ד) שמות יהודיים שאין טעם שמות עכו"ם? וכי חשוב להתכבד בכפר להיות 'ראש לשועלים'?

ורבי יוסי ברבי יהודה' ר"א המודעי' ר"א איש ברתותא' שמות מצויים, י"ל שלסמנם ע"ש עירם. (וצ"ע רבי אבדימי מן חיפה)

וע"ד הדרוש: 'רבי חלפתא... איש כפר חנניה', איך 'אבוא אליך' ה' שהוא כאש, באדם 'משול כחרס' שבכפר חנניה עשו 'כלי חרס חזקים שיכולים לקבל האור' (שבת קכ; אבל גם ב"מ צד).

קיא. למה נקרא שמה 'אבות'

י"מ שנק' 'אבות' ש'המלמד בן חבירו תורה כאילו ילדו, אבל זהו בכל מסכת? וי"מ שעיקרי 'אבות' יש להם תולדות, אבל הרי גם 'אבות נזיקין', 'אבות מלאכות שבת' 'אבות הטומאה'?

וי"ל כ'אין קורין אבות אלא לשלשה' (ברכות טז). שאינו רק מקרה שהיו ג' אבות עד שהוליד יעקב י"ב שבטים, אלא כן נוסד עם ישראל על בסיס נכון 'כסא ג' רגלים' (ברכות לב). ג' סוגי עבודת חסד, גבורה ותפארת, חוט המשולש שלא ינתק.

ולכן אבות מיוסדת על 'אמרו ג' דברים' ופ"ב מקדימה שתלמידי ריב"ז 'אמרו ג' דברים, כנגד ג' קוי האבות. וכמו ש'אין קורין אבות אלא לשלשה', אף אנו נאמר אין קורין לג' אלא אבות.

ע"ל ש'אבידת אביו ורבו אבדת רבו קודמת' (ב"מ לג). ש'אביו מביאו לחיי עוה"ז ורבו לחיי עוה"ב. והלכות שאר מסכתות כרב, המביאו לעוה"ב. אבל אבות אינה הלכות, אלא 'תפארת לו מן האדם' ו'דרך ארץ' לחיות כראוי בעוה"ז, כמו אב.

אבל שאר המסכתות לא עדיפי כ'רבו קודם', שגם באבות עומק חכמה, ו'אם אביו חכם-אביו קודם', ולכן ד"א קדמה לתורה.

ע"ל כעין שאלת 'יכי מה ענין ראשים אצל אבות?' (יבמות פט:) כמו שאבות נוחלין ומנחילין, כך ראשים במס' אבות נוחלין ומנחילין התורה כסדר הדורות. (דרך אגב צ"ע למה מביא מיהושע, לא מ'ראש אבות' מבנות צלפחד במטו"מ?).

קיב. למה נקראים 'פרקי' אבות

'פרקי אבות' (טור רצ"ב, רמ"ב) ל' רבים, לא 'מסכת' ל' יחיד כשאר מסכתות? י"ל שכל מסכת מקשה א' שאסור לומר 'שמועה זו נאה וזו אינה נאה', 'לומד תורה לפרקים' (סנה' צט)

ונתחלקו המסכתות אח"כ לפרקים רק לנוחיות התלמיד, ליתן ריוח בין פרשה לפרשה ולסימנא, אבל אין עצם המסכת מורכבת מפרקים. (ו'פרקי אמוראי' (שבת סז). רק ב' פרקים).

אבל 'פרקי אבות' מתחילה לפרקים נתנו 'שיבור לו האדם' מדה הנוטה יותר ללבו 'הוא היה אומר', 'לא עליך... לגמור'.

קג. שמות הר 'סיני' ו'חורב' פ"א קד. תנאים שנקראו על שם מקומם

רוב התנאים לא צויין מקומם. והק' חת"ס (שו"ת לקוטים נט) למה ציין מקום התנא, הרי 'לא מקומו של אדם מכבדו, אלא הוא מכבד מקומו' (תענית כא:)? וגם כשנשאל 'מאיזה עיר אתה', ענה ריב"ק 'מעיר גדולה של חכמים' בלי שם העיר. ורק פעם א' פי' 'צדק צדק תרדוף אחר ר"א ללוד' (סנה' לד:)?

ור"ש בן יהודה' (פ"ו מ"ח) סתם, שהיה 'איש כפר עכו' (סוטה לז:). וכן שאלו 'אמאי קרו ליה נחום איש גם זו' (תענית כא). שאין מספיק רק 'כתובתו' בעיר בנ"ך (דה"ב ב, כח, יח) אלא יש הוראה, כ'גרדיים משער האשפות' (עדות פ"א מ"ג)

ולכן נדרוש לשכנו כשנתפרש שעל מקומו יבוא בשלום שאף 'מתוותא דא'י חשיב, היכא דאיכא למדרש דרשינן' (גטין ז). 'אפי' עטרות ודיבון' (ברכ' ז). 'ממתנה נחליאל...במות' (פ"ו מ"ב)

קה. יוסי ב"י איש צרדה

קו. יוסי בן יוחנן איש ירושלים

מה מחדש 'איש ירושלים', הרי כל נשיאים ואב"ד בירושלים, שרק 'מ' שנה לפני החורבן גלתה סנהדרין וישבה בחנויות' (שבת טו).? ו'כל נביא שלא נזכר שם עירו בידוע שהוא מירושלים' (מגילה טו).?

וי"ל שמרמז ל'לא אמר אדם...צר לי המקום בירושלים' (פ"ה) ע"ל שמחדש שגם 'נקיי הדעת שבירושלים לא היו נכסין לסעודה אא"כ יודעין מי מיסב עמהם' (ב"ב ס:), מ"מ אמר: 'הי ביתך פתוח לרווחה', שלעני נהגו ברחבות 'כל דכפין ייתי ויכול'. וראה מהרש"א (יבמות סג). שאפשר לקיים שניהם.

קז. אנטיגנוס איש סוכו פ"א

קח. נתאי הארבלי

אם 'איש' מחשובי העיר, הלא מסתמא היה 'נתאי' אב"ד חשוב במקומו, ולמה אמר 'נתאי הארבלי' ולא 'איש ארבלי'?

ואולי נולד או דר בארבאל בקטנותו, והעתיק משם, כ'הלל הבבלי', אבל אנטיגנוס נעשה חשוב גם בסוכו, עיר מולדתו.

ע"ל שציין מקום אנטיגנוס ונתאי, שנקראו בשמות לועזיות, כ'ישראל שבח'ל שמותן כשמות עובדי כוכבים' (גיטין יא:).

(דונש ומנחם (רש"י הושע י, יד) נחלקו אי 'ארבאל' שם מקום או לשון מארב, והרי במשנתנו שם מקום? ואולי ב' מקומות 'ארבאל' בהושע בין עיירות בבל, ושבמשנתנו בא"י).

קט. רבי לויטס איש יבנה

אבל 'לויטס איש יבנה' (שמסתם אין שמותם כעכו"ם) כרמב"ם בהקדמתו: 'ידוע המקום וכבודו...כי זה האיש אשר הוא מאנשי המקום ההוא באמת ראוי לקרותו איש', ש'יבנה וחכמיה' מכבד

וא"כ אין לדרוש סמוכין ממשנה למשנה באבות שהיא מפרקים.

ולכן רוב מרז"ל באבות 'רבי פלוני אומר' משמע שבא לחלוק (אף לת"ט (בכורים פ"ג מ"ו) שיש יוצא מהכלל) (ול' 'אריב"ל בת קול יוצאת' ו'אר"י בן קסמא' כסיפור מעשה). (ראה שד"ח ח' דף מט מערכת אלף, ח"י דרכי שלום כללי ש"ס אות א' ע' 228, אבל שכנה"ג נג כ' רק כשניהם בענין א').

וכ"כ ספר חסידים (מובא בהקדמת תי"ט): 'ל' 'מסכת' יציקת מתכות לגוש א', או לשון אריגה, או 'מסכה יינה' שנעשה כולו גוף א', שכשניתק חוט א' כולו נקרע. ולכן אין ליקוט מרז"ל באבות 'מסכת', שכל משנה מסכתא לעצמה. ש'פרקי' ל' 'מפרק' (שבת עג). 'מצות פריקה', ויפה נקראים 'פרקי אבות'

הרהורי תורה

קונטרס

כל ישראל

'כל ישראל'

בירור שם 'ישראל' של הציבור והיחיד, ונפקא מינה לדינא, ולמה מקדימים משנת 'כל ישראל' לפני פרקי אבות

ותירוצו הוא, שהקשו בגמרא מפסוק זה דוקא, כי רק כאן נקראו 'בני ישראל' לא כענין משפחתי, בנין של אביהם כבפסוקים לפני¹, אלא נקראו על שם עצמם גם לפני סיני.

וי"ל ראייה לזה שכאן אינם על שם אביהם, שהרי כאן נקרא אביהם 'יעקב', לא ישראל.

ויש להסביר למה נעשו אז 'בני ישראל' שם העצם,

ש'וישאו את אביהם' אינו רק סיפור איך נסעו, אלא שבאותו מעשה נשתנה מציאותם, שלא היו עוד השבטים כבנין הסמוכים על שלחן אביהם, ולכן אין 'בני ישראל' עוד שם התואר, בני ישראל התלויים בו, אלא אדרבא, אביהם תלויים בו.

וקמ"ל שאותה נסיעה גורלית התחילה כשכפו הבנים רצונם על אביהם לירד מצרימה, אף שנתיירא יעקב לירד, וכמו שאומרים בהגדה של פסח: 'וירד מצרימה: אנוס על פי הדיבור', שמאז² אין 'בני ישראל' רק תואר משפחה אלא 'בני ישראל' שם עצמם.

ומדויק לשון 'וישאו', שהרימוהו בניו נגד הטבע שאב נושא בנו 'כאשר ישא האומן את היונק'³, ומאז היו 'ישראל' בזכות עצמם.

שם העצם

וענין 'שם עצם' זה אינו רק שנקראו כן ע"ש עצמם, אלא, שנתעצם בהם התוכן והנושא של שם ישראל.

ויובן ענין העצמי בשם 'ישראל' לפי האור החיים: "למה יבחר ה' לזמנים יקרא לו יעקב, ולזמנים ישראל".

ומסביר: "אכן להיות ענף המושכל אשר נתעצם יעקב להשיגו - שבאמצעותו בשם ישראל יתכנה, הוא בחי' קדושה עליונה. ותמצא, כי המין המאוסר ימאס לבחי' הדאגה והעצבון והשפלות כי ממקום השמחה והמנוחה והגדולה באה .. ובזה תלך לבטח להשכיל בכל מקום אשר בשם יעקב יתכנה הוא לסימן אשר יארע שם דבר מבחי' העצב והיגון.. ורשם הכתוב בשם ישראל.. אז ה' שמח והוכן בלי עצב לקרותו ישראל".

שתוכן שם 'ישראל' הוא התעצמות עם בחי' קדושה עליונה, שלכן הולך בשמחה לדרכו, בבטחון שישלח על כל דאגותיו.

9 ויש לפרש לשון 'לא נקראו בנ"י' עד סיני', היינו מזמן שהחזיקו בדרך מצרימה למ"ת ש'בהוציא את העם ממצרים'. ולולי דמסתפינא יש לפרש הגמרא 'אחר מעשה' שהכוונה למעשה בני ישראל, ש'וישאו בני ישראל את יעקב' אף שירא לירד, עשו בניו מעשה רב לשאתו מצרימה. ותוס' נדחקו בלשון הגמרא 'אחר מעשה'. ולפ"ז יובן למה נקראו 'ישראל' לפני סיני: 'זקני ישראל' (שמות ג, טז) ולפ"ז 'וישב ישראל בארץ גשן' (סוף ויגש), כי שניהם היו אחר מעשה הנ"ל. 10 במדבר יא, יב. 11 תחלת פרשת ויחי.

'כל ישראל'

תנן: 'כל ישראל יש להם חלק לעוה"ב שנאמר ועמך כלם צדיקים לעולם יירשו ארץ נצר מטעי מעשי ידי להתפאר'.

והקשו המפרשים, למה מגיע לכל א', גם מי שאינו ראוי, חלק לעולם הבא?

גם צ"ע לשון 'יש להם חלק לעוה"ב', שהיה לו לומר 'יש להם חלקים' ל' רבים, או ל' יחיד 'יש לו חלק'?

והנה להבין ענין רבים ויחיד בשם 'ישראל', יש להקדים בביאור מחלוקת רבי יהודה וחכמים² אי גיד הנשה נוהג בטמאה, שתלוי אם נאסרו בני יעקב לפני מתן תורה, אבל לחכמים: 'לא נקראו בני ישראל'³ עד סיני⁴.

והקשה הגמרא⁵ הכתיב⁶ 'וישאו בני ישראל את יעקב אביהם' ומתרגם: 'לאחר מעשה'⁷.

והקשה הגר"ב (ונשאר בצ"ע), למה לא הקשו בגמרא מפסוק לפני זה (מקץ מב, ה): 'ויבואו בני ישראל לשבור בתוך הבאים'?

בני ישראל – שם תואר או עצם

וז"ל הצפנת פענח⁸:

'גדר 'ישראל' שם האומה הכללית, לא הפרט, ובנ"י לא ר"ל בנין הפרטים רק הכלל.. ועיקר הגלות לאומה הישראלית לא לפרטים.. וזהו דאמר כאן וישאו בני ישראל, ר"ל כפיה בע"כ.. דמחמת האומה הישראלית הוה נצרך לגלות בע"כ הוכרח יעקב אבינו ליסע למצרים... וא"ש דהא נקראו בנ"י לעיל, אך שם ר"ל הבנים של ישראל, וכאן ר"ל האומה הישראלית ותחלת גלות'.

1 נהגו כל ישראל לומר משנת כל ישראל (סנהדרין פ"י מ"א) לפני אמירת פרקי אבות (אבודרהם סוף סדר העומר). וראה המצויין בסדור רבינו הזקן עם ציונים והערות. וראה לקמן בסוף הקונטרס בטעם המנהג. 2 חולין ק ע"ב. 3 נקראו גם 'בני בכורי ישראל' (שמות ד, כב), וברש"י שם, ל' גדולה. אך במדרש (הובא ברש"י ובדעת זקנים) פ' שזהו הודאת ה' שיעקב היה הבכור. (ולהעיר) מלשון ר"ל 'משעה שהקדימו (דוקא) קראת להם בני בכורי ישראל' (שבת פט:) והרי מצינו כן לפני²?. 4 וראה רמב"ן (בראשית מח, כ): עה"פ 'בך יבך ישראל' כי בזרעך יבך "עם ישראל" ויאמר למתברך ישימך אלקים כאפרים וכמנשה. אבל רש"י וראב"ע פירשוהו על כל איש מישראל, ולקמן נבאר שיש לתונן ביניהם. 5 שם קא: 6 בראשית מ"ו. 7 פרש"י אחר אותו מעשה שנאבק עמו... בבואו מפדן ארם והקב"ה קראו ישראל דכתיב (בראשית לה) לא יקרא שמך עוד יעקב כי אם ישראל, ופירוש 'מעשה' זהו אמירת הקב"ה דחשיב מעשה. 8 ויגש מה

א. ריבוי יחידים, כ'ברוב עם הדרת מלך²⁵, ע"י הרבה יחידים²⁶.
ב. ציבור מציאות בפני עצמו, כלל מופשט מהפרטים, שלכן קרבן צריך ל"מסרו לצבור יפה יפה"²⁷ ואין מיתה בציבור²⁸.

ובזה מבאר הצפע"נ מחלוקת ר"ע וריה"ג²⁹ בנוסח ברכת הזימון ב', ק, אלף ורבו. שאם יש גם היחידים בהציבור, הרי כל שמתוסף יחידים נתוסף ב'דרגת' כח הציבור. אבל אם הציבור מציאות אחת, אין הפרש בין 'לעשרה רבוא'³⁰.

ואולי זהו ענין הפסוק³¹ 'והיה מספר בני ישראל. אשר לא ימד ולא יספר' ש(במעלת רצונו של מקום) גם המספר שלהם מתעלה למציאות אחת שלמעלה מפרטים³².

שקו"ט דבני גד ובני ראובן

והנה ירושת א"י תלוי בציבור כלל ישראל³³, לא רק ריבוי יחידים המתאחדים בארגון כ'פעדעריישאן' בלע"ז, כמבואר ברמב"ם³⁴ ש"א"י האמורה בכל מקום היא בארצות שכבשן מלך ישראל או נביא מדעת רוב ישראל וזהו הנקרא כיבוש רבים, אבל יחיד מירשאל או משפחה או שבט שהלכו וכבשו לעצמם מקום, אפי' מן הארץ שנתנה לאברהם, אינו נקרא א"י שיהגו בו כל המצות, ומפני זה חילק יהושע ובית דינו כל א"י לשבטים, אף שלא נכבשה, שלא יהיה כיבוש יחיד."

ולכן הוכרח משה לדחות ולבטל תחילה הצעתם³⁵ שכדי שיהיה גדר כיבוש רבים³⁶ ולא רק צירוף ריבוי יחידים³⁷ בגדר כיבוש יחיד³⁸ צריכה הצעה זו לבוא מהציבור – הכלל, וזהו ע"י שמושה רבינו³⁹ הציע זאת⁴⁰ שמושה רבינו מלך⁴¹ ונביא⁴².

אבל לביאורנו מוסיף, שאינו רק לדיני תנאי כפול אלא כללות גדר ציבור והיחיד.
25 משלי יד, כח. וראה אנצקלופדיה תלמודית ערך זה.
26 וע"ד קרבן פסח, שאף שבא בכנופיא וציבור (יומא נא, א. פרש"י פסחים סו:.) אינו נאכל אלא למניו כקרבן יחיד (זבחים נו:). ראה לקו"ש ח"ח ע' 104 ואילך.
27 ר"ה ז, ריש ע"ב.
28 הוריות ו, ו'א. ראה פנענח צפונות פ"ד ובמצויין שם.
29 ברכות מט, ב במשנה.
30 וראה לקו"ש שם כ"כ מקומות שנחלקו בזה ר' יאשי' ור' יונתן.
31 הושע ב, א.
32 יומא כב:.

33 ראה מכלילתא בשלח טו, ז. ד' נקרא נחלה בהמ"ק .. ארץ ישראל .. התורה .. ישראל .. אמר הקב"ה יבא ישראל שנקרא נחלה ויבנו בהמ"ק שנקרא נחלה בזכות התורה שנקרא נחלה לכן נאמר בהר נחלתך. היינו ששייכות ישראל לא"י הוא היותו עם נחלתו. וראה תנחומא ראה ח. וראה לקו"ש ח"ח ע' 212 ואילך.
34 רמב"ם תרומות פ"א ה"ב.

35 ואמר להם האחיכם כ' היינו שיש אחריות ציבורי שאתם חייבים בה, שכדי להכנס לא"י ולכבשה לקדושה צריך גדר ציבור.
(ומה שהזכיר המרגלים, י"ל ע"פ המבואר בלקו"ש ח"ד פ' שלח שמיאנו המרגלים ליכנס לא"י שיראו לירד ולתהסק בעניני גשמיים ש'ארץ אוכלת יושביה', אבל הכח להכנס לא"י ולא להיטמע בגשמינות הוא שאצל כ"א מירשאל ישנו ענין 'ישראל' בעצם, ויש להאריך ואכ"מ).

36 אוה"ח במדבר לב, ו. כי ארץ סיחון ועוג שהם שואלים נתנה ה' כשהיו מקובצים יחד שבטי ישראל שלכולן עמד להנחיל הארץ הלזו וכשהם נוטלים חלקם בארץ נגרע מערך זכות הרבים. וחסר בה קדושת א"י.
37 רשב"ם (תורה דברים קדושין מט) שענין בני גד וראובן אינו רק ממון אלא כאיסור.

38 ונחלקו תנאים אי עבר הירדן כא"י ממש. וראה ברכ"י סי' תפט, פ"ד דרוש ח. פ"ד טטות סק"ז.
39 ראה צפע"נ עה"ת ברכה לד, א ש'וראחו ה' את כל הארץ' היה קדש האויר (וראה ב"ב נו, ע"א ורשב"ם שם, וע"ד החסידות ראה לקו"ש ואתחנן ואוה"ת ריש פ' ואתחנן) שכל הקשור לעצם מציאות ישראל השיגו ע"י משה. וראה לקו"ש שם ובח"ד ע' 1050 ואילך.

40 ונשיא הדור ככל הדור והנשיא הוא הכל (רש"י חוקת כ"א כ"א). וראה ברכות נח: 'חשיבתו עלאי כשישים ריבוא', ובמלחמות שם (וכ"ה בצ"ח), שראוי לברך ברכה זו על חכם גדול שנכללו בו כל הדעות כענין שנא'. איש אשר רוח בו, שיכול להלך נגד רוחו של כ"א. (ומה שאמר 'חכמת כולא האי', היינו משום שהמבורך צ"ל כמותו להכיר זה ע"פ ראות עיניו).

ובקיצור ש"ה סוף תולדות אדם, שנשמת משה כולל כל נשמות ישראל.
41 רמב"ם הל' ביה"ב פ"ו ה"א (וראה לקו"ש ח"ח ע' 35 הערה 8 ובמצויין שם). שלבו לב כל קהל ישראל (רמב"ם הל' מלכים פ"ג ה"ו)
42 דברים לד, י.

וממשיך אור החיים: 'ומ'ש וישב ישראל בארץ מצרים. יכוין אל כללות בניו שיתייחס אליהם שם ישראל כשהיו בדרך יושר, וגדול כח הבנים מכח אביהם, כי הבנים כל אשר יטיבו דרכם¹² יקרא להם שם ישראל להיותם רבים, משא"כ יעקב¹³ עכ"ל.

שיפה כח הבן מכח האב, שהאב נקרא 'ישראל' רק 'כשהוכן בלי עצב', אבל בבנים נתעצם שמם 'ישראל' בכל מצב שיהיה, שנהיו עצמאים כל כך, גם כשלא הוכנו לכך¹⁴.
ויתרה מזו מצינו ב'חטא ישראל'¹⁶...ישראל אע"פ שחטא, ישראל הוא. מדלא אמר חטא העם, עדיין שם קדושתם עליהם (רש"י).

ששם 'ישראל'¹⁷ נתעצם בהם עד גם בעת שחוטא¹⁸.

ותוכן שם ישראל 'כי'¹⁹ שרית עם אלקים²⁰ ואנשים' שהם 'חלק אלקה ממעל'²¹, למע' גם מדרגות אלוניים נעלים²², ודרגה זו נתעצמה והתבטא ב'וישאו בני ישראל', שירדו לגלות רק ע"י שעשו כן בעצמם. והתעצם בם שם 'בני ישראל' גם במצב ירוד ודחוק (כל' 'בן חורין'), שהוכיחו בזה שיש בם החוזק לשלוט על המצב, לא להיפך.

גדרי ציבור ויחיד

ומציאות 'ישראל' נתחזק יותר כשנכנסו לארץ, לא רק שהיה בם אופי 'ישראל' חזק, אלא נתעלו למציאות ציבור, שאין בציבור הפסק ומיתה. (ולענין שבוועה, בצ"פ בשלח ע"פ כי השבע השביעי מציין ל'איש ישראל נשבע במצפה ממנו ולא מבנינו' ב"ב קכא)

ויובן יותר בביאור נזיפת משה ותוכחתו לב"ג וב"ר²³ כשיקשו חלקם בעבר הירדן.

שלכאורה, למה מיהר משה לחשדם, ולא דנם לכך זכות, ומיד ביטל הצעתם והאשימם במרידה, בלי לשאול ולברר מהם אם אכן היו מוכנים לצאת עם אחיהם למלחמה?

וי"ל שמושה וב"ג וראובן נתווכחו בגדר ציבור וכלל ישראל²⁴, שמצינו כמה גדרים בהתכללות עם ישראל:

12 יטיבו דרכם דייקא, "כי בעדת ישראל ישנתה השם לפי מעשיהם כשעושים רצונו של מקום בשם ישראל יכנה אותם, ולהיפך יקרא יעקב (וטעם זה לא יוצק ביעקב כי ישר פעולותיו בתמידות)", אוה"ח שם.
13 וממשיך 'ל'ז דרך פשט, ויש דברים בגו כפי רוחניות הדברים, והמשכיל יבין'. ואולי כונתו להמבואר להלן בשם האר"ז.
14 כמובא מהרה"ק ר' פנחס מקאריץ שכלל ישראל בגלות היו כבהתעלפות ר"ל, והבעש"ט (ששמו ישראל) היה כלחישת שמם באזנם להקיצן. וראה אג"ק לרבינו ח"ט ע' טו ובמצויין, בלקו"ש ח"ב ע' 516.
15 סנהדרין מד, א.
16 יהושע ז.

17 בש"ת הרשב"א (ח"א סי' קצד) דן אם משומד לע"ז יצא מכלל ישראל לענין טומאת אהל. ומביא דעת ר"מ (קדושין לו.) בין כך ובין כך אתם קרויים בני. ואף "דר"מ ור"י הלכה כר"מ" מ"מ הכא ר"מ קרא דייק. ואולי מחלוקת ר"י ורבנן בגיד הנשה, אי 'בני ישראל' בפ' וישלח שם עצם או תואר, לשיטתייהו במחלוקתם בקדושין הל'.

18 אף ש'ישראל' שם המעלה' למי שהגיע **בפועל** לדרגת כי שרית גוי, אבל **בכח** כא"א להיות בדרגת 'שרית', תניא פ"ו, ספ"ג.

19 בראשית לב, כט.
20 ע"פ מלאכיא, תרגום יונתן בן עוזיאל.

21 איוב לב, ב. ומוסיף רבינו הזקן בתניא ריש פ"ב 'ממש'.
22 כפירוש הבעש"ט (הובא בלקו"ש ח"ד ע' 1208 ובבינה לעתים דרוש ס"ג) על 'נפרעין מן האדם מדעתו ושלא מדעתו' (אבות פ"ג מט"ז) שגם ב"ד שלמעלה אין לו שליטה על בן ישראל, אא"כ פוסק כן על עצמו. והיינו מדעתו, ושלא מדעתו – ששואלים לו על אדם אחר כיצא בו, וכשפוסק הדין על השני נמצא פוסק על עצמו.

וע"ד (ישעי' מט, יז) מהרסיך ומחריבך (אפשר באם) ממך יצאו.
23 במדבר לב, א ואילך.

24 ראה אגרא דכלה (במדבר לב, לא) ויענו ב"ג וב"ר לאמר את אשר דיבר ה' לעבדיך כן נעשה, 'שקבלו עליהם אלו ההלכות שיצא מדברי משה',

ומואבי ומצרי ואדומי (ברכות כח. צ"פ סוף בשלח, אבל ישראל אין מתבטלין ברוב אומות⁵⁷).

שלא ככל הגוים בית ישראל, שבשאר אומות, לאומיותם מענין מקרי לבד, שדרו בשכנות וקירבת מקום, אבל ישראל נעשו עם לה' בצאתם ממצרים ע"י התורה כיובל שנים לפני כיבוש וחילוק הארץ, ואין האיש הפרטי רק שייך להאומה, אלא מציאותו הוא האומה, וע"ד כהן, שאינו רק מחבורת הכהנים, אלא כהונתו מצד היותו זרע אהרן, שבתחילה היה אהרן הכהן היחיד בעולם עם בניו.

ויש מפרש כן רמז בפסוק: 'אזכיר רהב ובבל פלשת עם יושב צור', שבשאר באומות הם רק שם אומה שלימה, ולא של הפרט, אבל: לציון יאמר 'איש ואיש יולד בה'.

שבישראל, הגם שהפרט כלול באומה, אין הפרט מאבד מציאותו, שכיון שישראל עצם א' למעלה מהתחלקות, הרי הוא בכל חלק ממנו ובכולם יחד.

'חצי שבט מנשה'

ויובן בזה עוד פלא, למה לסוף נכללו בנחלת עבר הירדן גם חצי שבט מנשה⁵⁸, שלא היו כלל בדין לפני כן, מה פתאום חצי שבט מנשה, ואדרבא, על הראשונים אנו מצטערים כו⁵⁹?

ולפי הנ"ל י"ל שמשנה רצה להדגיש שכלל ישראל אינם ריבוי יחידים כשאר אומות, ולא אפי' כלל שלמעלה מגדר פרט, אלא כל אחד מישראל עצם א'. ועצם למעלה מהתחלקות⁶⁰ באופן כשאתה תופס מקצתו אתה כולו⁶¹. ובשון הרמב"ם⁶² כשנוגעים במשהו מענין כללי נוגעים בכל הדבר משום שזוהי נקודה שאינה מתחלקת.

ורבינו זקן⁶³ כ' כולם מתאחדים יחד להיות לאחדים כאחד כי ישראל הם ביחד קומה אחת שלימה.

והרי 'חצי שבט' זהו דוגמא עצם השבט האחד המתחלק לשנים⁶⁴, לאחד כל ישראל שבשני עברי הירדן על ידי שני החצאים, להורות שאינם רק הצטרפות שבטים נפרדים⁶⁵.

ולכן ניתן חלק שבט מנשה⁶⁶ בעבר הירדן⁶⁷, ע"י משה רבינו דוקא⁶⁸, לא ביוזמתם, להורות שכל יחיד מישראל (גם בני גד ובני ראובן) הוא חלק מציבור 'כלל ישראל' וכולו עצם אחד.

אבל בני גד וראובן סברו, שלפני שנכנסו לארץ עדיין לא היו גדר 'ציבור' ש'אין תענית ציבור בבבל', רק 'שוכן לשבטיו'⁴³. אבל משה - שדמית⁴⁴ שמא הותר הנדר' כנכנס לארץ - רצה לפעול מיד שיהיו ישראל גדר ציבור, לא שבטים נפרדים⁴⁵.

ישראל – האומה והיחיד

והנה 'ישראל' אינו רק שם האומה, אלא שם הכלל והפרט גם יחד, שמצינו שם 'ישראל' בדרגות ואופנים שונים:

1. כלל ישראל נזכר בשון יחיד: 'שמע ישראל', 'אמר נא ישראל'⁴⁶ בניגוד ל'אמר נא בית אהרן' ל' יחיד.

2. גם מצינו כלל ישראל בשון רבים: 'וישב ישראל.. ויאחזו בה ויפרו וירבו', 'וירא העם וינעור'.

3. אבל בתושבע"פ גם כל איש פרטי⁴⁷ נקרא 'ישראל'⁴⁸ בשם עצם⁴⁹, כלשון 'ישראל ועמם'⁵⁰ (לא 'ישראל').

וכן במד"ל 'ישראל אע"פ שחטא, מיירי באיש פרטי, שמיוסד על פסוק בנ"ך 'חטא ישראל' דקאי על הכלל.

וכן לשון המשנה 'כל ישראל יש להם חלק', ו'כל ישראל עריבין זה לזה', ו'ראוין כל ישראל לישב בסוכה אחת, אולי יש לפרשה על הכלל והפרט, שכולם עצם א' הם.

עצם אינו מתחלק

ויש לבאר, שגדר 'ישראל' של יהודי פרטי הוא ככל עם ישראל⁵¹, שבני ישראל אינם חלקים פרטיים של כלל ישראל, אלא חלק העצם⁵². ש'העצם כשאתה תופס במקצתו אתה תופס בכולו'⁵³, לא רק תואר שאיש זה שייך לעם פלוני, כבשאר האומות שהפרט נקרא 'עמוני' (לא 'עמון'), או 'מצרי ואדומי', 'אברהם העברי', 'נער עברי', 'מכה איש עברי'⁵⁴.

וז"ל הצפנת פנעה⁵⁵: 'כל פרט ופרט הוא שם המכולל ישראל'⁵⁶, ונ"מ להלכה, שכשבלבל במחריב את האומות אין דין עמוני

43 תענית יא: וראה צ"פ בלק כד, ומפעל צ"פ ד"ס, ובמציין לשם.

44 פרש"י דברים ג, כג.

45 באר"א י"ל דב"ג ובר' סברו כיה"ג שהציבור הוא ריבוי יחידים (ואכן כן הי' לפני כיבוש הארץ) ולכן חשבו שנק' כיבוש רבים, וענה להם משה כדעת ר"ע, שלכבוש א"י כראוי צריכים גדר מציאות חדשה של ציבור.

46 תהלים קיח, ב. וכן 'אשריכם ישראל' (יומא פ"ח מ"ז) 'חביבין ישראל שנקראו בנים' (אבות פ"ג).

47 להעיר מ'כולהו ישראל בשון יחיד קרי להו שנא' ישראל נושע בה'.

48 במקרא נקרא יהודי פרטי 'איש ישראל', 'בן הישראלי' 'איש הישראלי', כמו (אמור כד, נ) 'איש מצרי' (וראה לעיל הערה 5 בשם רש"י והאבן עזרא), אבל בתושבע"פ נק' ישראל, ואולי זהו גדר ערבות ש'לא כרת ה' ברית אלא בתושבע"פ' (גטין ס:).

(להעיר שדייקו ר"ל 'עמוני ולא עמונית' (ולא דייקו מצרי ולא מצרית), שהיה יכול לקצר 'לא יבוא עמון' כל העם. אבל 'מצרים' אינו קיצור, שהרי 'מצרי' קצר יותר).

49 בפ' להרמב"ם יסוה"ת פ"ב ה"ז מביא דוגמאות שם א' כללי וגם פרטי.

50 ערובין פ"ח פ"ה; ע"ז פ"ב

51 אבל שייכות איש פרטי לשבטו נקרא: 'הראובני' כו', 'הודי' (אסתר), 'כנף איש יהודי' (זכריה ח, כג).

52 שכל ישראל הם אחדות אחד (תולדות יעקב יוסף פ' קדושים).

53 ואולי זהו ענין 'לעולם יראה אדם עצמו שקול וכל העולם שקול' (קדושין מ:)

ו'המקיים נפש א' מישראל כאילו קיים עולם מלא'.

(להעיר שמקור 'לעולם יראה אדם עצמו' למדו מ'לפיכך נברא אדם יחיד', ואדם היה גדר בן נח, ועליו נאמר 'כל העולם לא נברא אלא לצות לזה' (ברכות ו:), וראה שער הגלגלים הקדמה יב, כי כל הנשמות היו בתחלה כלולות באדה"ר.

54 בראשית לט יא, מא, יב שמות ב"א.

55 בשלח יז.

56 עיין סנהדרין דף לט לענין ישראל גוי אחד בארץ, ובגוים לא יתחשב.

57 להעיר מ'כל הנפש הבאה לבית יעקב' ל' יחיד, אבל עשיו 'נפשות'.

58 במדבר לב, לג.

59 באבן עזרא: 'לא זכרם (אף שגם הם טענו תחילה) שהם רק חצי, ולמלבי"ם (דה"י א, ב, כב, ז, יח) חצי מנשה בקשו, שרק 'בנות צלפחד בן מנשה למשפחות מנשה בן יוסף' חבבו הארץ, ואלה שלא חבבו רצו בעבר הירדן. אבל קשה, א"כ למה נחשב מנשה גדר 'אשר נתת לי' ולהרמב"ם: 'נתנה לשבט מנשה להתיישב בה, שהיתה ארץ גדולה'. ובלק"ש (כ"ח ע' 210) פ' דוגמא ל'ירחיב ה' גבולך'.

60 ראה מפענח צפונות פ"ב.

61 כתר שם טוב (הוצאת קה"ת) הוספות סקט"ז וז"ג, שלכן העוסק במצוה פטור מן המצוה (סוכה כה, ע"א) דהוי כמו שמקיים גם את זה (צפע"נ כללי התורה והמצוה בערכו).

62 מורה נבוכים ח"א פ"א פל"א פל"ג.

63 לק"ת ר"פ נצבים ועוד יותר שאב אחד לכולנה, תניא פל"ב, ראה לק"ש חל"א ע' 69. ובשפע טל בהקדמה באריכות.

וראה שמות רבה פ"מ, עד שאדה"ר מוטל גולם הראה לו הקב"ה כל צדיק וצדיק שתמיד לעמוד ממנו יש שהוא תלוי בראשו כו' שכללות הנשמות אינם אלא נשמה אחת. וראה תניא פ"ב ופ"ז. וא"ל לרבינו ח"ב ע' צ"ד.

64 ראה מד"ר נשא פ"ד ז עה"פ ולזבח השלמים בקר שנים, כנגד שבט מנשה שנחלק לשנים... חציו בעבר הירדן וחציו בארץ כנען.

65 ובשון החקירה 'הרכבה מזנית לא רק שכנית'.

66 ורק חלק מנשה מביא בכורים 'אשר נתתי לי', לא כבני גד וראובן שנטלו מעצמם' (ירושלמי בכורים פ"א ה"ח).

ש'חלק' אינו חלקו הפרטי של כל אחד, המיוחד משל חברו, אלא זהו חלק הכלל בעוה"ב, שכל ישראל, גם העושים שלא לשמה, זוכים לאותו חלק 'פשוט' (דרגת 'ארץ' של עוה"ב). ועפ"ז י"ל ש'חלק' גדול יותר⁸², שהבטחת משנתו י"ש להם חלק' הוי כ'אומר תנו חלק לפלוני בנכסי יטול כאחד הבנים'⁸³ שמגיע לכל א' חלק שוה (שאינו תלוי בזכויותיו)⁸⁴.

שכר העבודה

זהו שמצינו 'לכל צדיק נותנים מדור לפי כבודו'⁸⁵, עד ש'כל צדיק נכוח מחופת חברו'⁸⁶, ו'לירושלים של מעלה אין עולין אלא המזמנים לה'⁸⁷. ו'תלמידי אברהם (דוקא).. נוחלין עוה"ב'⁸⁸, י"ל שיש ב' חלקים לעתיד לבוא:

(א) שבה שוה כל ישראל, (ב) תוספת שכר לכ"א כפי עבודתו, שלפי זכות האדם מוסיפין שכרו, ש'נאמן בעל מלאכתך שישלם לך', ו'מתן שכרם של צדיקים לע"ל'⁸⁹.

ש"י עולמות לכל צדיק וצדיק

ולפ"ז יובן 'עתידי הקב"ה להנחיל לכל צדיק וצדיק ש"י עולמות'⁹⁰.

שהקשו המפרשים, מהו דיוק מספר 'שלוש מאות ועשר'⁹¹? ואין לתרץ 'שלוש מאות' רק מספר גוזמא, כרגיל מספר 'שלוש מאות' בש"ס (רשב"ם פסחים ק"ט), שהרי מדייק להוסיף 'ועשר'?

ולפי הנ"ל י"ל, שהחצי של תר"ג מצוות זו' דרבנן, ש"י עולמות, שייך לכלל ישראל שכל א' שותף באותו חלק, וחלק כחלק יאכלו⁹², אבל בחצי האחר של ש"י עולמות, חלק פרטי לצדיק לפי זכותו.

ומדויק 'להנחיל' שבסוף עוקצין, בחי' ירושה שאין נוגע כלל מצב היורש ומעלתו, אבל בסנהדרין 'ליתן' שתלוי לפי זכות כל צדיק 'דאי לאו דעביד ליה נייחא דנפשא לא הוי יחיב ליה מתנתא'.

'אתם עשיתוני חטיבה אחת בעולם'

ולפי זה, שכל ישראל פרטי הוא בבואה של כל עם ישראל, יש לבאר כשביקש ר"י⁹³ לשמוע חידוש מראב"ע, ואחר שא"ל ענין

עוה"ב לכל ישראל כחלק מן העצם

ויחורץ קו' המפרשים מהו ראיית משנתו, אדרבא בפסוק משמע שרק לצדיקים יש חלק? ומהו לשון 'חלק' לעוה"ב, יאמר 'זוכים לעוה"ב'. ולמה 'חלק' ל' יחיד, יאמר 'יש להם חלקים'⁶⁹?

ו"ל שכוונת 'כל ישראל' הוא לכללות ישראל יחד⁷⁰, שמצד אחדותם וערבותם הם שותפים בחלק לעוה"ב. שכל ישראל יש לו חלק משום שכל אחד חלק העצם, ויש בו כל העצם⁷¹.

וכן מצינו מדרש תלפיות⁷² בשם ר' בחיי⁷³ והריקנטי שגם אלו עליהם נאמר 'אין להם חלק' פ'י אין להם חלק ידוע בפנ"ע, אבל נהנים וניזונים מאוצרות של צדקה הגנוזים לאותם שלא זכו⁷⁴.

נמצא שכל ישראל משתתפים יחד⁷⁵ בחלק א'⁷⁶ לעוה"ב וע"ד⁷⁷ ר'אריים כל ישראל לישב בסוכה אחת⁷⁸.

והטעם שיש לכל א' חלק לעוה"ב הוא ש'עמך כולם צדיקים'⁷⁹, 'צצר מטעי להתפאר' - שכל א' מישראל כולל כל העצם ולא יבצר מהיות צדיק כל איש ואיש מישראל, כי אם הם עכורים וטמאים חלאת עון עתה הנה הנפש להיותה מנוצרת מטעיו יתברך העליונית אשר האציל ונטע..מעוה"ב להתפאר⁸⁰ ודאי יסבב ה' שיהי' צדיק. וסוף סוף 'כולם מתקדשים ומטהרים עד יהיו צדיקים'⁸¹.

67 רש"י 'בנות צעדה' (ויחי) דרשם לשבח, שברכם יעקב בשני עברי הירדן, הרי שנחלקו למעלות. וראה ש"ך על ויתן משה .. ולחצי שבט מנשה בשם מורו ד"ל ששם עממה חצי שבט מנשה שלא תשכת האחוה.

68 כ"ל במעלת משה
69 קקושיית 'ושחטו אותו- הלא אינו שוחט אלא אחד? (קדושין מא:): שהיה לו לומר 'ושחטו אותם' כרא"ם פ' בא?

70 בלק"ש חכ"ט ע' 138 שמטעם זה לא שייך כל תלין על שכר עשיית המצות (אף שמקיים הקב"ה מה שאומר לישראל לעשות, שמ"ר פ"ל, ט. וירושלמי ר"ה פ"א ה"ג) שעוה"ב הוא שכר כללי לעם ישראל על עבודתם לעשות לו ית' דירה בתחתונים (תנחומא נשא טז) ונשלם ע"י עבודת כל בני ישראל יחד במשך זמן העבודה (תניא פ"ז). ואז הוא תשלום השכר, ששכירות אינה משתלמת אלא לבסוף' (ב"מ קי, ב. ח"מ סס"ט ס"ה).

71 ופ'י עוה"ב עולם התחיה שאז יקומו כל ישראל, כמפרשי המשנה .

72 ענף חלק לעוה"ב

73 אחרי יח, כט. ומה שהוכיח שם שודאי הנפשות כולם הם נצחיים, וראה מש"כ בתשובה לשיטת הרמב"ם פ"ג מהל' תשובה.

74 כמבואר במדרש שמואל ריש מס' אבות "עוה"ב הנזכר כאן הוא עולם התחי' ולא ישא אלקים את נפש הרשע עד כי ברוב הימים ימצאנה מטהרה ואז נגננת במחיצת הצדיקים כו' וכן ע"ז הדרך לכל הנשמות עד שיתקונו כולם כו' וז"ש הכתוב ועמך כולם צדיקים כלומר בהכרח יהיו כולם צדיקים לפי שהוא ית' חשב מחשבות לבלתי ידח ממנו נדח, עכ"ל.

וכן מבואר בליקוטי הש"ס להארי"ל מס' אבות, "כל ישראל יש להם חלק לעוה"ב כו' רק שזה יתקן עצמו בזמן מועט וזה בזמן מרובה אבל סופם הוא להמנות עם הצדיקים ומשום זה שהקב"ה כביכול מטריח את עצמו עם רשעים כאלו לתקנם כו' ולמה כן בשביל שהם מצר מטעי שהוא נצחיי והם רועים אור עצמותו וכל הנופח מעצמו הוא נופח".

וראה הוכחת רבינו בתשובות וביאורים ע' 28 ואילך (נדפס באגרות קודש ח"א ע' קמא ואילך) שכל ישראל יש להם חלק כולל גם אלו שכתוב עליהם אין להם, שמצד היותו נשמת כל ישראל חלק מעצם אור א"א שתתבטל. וא"כ מה שכתוב "אין להם חלק" ע"כ צ"ל שהוא מצד הגוף או כמבואר בפנים שאין להם חלק מצ"ע (וא"כ צ"ל דרישא של כל ישראל יש להם חלק והסיפא אינם בניגוד גמור).

ומה שאין להם פ'י מצד גופם או כפ"ל. והיינו כמו שפירשת מצד שהם חלק מן העצם והיינו שכולם מתאימות וכולנו מאב א'.

75 רמב"ם פ"ד הל' תשובה: 'הפורש מדרכי צבור (אף ששומר תורה ומצוות לעצמו אבל) שאינו עושה מצוות בכללם, אין לו חלק לעוה"ב', לפי שהוציא את עצמו מן הכלל כפר בעיקר דבריו מה'פורש מהציבור יורד לגהנום' (ר"ה יז). (אבל רש"י פ' פורש מהציבור בעל דעות כוזבות). ויש לפרש כן 'ואהבת לרעך כמוך' וזהו כל התורה כולה ואידך פירושה' (שבת ל).

76 וזולת שכר פרטי לפי גודל צדקתם שכל צדיק נכוח מחופתו של חברו' סוכה כז.

78 ראה לק"ש חכ"ט ע' 343 ואילך. אלא שלענין סוכה שאולה (לא משותפת) שאין בה שוה פירוטה לכל אחד. אבל לעוה"ב, חלק שוה הרבה לכל אחד, 'פה שעה אחת של קורת רוח בעוה"ב מכל חיי העוה"ז' (פ"ד). ובשד"ח (ער' מ' ע' תקנ) שכשמתחלקים הש"ס בחבורה וזכה כל א' בכולו.

79 במ"א ביארת בא"א ולשלמות הענין מועתק לקמן בההוספות.

80 אלשיך שם.
81 ומקרא מלא דבר הכתוב 'וחשב מחשבות לבלתי ידח ממנו נדח' (ש"ב יד, יד), וראה ש"ע אדה"ז הל' ת"ת פ"ד ס"ג, ובמצויינין לעיל.

82 שלרע"ב זהו רק חלק קטן, וגודל החלק תלוי בזכותו.
83 תוספתא ב"ב פ"ז ה"ה, בשו"ע ח"מ סי' רנ"ג סעי' כד בהגה. ומה שנסתפק (ב"ב סג.) אי כונתו לחצי או פחות, עיין ברשב"ם ובנימוקי יוסף, שתי' דאיכא למימר הכא מיידי דלית ל' בני. וא"כ בבב"ז ש"כ א נקרא יורש יש לו חלק כאחד הבנים 84 (ואולי 'חלק' כאן אינו 'מקצת דבר' כ'שמח בחלקו' (פ"ד מ"א) או 'כחלק כחלק יאכלו' (שופטים), אלא 'כחלקי זכוס...גורלי' (תהלים טז) מה יפה חלקנו'. 'ותן חלקנו עמכם', 'חלקנו בתורתך' (סוף פ"ה). (וצ"ע 'כי חלק ה' עמו' (דברים לב)).

85 שבת קנב.
86 ב"ב עה ע"א.
87 שם ע"ב.
88 אבות פ"ה.
89 אבות פ"ב.

90 סוף עוקצין. מאמר רבא בר מרי (סנה' ק), ראה נוב"י תניינא יו"ד ס"ס תסא 91 בילקוה"ג (קונט"א ס"י לד) דוחה גירסת י"מ שי מתנה, 'עולמית', היינו לעולם. הכלים, (פנחס, שבט יששכר): 'שמעתי מפי הראשונים דבר ערב, כי מספר זה ירמוז לארבע עולמות כו' וי"מ שג' מאות ועשר חצי תר"ד, תר"ג מצות זו' דרבנן. 92 כדין 'אחצית המלקוח בין אנשי הצבא היוצאים למלחמה, ובין כל העדה' (במדבר לא, כז) 'חלק היוצאים במלחמה כחלק היושבים על הכלים...לחוק עד היום הזה'. (רש"י לך לך 'ענר אשכול וממרא יקחו חלקם', שמואל א, ל, כד, רמב"ם מלכים). שצדיקים הכובשים את יצרם כחלק שאר ישראל היושבים על הכלים, ש'אומה זו כגפן נמשלה זמורות שבה אלו בע"ב אשכולות אלו ת"ח, עלין שבה אלו ע"ה, קנוקנות שבה אלו ריקנים שבישראל והיינו דשלחו מתם ליבעי רחמים אתכליא על עליא דאילמלא עליא לא מתקיימין אתכליא' (חולין צב). וי"ל שזהו דתנן 'אוצרותיהם אמלא' (פ"ה), שהאדם יש לו כלי האוצר, וה' ממלא לפי זכותיו. (אבל הכתב סופר (ויקרא קלג) כ' שב' דרגות עוה"ב תלויים בחילוק לשון ירושה ונחלה).

93 חגיגה ג.

אבל הוספה זו נותנת מקום לטעות, כאילו שורת הדין אינו מספיק, ויטעו דהוי רשע בלי חסידות, ויכי לא עבד מצוה מן המובחר רשע קרית ליה¹⁰⁰? יוש לזוהר בזה מאד, ש'הקורא לחברו רשע...¹⁰¹.

ולכן נחוץ להקדים 'כל ישראל', שכל א' מישראל צדיק בלי הוספה, שא' המרבה וא' הממעט כו'. שדרגת 'חסידותא' למעלה מדרגת 'מצדיק' - ש'עמך כולם צדיקים', כדתנן¹⁰²: 'מכשרתו להיות צדיק וחסיד'¹⁰³. אבל לאידך גיסא - 'אי אתה בן חורין להבטל ממנה',

לכן מוסיף ומסיים במשנת ר"ח בן עקשיא, להדגיש, שמצד השני, אין להסתפק במועט כ'עשיר שהביא מנחת עני', ואדרבא, נשתדל להגדיל תורה ולהרבות זכויות לפניו משוה"ד. וה"ז כשני אופני 'חלק לעוה"ב' שביארנו.

ובדרך זה, אפשר לקיים שניהם, שני דרכים בעבודת ה' הנראות כהפכיות, 'כל ישראל' ו'ר"ח בן עקשיא'.

שמצד אחד, יש להרבות ליכנס לפניו משורת הדין, אך יחד עם זה, לכבד ולייקר גם הממעט ומעמיד דבריו רק על דין תורה.

ולפי"ז מצינו דרך אמצעית 'שביל הזהב' גם במדת חסידות, שאחר שהרמב"ם¹⁰⁴ מזכיר שמדת חסידות קיצונית לצד א', חוזר ומזהיר, שנצטוונו לילך בדרך האמצעית.

ולכאורה, מהו דרך אמצעית במדת חסידות הנוטה מקו האמצעי?

אלא כנ"ל, שכשיש מקום בראש לשתיים, אז אין מדת חסידות מדה קיצונית, שהרי היא מושפעת גם מהקצה ההפכי.

ומצינו איחוד שיטות הפכיות אלו בנזיר המוסיף על מה שאסרה תורה, שנקרא חוטא, 'אשר חטא על הנפש':

(א) שיטת ר"א הקפר שזויר חוטא שציער עצמו מיין (נדרים י:).
(ב) אבל לסי' החינוך¹⁰⁵, חטאו שחזר לשנות יין ולגלח בגמר נזירות.

ורש"י (נשא ו, יא) מביא ב' שיטות אלו. ולכאור, איך תסבול מילת 'חוטא' פירושים הפכיים?
אלא יש חיוב ושלילה בחומרת הנזיר המוסיף על אסורי תורה, ומבין שניהם יחד, יוצא דרך בינונית המכרעת בין שניהם.

ואכן הרמב"ם¹⁰⁶ מצרף ב' כיווני ר"א הקפר יחד לדרך האמצעית: 'שמא יאמר אדם הואיל והקנאה והתאוה והכבוד מוציאין האדם מן כו' הרי נזיר שציער עצמו מן היין'.
היוצא מזה, שאף שטוב ויפה להוסיף בחסידות וסייגים, אבל עם זה צריך לזכור שסייגים הם גדר בפני עצמם,
ולכן¹⁰⁷ ספק דרבנן לקולא, אף שדיני דרבנן הם חלק מילא תסור', שלא יהיו בגדר דברי תורה ממש¹⁰⁸.

'טף למה הם באין', הוסיפו: 'אף הוא דרש: את ה' האמרת היום... אתם עשיתוני חטיבה אחת בעולם כו'.
וקשה, הרי זה עתה שמעו ש'אין בהמ"ד בלי חידוש', ומה חידוש ראב"ע בדרשתו 'אתם עשיתוני חטיבה אחת', הרי אין זה דרוש, אלא כן פשטות הפסוק: 'ה' האמרת להיות לך לאלקים', 'וה' האמירך להיות לו לעם סגולה'?

ומהו ההמשך לענין הקהל, שאמרו 'אף הוא דרש (בה)?'
אלא כנ"ל, שחידוש 'חטיבה אחת בעולם' הוא שגם כל ישראל פרטי הרי הוא ככל המון בית ישראל⁹⁴,

וזהו שהוסיף ראב"ע עוד לדרוש בענין זה: 'דברי חכמים כדרבונות... זה אוסר וזה מתיר', שגם החילוקי דעות בין החכמים 'כולם מרועה א' נתנו א-ל א' נתנם'.

ומקושר לענין 'הלומד מחבירו אפילו אות אחת', ש'ישראל' נוטריקון: יש ששים רבוא אותיות לתורה⁹⁵, שכל אות תורה כחלק העצם, ו'אחות לוטן תמנע' כ'שמע ישראל'. ומקביל לעיקר 'שמע ישראל ה' אלקינו ה' אחד', ש'הוא המדע והוא היודע והוא הידוע', ש'ישראל אורייתא וקודשא בריך הוא כולא חד'.

והרי זהו עיקר ענין הקהל 'בבוא כל ישראל, שיתאחדו כולם כבהר סיני, ויחן שם ישראל כאיש אחד, בלב אחד'.

טעם הקדמת משנת כל ישראל

נהגו כל ישראל להקדים 'כל ישראל' לפני אמירת פרקי אבות ולסיים במשנת רבי חנניה בן עקשיא,

ולכאורה ב' משניות אלו נראים כסותרים זה את זה? 'כל ישראל' משמע שמוחלט כצדיק גם בלי זכויות⁹⁶, ו'הרבה להם תורה ומצות' משמע ש'צדקו' תלוי ברבוי זכויות?

ומה נשתנה מס' אבות משאר מסכתות, שרק באבות יש הקדמה וסיום, שלא ככל הש"ס?

ורש"י פי' שמסיים במשנת ר"ח בן עקשיא שיוכלו לומר אחריו הקדיש, שלומר קדיש צריך אגדתא.

אבל אם רק לקדיש, למה אומרה גם יחיד שאינו אומר קדיש⁹⁷? ועוד, הרי פרק ראשון וששי דאבות כבר מסיימים בפסוק תורה⁹⁸? ואי מצד קדיש, למה בחרו רק בר"ח בן עקשיא, ולמה לא 'לתלמידי חכמים מרבים שלום' כאחר קטורת ו'במה מדליקין'?

גם יש להבין בגוף המשנה וכי מבשרנו שכר מצוה, הרי הוזהרנו: 'אל תהיו כעבדים המשמשים על מנת לקבל פרס' (פ"א, מ"ג)? וי"ל ששאר מסכתות הש"ס הם פסקי דין והלכה ברורה ומוחלטת השוה בכל, אבל מסכת אבות אינו שוה בכל, אלא מעוררנו להוסיף ליכנס לפניו משורת הדין ומדת חסידות, וכלשון: 'האי מאן דבעי למהווי חסידא לקיים.. מילי דאבות'⁹⁹

94 ויומתק ל' הבלתי רגיל והנדיר 'חטיבה', כדאמרי אינשי באנגלית: 'טשיפ אופ די אולד בלאק', שבפרט יש כל תכונות הכלל כולו.
95 קיצור של"ה שם..

96 נותי"ט (סנה"א, מ"א) פי' ש'כל ישראל' הקדמה ל'אלו שאין להן חלק לעוה"ב', אבל הרי כאן מדגיש טוב, שיש לכל חלק?
97 ובאר שבע (סוטה מט): הקשה, תהא אבות כאגדתא לקדיש?
ומ"א (א"ח ס"ד) כ' שלקדיש צריך לסיים בתורה שבכתב (אף שנקרא 'קדיש דרבנן' על תושב"ע ולא תושב"כ (א"ר סק"ה), ומחהש"ק ס"ד כ' שנקרא 'דרבנן' מנוסח 'על ישראל ועל רבנן').

98 ובמנחת סולת מחלק משווע"ר בין אגדה של פסוק.

99 וראה ביאורים לפרקי אבות לכ"ק רבינו.

100 הוריות י:

101 קדושין לו.

102 פ"ו, מ"א.

103 וראה לקמן בביאור למה נקראו כל ישראל בשם צדיק ואיך שייך אצלם ענין זה דתורה לשמה.

104 דעות פ"א ה"ד.

105 מצוה שעד מהרמב"ם פירושים.

106 דעות רפ"ג.

107 רמב"ן ספר המצות פרש א'.

108 דנו בזה בסה"מ שרש ראשון ובנ"כ שם, ובמנ"ח מצוה תצו.

ו"ל שלק בלאו הכי קשיא, שרצה לקלל את ישראל (ותאווה לקללה)¹²⁴, והרי לתוסי' מקנטר 'נוח שתהפך שלייתו על פניו'?

ועל כרחך שלק אינו מקור ממש, אלא אסמכתא שאין הקב"ה מקפח שכר כל בריה.

ומהרש"א¹²⁵ פ"י שלק אינו לקנטר, שרצה להנצל ממלחמת ישראל, שהמואבים נכנסו מחמת יראה¹²⁶.

ואולי תלוי במחלוקת, שלרבי יהודה 'נאים מעשיהם של אומה זו...ר"ש אמר...לא תקנו אלא לצורך עצמם'¹²⁷.

ו"ל שזהו לשיטתיהו, שלר"י דבר שאין מתכוין אסור, שהמעשה עיקר, ולא אכפת כוונת שלא לשמה, אבל לר"ש דבר שא"מ מותר, צריך כוונה.

ואף שר"ש ורבי יהודה הלכה כר"י¹²⁸, הנה בזה נפסק כר"ש 'לא עשיתם אלא לצורך עצמכם'¹²⁹, והלכה כר"ש דדשא"מ מותר, וגם ר"י אסר רק לדין שבת, אבל לא בשאר אסורין. ולמהרש"א¹³⁰ אמרה ר"י מיראת המלכות.

וכן מצינו בחטא עץ הדעת, שחיה הוסיפה 'אלקים' אמר לא תגעו בו, שזה המקור לכל המוסף גורע' (סנהדר' כט). שעברה חיה על 'אל תוסף על דבריו' (רע"ב לקמן משנה יז). ולכאורה, מה חטאה חיה, אדרבא, הוסיפה סיג לדבר ה' ותיצרו בזה, שחטאה באמרה 'האלקים' אמר, ולא חלקה בין ציווי ה' לסייג אדם¹⁰⁹.

למה נקראו כל ישראל בשם צדיק

מהמשך המשנה לפרק י', משמע ש'צדיקים' כולל גם בעלי עבירה, גם חייבי מיתות ב"ד, שבפרקים שלפניו, חוץ מאלו שמפורש שאבדו חלקם לעוה"ב.

וכמוכן שאינו 'צדיק' ממש, שרק העוסק בתורה לשמה זוכה לזה¹¹⁰, אלא נק' 'צדיקים' בשם המושאל, 'והא דאמרינן... שמי שיש לו רוב זכויות נקרא צדיק, הוא שם המושאל לענין שכר ועונש...ונקרא צדיק בדינו מאחר שזוכה בדן'¹¹¹.

ואין כוונת משנתנו שיש להם רק בירושה מאבותם, אלא יש להם חלק בזכות עצמם כ'צדיקים', שיגם ריקנים שבך מלאים מצוות כרמון¹¹², שעבודתם שלא לשמה נחשב כמצוה.

ובטעם הדבר למה רק ישראל כולם צדיקים, למה לא יחשבו גם ריקני האומות כמלאי מצות 'וכי משוא פנים יש כאן', ואדרבא, בישראל יש להחמיר יותר¹¹³, 'מי איכא מידי דלישראל שרי ולעכו"ם אסיר'¹¹⁴?

ו"ל כהרמב"ם¹¹⁵ שעמי הארץ (שבכלל ב'עמך כולם צדיקים') אין מקיימים מצוות מאהבת ויראת ה', אלא שלא לשמה, ואעפ"כ נקראים צדיק ש'¹¹⁶ 'הנותן צדקה על מנת שיחיה בני הרי זה צדיק'.

אבל זהו רק ישראל המקיים שלא לשמה, ולא נכרי. כדאיתא בתוס'¹¹⁷ שנכרי כתוהה על הראשונות, ולכן לא נקרא צדיק¹¹⁸.

ויש לבאר, שישראל מצווה ועומד, ולכן גם כשמקיים שלא לשמה אינו תוהה על הראשונות, שאף אם לא יתמלא בקשתו ושכרו בעוה"ז, שמח שקיים המצוה, שעכ"פ יצא ידי חובתו¹¹⁹.

אבל נכרי שאינו מצווה, הנה כשמקיים שלא לשמה (אפילו על מנת שיזכה לעוה"ב) אינו זוכה לעוה"ב, כמחז"ל¹²⁰: 'יותר גוים, ראה שאין מקיימים כמצוים ועושים', שתוהים על הראשונות כשלא יתקיים מבוקשתם¹²¹. ו"ל שזהו טענתם¹²²: 'כלום כפית עלינו הר כגיגית?!' אבל א"כ, איך אפשר שלק הוא המקור לדין 'לעולם יעסוק... שלא לשמה', 'שבשכר מ"ב קרבנות זכה ויצא ממנו רות'¹²³?

109 בלק"ש ח"ב ע' 485 כ' שבג"ע א"צ סיג.

110 פ"ו מ"א.

111 תניא פ"א.

112 מגילה ו.

113 מהרש"א ב"ב י'.

114 סנה' נט.

115 הל' תשובה פ"י ה"א.

116 ר"ה ד.

117 ר"ה שם ד"ה בשביל. שהקשו ממשנת 'אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב לקבל פרס', ותיצרו כבפנים.

118 ורל"י ברדיטשוב פ' 'עמך כולם צדיקים' ביחס ל(אומות) עולם'.

119 ולכן ישראל האומר 'אין תורה מן השמים אין לו חלק לעוה"ב', שאינו מרגיש עול 'מצווה ועושה', ותוהה על הראשונות כנכרי.

120 ב"ק לח.

121 ולפ"ז נכרי שקיבל ז' מצות כמצווה ממש (רמב"ם מלכים פ"ט), יזכה גם על מצוותיו שאינם לשמה.

122 ולכן שאל אנטוניוס (ע"ז י) 'אתינא לעלמא דאתי? שחשש ש'מי ישימיני מצע תחתין לעוה"ב' זהו שלא לשמה ולא יזכה, וענהו רבי שקבלתו ז' מצות מה' מצורף גם מצוותיו שלא לשמה.

123 ע"ז ג.

123 נזיר כג.

124 סוטה מז.

125 הוריות יא.

126 רש"י מטות.

127 שבת לג ע"ב.

128 ערובין מ ע"ב.

129 ע"ז ג ע"ב.

130 שבת לג ע"ב.

